

T.C
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

2022-YL-

**KADIN İSTİHDAMININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE
ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

**HAZIRLAYAN
HATUN SEVER**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. AZİZ BOSTAN**

AYDIN-2022

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Hatun SEVER tarafından hazırlanan Kadın İstihdamının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği başlıklı tez (.....) tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan			
Üye			
Üye			

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu (**Yüksek Lisans**) tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun tarih sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Savaş DUMAN

Enstitü Müdür

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz bir şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

.../.../2022

Hatun SEVER

ÖZET

KADIN İSTİHDAMININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Hatun SEVER

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aziz BOSTAN

2022, XIV + 83 Sayfa

Ülkelerin sosyal ve ekonomik açıdan sürdürülebilir ekonomik kalkınmalarını hızlandırılabilmesi ve kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi için en önemli konulardan biri kadınların işgücüne katılımıdır. Ekonomik özgürlüğe, sosyal statünün artmasına, yeni bir sosyal çevrenin kazanılmasına, özgüvene ve kişisel gelişime katkı, ancak kadınların çalışma hayatına dahil edilmesiyle sağlanabilir.

Günümüzde ekonomik büyümede önemli etkisi olan kadın istihdamı, ülkeler için önemli bir konu haline gelmiştir. Bu bağlamda araştırmanın amacı kadın istihdamının Türkiye’de ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. 1990-2019 yılları arasında Vektör Otoregresyon (VAR) yöntemi ile analiz edilen çalışmada elde edilen bulgular; 1990-2019 dönemi içerisinde Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümenin kadın istihdamının bir nedeni olduğu ve kadın istihdamı ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığıdır. Elde edilen bu sonuçlar, Türkiye’de analiz edilen dönemde gerçekleştirilen ekonomi politikaları ve Türk toplumunun kültürel yapısı ile yakından ilişkilidir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Kadın İstihdamı, Ekonomik Büyüme, Türkiye Örneği, VAR Analizi

ABSTRACT

THE IMPACT OF WOMEN EMPLOYMENT ON ECONOMIC GROWTH: EXAMPLE OF TURKEY

Hatun SEVER

MSc Thesis at Economics

Supervisor: Assoc. Dr. Aziz BOSTAN

2022, XIV + 83 pages

One of the most important issues for countries to accelerate their socially and economically sustainable economic development and achieve their development goals is the participation of women in the workforce. Contribution to economic freedom, increase in social status, acquisition of a new social environment, self-confidence and personal development can only be achieved by including women in working life.

Today, women's employment, which has a significant impact on economic growth, has become an important issue for countries. In this context, the aim of the research is to reveal the effects of women's employment on economic growth in Turkey. The findings obtained in the study analyzed with the Vector Autoregression (VAR) method between 1990-2019; In the 1990-2019 period, the economic growth in the Turkish economy is a cause of women's employment and there is an inverse relationship between women's employment and economic growth. These results are closely related to the economic policies realized in the analyzed period in Turkey and the cultural structure of the Turkish society.

KEYWORDS: Women Employment, Economic Growth, Turkey Example, VAR Analysis

ÖNSÖZ

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için önemli konulardan biri olan kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin VAR yöntemi ile analiz edildiği bu çalışmada, değerli fikirlerinden ve yorumlarından istifade ettiğim, her zaman olumlu yaklaşımı ve yönlendirmeleri ile desteğini sunan değerli tez danışmanım Doç. Dr. Aziz BOSTAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tez aşamasında değerli görüşleri ile beni aydınlatan değerli arkadaşım yüksek lisans öğrencisi Emre Semih ÖRS'e katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Bugüne kadar benim için her türlü fedakârlığı yapan annem Rabia SEVER'e ve babam Mustafa SEVER'e minnetlerimi sunarım.

Hatun SEVER

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xii
GRAFİKLER DİZİNİ	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	3
1. GENEL ÇERÇEVEDE KADIN İSTİHDAMI KAVRAMI.....	3
1.1. İstihdam, İş Gücü ve İşsizlik Kavramı.....	3
1.2. İstihdam Türleri	5
1.2.1. Tam İstihdam	5
1.2.2. Aşırı İstihdam	6
1.2.3. Eksik İstihdam	7
1.2.4. Kayıt Dışı ve Enformel İstihdam	7
1.3. İstihdam Hacmi ve Korunması	8
1.4. İstihdam Teorileri	9
1.4.1. Klasik Dönem İstihdam Teorileri	10
1.4.2. Marksist Dönemde İstihdam Teorileri.....	11
1.4.3. Keynesyen Dönemde İstihdam Teorileri	11
1.5. İstihdam İçerisinde Kadının Yeri.....	13
1.5.1. Kadın İstihdamının Tarihsel Çerçevesi	15
1.5.2. Kadın İstihdamının Ülke Ekonomileri İçin Önemi	19

1.5.3. Kadın İstihdamının Teorik Çerçevesi.....	22
1.5.3.1. Neo-Klasik istihdam yaklaşımı	22
1.5.3.2. Marksist istihdam yaklaşımı.....	23
1.5.3.3. Feminist istihdam yaklaşımı.....	24
2. BÖLÜM.....	26
2. İKTİSADİ BÜYÜMENİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL YÖNÜ.....	26
2.1. Genel Çerçeve İktisadi Büyüme Kavramı	26
2.1.1. İktisadi Büyüme Kavramının Tanımı	26
2.1.2. İktisadi Büyümenin Kapsamı ve Özellikleri.....	27
2.2. İktisadi Büyümenin Kaynakları	28
2.2.1. Nüfus ve Beşerî Sermaye.....	29
2.2.2. Fiziki Sermaye	29
2.2.3. Doğal Kaynaklar	30
2.2.4. Bilgi ve Teknoloji	31
2.3. İktisadi Büyümenin Hesaplanması	31
2.4. Teorik Çerçeve İktisadi Büyüme Kavramı İncelemesi	34
2.4.1. Dışsal İktisadi Büyüme Teorileri	37
2.4.1.1. Harrod-Domar (Post Keynesyen) büyüme modeli.....	37
2.4.2. İçsel İktisadi Büyüme Teorileri	41
2.4.2.1. AK modeli	41
2.4.2.2. AR-GE modeli.....	42
2.4.2.3. Beşerî sermaye modeli	42
2.4.2.4. Kamu politikası modeli	43
3. BÖLÜM.....	44
3. TÜRKİYE’DE KADIN İSTİHDAMI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN SEYRİ	44
3.1. Türkiye’de Kadın İstihdamı.....	44
3.1.1. Osmanlı Devleti Döneminde Kadın İstihdamı	44

3.1.2. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Kadın İstihdamı	46
3.1.2.1. Türkiye’de 1980 yılı öncesi kadın istihdamı	46
3.1.2.2. Türkiye’de 1980 yılı sonrası kadın istihdamı.....	48
3.2. Türkiye’de Kadın İstihdamına Yönelik Yasal Düzenlemeler.....	49
3.3. Türkiye’de Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler.....	51
3.4. Türkiye’nin Ekonomik Gelişimi ve Büyüme Performansı	51
3.4.1. Liberal Milli Ekonomi Dönemi (1923-1933).	52
3.4.2. Kamu Sektörü Önderliğinde Kalkınma Dönemi (1933-1950).	53
3.4.3. Liberal Politikalar Deneme Dönemi (1950-1960).....	55
3.4.4. Planlı Ekonomi Dönemi / İthal İkameci Dönem (1960-1980)	55
3.4.5. Küresel Dönem (1980-2002)	56
3.4.6. Siyasi istikrar dönemi (2002 ve sonrası)	57
4. BÖLÜM	59
4. KADIN İSTİHDAMI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ	59
4.1. Literatür Taraması.....	59
4.2. Ampirik Analiz	61
4.2.1. Yöntem ve Değişkenlerin Tanımı.....	62
4.2.2. Ampirik Bulgular	64
4.2.3. Model Doğrulama Testleri.....	66
4.2.4. Varyans Ayrıştırması ve Etki-Tepki Fonksiyonu Sonuçları.....	67
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	69
6. KAYNAKLAR	71
ÖZGEÇMİŞ	83

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. İstihdam Teorileri ve Dönemsel Çerçevesi	10
Şekil 2.1. Üretim Olanakları Eğrisi	28
Şekil 2.2. Doğal Kaynakların Sınıflandırılması	31
Şekil 2.3. GSYİH Ölçüm Yöntemleri.....	34
Şekil 2.4. Dışsal ve İçsel Büyüme Modelleri	37
Şekil 4.1. VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri.....	67
Şekil 4.2. Etki-Tepki Analizi Sonuçları	68

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. İstihdam Teorilerinin Genel Çerçevesi	13
Tablo 2.1. Temel Çerçeve de Ekonomik Büyüme Teorileri.....	35
Tablo 4.1. Konu ile İlgili Ampirik Literatür.....	60
Tablo 4.2. Analizde Kullanılan Değişkenler	65
Tablo 4.3. ADF Birim Kök ve PP Testi Sonuçları	65
Tablo 4.4. Tahmin Edilen Var Modelinde Uygun Gecikme Uzunluğu	64
Tablo. 4.5. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları.....	65
Tablo 4.6. LM İstatistiği Test Sonuçları.....	66
Tablo 4.7. Değişen Varyans Sonuçları	67
Tablo 4.8. Varyans Analizi Sonuçları	67

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 3.1. Türkiye’de 1923-1933 Dönemi Ekonomik Büyüme Oranları	53
Grafik 3.2. Türkiye’de 1933-1950 Dönemi Ekonomik Büyüme Oranları	54
Grafik 3.3. Türkiye’de 1950-1960 Dönemi Ekonomik Büyüme Oranları	55
Grafik 3.4. Türkiye’de 1960-1980 Dönemi Ekonomik Büyüme Oranları	56
Grafik 3.5. Türkiye’de 1980-2002 Dönemi Ekonomik Büyüme Oranları	57
Grafik 3.6. Türkiye’de 2002- 2019 Dönemi Ekonomik Büyüme Oranları	58

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CEDAW	:Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
DPT	:Devlet Planlama Teşkilato
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safı Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safı Yurt İçi Hasıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
MB	: Merkez Bankası
OECD	: İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

İstihdam; üretim faktörleri olan emek, sermaye, girişimciler ve doğal kaynakların optimal kullanım yoluyla üretim sürecine katılımı anlamına gelir. Ancak emeğin kullanılmadığı üretim süreci ve işe alım süreci hakkında yorum yapmak mümkün değildir. Dolayısıyla teknik olarak istihdam kavramı; emeğin bir üretim faktörü olarak kullanılmasına atıfta bulunur ve üretimin tüm faktörlerinin üretim sürecinde kullanılmasını ifade eder. Ancak istihdamın farklı kesimler için farklı anlamlara geldiği durumlar mevcuttur. Bu durum özellikle kadın ve erkek istihdamı kavramı içerisinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu kavram, yüzyıllar boyunca erkek hegemonyası etkisinde kalmış ve bu çerçevede tanımlamalar ve ifadeler sunulmuştur.

İnsanlık tarihi boyunca kadınlar cinsiyet ayrımcılığı ve eşitsizliği ile karşı karşıya kalmışlardır. Geleneksel bakış açısıyla değerlendirilen kadınlara toplumda öncelikle “eş ve anne” rolü yüklenir, erkeklere göre daha düşük bir statüde değerlendirilir ve erkeklere göre daha az hak ve şansa sahiptirler. Aslında bu sorun, toplumdaki geleneksel cinsiyet rollerinin aile, arkadaşlar, okul ve medya aracılığıyla öğretilmesiyle elde edilmektedir. Dolayısıyla bu öğretilerin genel sonucu aynı zamanda kadınların istihdamdaki veya toplumdaki yerini de belirlemektedir.

18. yüzyıla kadar devam eden bu cinsiyet ayrımı, Sanayi Devrimi sonucunda büyük bir dönüşüm geçirmiş, işyeri ve ev alanını bölerek kadınları özel alana itmiştir. Kadınların çalışma hayatına ilk kez gerçek işçi ve ücretli işçi olarak girmesi Sanayi Devrimi ile olmuştur. Pek çok olayı ve değişimi beraberinde getiren sanayi devriminin en önemli ürünlerinden biri de hiç şüphesiz kadınların çalışma hayatına katılımıdır.

Kadının istihdamdaki yeri ülke ekonomisi için çok önemli olduğu gibi, anlatılan konu çerçevesinde toplumun kültürel ve sosyal kazanımları açısından da önemlidir. Birçok toplum çeşitli kültürel ve sosyal nedenlerle istihdamın gerisinde kalsa da kadın istihdamı günümüzde ülke ekonomileri için oldukça önemli bir konu niteliğindedir. Günümüzde kadın istihdamı, ülkelerin gerek ekonomik gerekse sosyo-kültürel gelişmişliklerinin bir göstergesi niteliğini taşımaktadır. Ayrıca kadın istihdamı günümüz literatürüne mavi ve beyaz yakalı işgücü kavramından sonra pembe yakalı işgücü kavramının eklenmesine yol açmıştır.

Dünyada kadın istidamı, ülke ekonomilerinin gelişmişlikleri ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelerin farklı seviyelerde kadın

istihdamı mevcuttur. Aynı zamanda ülkelerin sahip olduğu kültürel farklılıklarda kadın istihdamını önemli ölçüde belirlemektedir. Bu husus Türkiye ekonomisi içinde geçerlilik taşımaktadır.

Araştırmanın amacı, kadın istihdamının Türkiye’de ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışma 1990 ile 2019 yılları arasında VAR yöntemi ile analiz edilmekte ve elde edilen sonuçlar ele alınan yıllar içerisinde değerlendirilmektedir. Çalışmanın geri kalanı şu şekildedir: Birinci bölümde istihdam ve kadın istihdamı konusu ele alınmaktadır; ikinci bölümde ekonomik büyüme kavramına değinilmektedir, üçüncü bölümde Türkiye’de kadın istihdamı ve ekonomik büyüme konusu açıklanmakta ve son bölümde ise analize yer verilmektedir.

1. BÖLÜM

1. GENEL ÇERÇEVEDE KADIN İSTİHDAMI KAVRAMI

1.1. İstihdam, İş Gücü ve İşsizlik Kavramı

İstihdam kavramının doğuşu ve gelişimi, ücretli çalışmanın başlangıcı, kabaca sanayi devriminin başlangıcı ile örtüşmektedir. Çalışma genellikle devreye alma, bakım ve kullanım anlamına gelir. İstihdam kavramının ana içeriği; istihdamın büyük bir sorun olduğu bir dönemde istihdam kurumlarının gelişmesiyle birlikte hız kazanmıştır (Önsal, 1993: 43). Ancak emeğin kullanılmadığı üretim süreci ve işe alım süreci hakkında yorum yapmak mümkün değildir (Hançerliolu, 1974: 145).

İstihdamın farklı kesimler için farklı anlamları vardır. Teknik olarak, istihdam iki farklı şekilde tanımlanabilir: Birincisi; istihdam, emeğin bir üretim faktörü olarak kullanılmasına atıfta bulunur, İkincisi; istihdam geniş anlamda üretimin tüm faktörlerinin üretim sürecinde kullanılması olarak ifade edilir (Köklü: 1976: 67).

İstihdam oranı, bir ülkede belirli bir süre için ayda çalışılan toplam saat sayısını gösterir. Bu tanıma göre istihdam iki gruba ayrılmaktadır. Bunlar; Bunlara "çalışanlar" ve "bağımsız işçiler" denir. Çalışmak aynı zamanda bir işe sahip olmak demektir. Genel olarak tüm üretim faktörlerinin kullanımı; Tam anlamıyla bu, çalışma faktörünün sadece üretim faaliyetleri sırasında kullanıldığını gösterir (Eren, 1999: 15).

İşgücü, bir ülkedeki emek arzını kişi sayısı cinsinden ortaya koyan bir ifadedir. Diğer bir deyişle, ülke nüfusunun üretken olan, yani ekonomik faaliyete katılan kısmıdır. İşgücünü ölçmek için başlangıç noktası toplam nüfustur. Genel nüfustaki bazı insanlar çalışma çağı dışında bir yaşta kalmaktadır. Tipik olarak bunlar 0-14 yaş arası ve 65 yaş üstü kişilerdir ve bu grup inaktif nüfus olarak adlandırılmaktadır. Aktif olmayan nüfus içerisinde ev hanımları, öğrenciler, emekliler, ücretliler ve mevsimlik işçiler yer almaktadır. Toplam nüfustan inaktif nüfus çıkarıldığında, aktif nüfus bulunur, yani işgücü ile aynı anlama gelir (Ergün, 2000: 4-5). Bu bağlamda işsizlik ise işgücünün iş bulan ve çalışan kısmını ifade eden işgücü seviyesi ile istihdam seviyesi arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır.

Üretim sürecinde emek faktörünün ortadan kaldırılması sonucu ortaya çıkan durum işsizlik olarak tanımlanmaktadır. İşsizlik ülke ekonomisi için çok önemli bir sorundur.

Günümüzde bu sorun çok önemli hale gelmektedir (Çetinkaya, 2010). İşsizler, çalışmayan, belirli bir süredir iş arayan ve iş fırsatları varsa şu anda çalışabilecek çalışma çağındaki (genellikle 15 yaş ve üstü) kişilerdir. İşsizlik kavramı ve işsizlik kavramına ilişkin durumlar şu şekildedir (Bocutoğlu, 2011: 72):

a. İstihdam yerine istihdamı ölçmek için kısa bir referans dönemi üzerinden değerlendirilir;

b. Son dört hafta veya bir ay dahil olmak üzere belirli bir süre içinde iş aramak veya işletme kurmak amacıyla yapılan her türlü faaliyet olarak kabul edilir.;

c. Halihazırda işe başlamaya hazır olup da iş bulamayanları ölçmek için kullanılmaktadır.

İşsizlik ve ilgili işsizlik oranları meslekler ve bölgeler arasında ve yaş, ırk ve cinsiyet grupları arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda önemli hususlardan biri, bu farklılıklar arasındaki boşluktur. Tüm ülkelerde, vasıfsız insanlar arasındaki işsizlik oranı vasıflı insanlara göre çok daha yüksektir. Aynı şekilde, genç işsizlik oranı da yetişkinlerden çok daha yüksektir. Ayrıca, bölgesel farklılıklar çoğu ülkede son derece kalıcıdır (Layard vd., 2005).

İşsizlik oranı; ekonomide çalışmak isteyen ve aktif olarak iş arayanlar için iş yaratılamadığı durumdur. Söz konusu oran, bir ülkedeki işgücü piyasası durumu hakkında değerli bilgiler aktarmadaki kullanışlılığı ve genel olarak bir işgücü piyasası göstergesi olarak kabul edilmesi göz önüne alındığında, ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma yolunda kaydettiği ilerlemeyi ölçmek için önerilen göstergelerden biri olarak dahil edilmiştir (Yıldırım vd., 2012).

İşsizlik oranı, işsizlerin işgücündeki toplam insan sayısına göre yüzdesi olarak ifade edilir. Dolayısıyla işsizlik oranını ölçmek hem istihdamı hem de işsizliği ölçmeyi gerektirir. Bu konuda işsizlerle ilgili durumlar şu şekildedir (Ekin, 1971):

a) Referans dönemi boyunca çalışmayan, yani ücretli veya serbest meslek sahibi olmayan;

b) İşe hazır olmasına rağmen referans dönemi boyunca ücretli ya da serbest meslek sahibi olmamak;

c) İş aramak, yani belirli bir dönemde ücretli istihdam veya serbest meslek aramak için özel adımlar atan;

d) Gelecekteki başlangıçlar için bir işgücü piyasası hissesi olan bireyler işsiz sayılmaktadır.

Çalışmak isteyip de iş aramayanların işsiz statüsünden dışlandığı zamanlar vardır ve bu işsizliği ölçmek için önemli bir kriterdir. Ayrıca, kadınlar genellikle ev işlerinden ve bakımdan sorumludur, ölçülen işsizlik oranına dahil değildirler. Bu aynı zamanda yasal yaşa ulaşmış veya çocuklar ve yaşlılar için de geçerlidir (Layard vd., 2005).

İşsizlik hem toplumu hem de bireyleri endişelendiren bir sorundur. Üretim ve sosyal koruma açısından toplum için bir maliyet unsurudur. İşsizliğin bir kişi için kazanç ve beceri kaybı nedeniyle maliyetli olmasına rağmen, refahını da etkilediği için genellikle olumsuz faktörlerle ilişkilendirilir. Özellikle, uzun süreli işsizliğin olumsuz sonuçları ciddidir ve beceri, motivasyon ve işle ilgili bağlantıların kaybı nedeniyle kişinin iş bulma şansını azaltma eğilimindedir (Koen vd., 2013).

Özetle tartışılan kavramlar; üretim sürecinde kullanılmak üzere mevcut düzende emek ve kaynakların bir arada bulunması olarak tanımlanabilir. Bu açıdan istihdam ve işsizlik konusu ülke ekonomileri açısından çok önemli kavramlardır.

1.2. İstihdam Türleri

İstihdam, ülke ekonomileri için çok önemli bir konudur. Bu bağlamda ülke ekonomisindeki istihdam süreçlerini anlamak ve kullanılması gereken teknik yaklaşımlara çözüm bulmak için istihdam türlerinden bahsetmek ve sorunu anlamak, bir başka deyişle içselleştirmek gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, tartışılan konu çerçevesinde başlıca istihdam türleri ele alınmaktadır. Bu istihdam türleri; tam istihdam, eksik istihdam, aşırı istihdam, kayış dışı ve enformel istihdam olarak alt başlıklar halinde sıralanmaktadır.

1.2.1. Tam İstihdam

Tam istihdam; bir ekonomide üretim için gerekli olan emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimciler gibi tüm faktörlerin üretimde yer aldığı durumdur. Tam istihdam durumunda üretim faktörleri en etkin ve verimli oldukları alanlarda kullanılmaktadır (Ertürk, 1999: 297).

Ekonominin tam istihdamda olduğu durumda tüm faktörlerinin üretime dahil olması sebebiyle milli gelirin ulaşılabilir en yüksek seviyesini temsil etmektedir. Burada önemli olan bir diğer faktör, bu kaynakların üretimde en etkin katkıyı sağlayabilecek biçimde kullanılıp kullanılmadığıdır (Pekin, 1988: 99).

Ana amaç çerçevesinde tam istihdam düzeyi, ekonomide dalgalı süreçlerde ortaya çıkan işsizlik türlerinin önüne geçmek için gereklilik arz eder. Diğer bir ifadeyle tam istihdam, ülke ekonomisinin döngüsel hareketlerine uygun olarak meydana gelen mevsimsel, yapısal ve friksiyonel işsizliği önlemektedir (Parasız, 1998: 112).

Ekonomistler genellikle tam istihdamı, bir ekonominin başardığı veya başaramadığı bir politika olarak algılar ve bu bağlamda soyut terimlerle anlaşılan belirli ekonomik parametrelerin birbirine bağlanmasıyla karakterize edilen bir durum olarak tabir eder. Ancak ekonomist olmayanlar, tam istihdamı çok farklı bir şekilde, yani bireysel çalışanların deneyimi olarak görme eğilimindedir (Palley 2007: 7). Ekonomik reformcuların araştırmalarında, modern anlamda tüm işçiler için tam istihdam, zaman zaman siyasi hedeflerin yapı taşı olarak tanımlanmıştır (Beveridge, 1944). Ancak uygulamada, tam istihdam tanımında da belirtildiği gibi, kaynakların tam kullanımı bir ekonomi için alışılmadık bir durumdur. Ekonomide her halükârda geçici, dönemsel veya yapısal işsizlik ortaya çıkabilir (Kocacık, 2000: 42).

1.2.2. Aşırı İstihdam

Aşırı istihdam; ekonomide tüm üretim faktörlerinin faaliyet göstermesine rağmen, üretilen mal ve hizmet miktarının toplam talebi karşılayamadığı bir durumdur. Diğer bir deyişle, ekonomi tam kapasite ile üretim aşamasındaysa ve miktar veya sayı olarak daha fazla üretim faktörüne ihtiyaç duyuluyorsa, ekonomi fazla istihdam konumundadır (Gediz ve Yalçinkaya, 2000).

Ulusal ekonomideki tüm işgücünün tam olarak işlevsel olmasına rağmen, işgücü talebi hala oradaysa, ekonominin “istihdam fazlası” durumunda olduğu söylenebilir. Fazla istihdam koşullarında, işgücü talebi artar ve işgücü piyasası üzerinde enflasyonist baskı yaratır. Aşırı istihdam olan ülkelerde aşırı talep görülmektedir (Eyüpolu, 2003: 12).

1.2.3. Eksik İstihdam

Eksik istihdam; ekonomideki tüm üretim faktörlerinin üretimde yer almadığı veya ekonomideki üretim faktörlerinin etkinsiz olduğu bir durumu ifade eder (Dinler, 2008: 476).

Eksik istihdam, işsizlerin yani ekonomide çalışmak isteyen ancak iş bulamayan işgücü varlığıdır. Üretilen mal ve hizmetlerin miktarının talep yetersizliğinden dolayı satılamaması durumunda eksik istihdam ortaya çıkabilir. Aslında eksik istihdam kavramı ikili bir yapıya sahiptir. Bu yapılar, görünür ve görünmez eksik istihdam olarak kendini gösterir. İş dışında çalışanlar, geliri yetersiz kişiler, uygun olmayan çalışma takvimine sahip kişiler veya iş bulamayanlar eksik istihdamın olumsuz sonuçlarındandır ve bu açıdan eksik istihdamın yapısı anlaşılır (Kasnakolu, 2001: 63).

Eksik istihdam altında üretilen mal ve hizmet miktarı, üretim etkinliğinin altında kalmaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde eksik istihdam oranı artmaktadır. Sonuç olarak, kaynak israfı artar ve refah seviyesi düşer. Yine kriz dönemlerinde işten çıkarılanların sayısı da artış göstermektedir. Uzun süre iş bulamama riskinin arttığı bu dönemlerde insanlar ücret kaybı yaşamadan buldukları ilk işe girme niyeti içerisinde girmektedir. Eksik istihdam durumunda, ekonomideki işgücünün bir kısmı işsiz kalır. Ayrıca tam istihdam ülke ekonomileri için zor bir hedef olduğundan, ekonomi eksik istihdam düzeyinde seyretmektedir (Pekin, 1996: 113).

1.2.4. Kayıt Dışı ve Enformel İstihdam

Kayıt dışı istihdam; toplum tarafından tesis edilen yasal yükümlülüklerin ihlal edildiği bir durumdur. Kayıt dışı sektör; herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmayan iş olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, çalışanlar ilgili resmi kurum ve kuruluşlara bağlı değildir (Aktürk, 1999: 187).

Enformel istihdam; herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıt olmaksızın evde istihdam, çoğunlukla serbest meslek ve aralıklı işler olarak tanımlanmaktadır. Enformel sektörde eğitim düzeyi düşük işsizler tercih edilmekte ve bu kişiler genellikle ev işleri, imalat ve satış gibi yatırım gerektirmeyen işler yapmaktadır (Karabulut, 2008: 28).

Enformel sektörü kayıt dışı istihdamdan farklılaştıran en temel özellik enformel sektörün kayıt dışı ekonomiyi de içermesidir. Kayıt dışı istihdamın temel nedeni düşük

katma değerli istihdamın yaygınlığıdır. Bu sorunun aşılabilmesi için yüksek performanslı, katma değeri yüksek işlere gerek olmaktadır (Aktürk, 1999: 187).

1.3. İstihdam Hacmi ve Korunması

İstihdam hacmi; belirli bir zaman diliminde bir sektör veya faaliyette istihdam edilen toplam kişi sayısıdır. Başka bir deyişle, bir toplumda veya ekonomide çalışabilen nüfus olarak da ifade edilmektedir. İstihdam hacmi, bir ülke ekonomisinin büyüklüğünü veya bir ülke ekonomisindeki toplam işgücünü belirlemenin uygun bir yolunu sağlar (Curry, 1993).

1980 sonrası endüstri ilişkilerinde yaşanan değişim, işgücü piyasasının artan esnekliğini ve istihdam sağlanmasını olumsuz etkilemiştir. Korunmalı kayıtlı istihdam azaldı ve güvencesiz çalışma ortaya çıktı. Diğer bir deyişle, son kırk yılda, küresel işgücü piyasası hem bileşimindeki hem de dinamiklerindeki değişiklikler sayesinde eskisinden daha esnek hale gelmiş ve ekonomik faaliyetlerin artan uluslararası entegrasyonu, çalışma ilişkilerinin doğasını ve türünü etkilemiştir. Bu, istihdam ve istihdam standartlarını düzenlemeyi zorlaştırdı. Böylece piyasalar daha rekabetçi hale gelmiş, teknoloji hızla değişmiş ve iş organizasyonu da bu bağlamda yeni gelişmeler kaydetmiştir. İmalat ve tarıma kıyasla nispeten daha fazla insan hizmet sektöründe çalışmaya başlamış ve geçmişe göre daha fazla kadın işgücü olarak çalışma hayatına katılım sağlamıştır (Dasgupta, 2001: 1).

Endüstri ilişkilerindeki değişiklikler, istihdamın hacminde ve korunmasında da bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler aşağıda belirtilmiştir (Britton, 1997):

- İşgücü piyasası esnekliğinin artması istihdam güvenliğini olumsuz etkilemiş ve daha kolay işe alma ve işten çıkarılma eğilimi artmıştır;
- Esnek işgücü piyasaları, enformel istihdamı arttırmış ve uygulamaya konan politikalar ve yasalar, işgücü piyasasını korumaktan uzaklaşmıştır;
- Erkek işgücüne göre daha ucuz olan kadın işgücünde artışlar meydana gelmiştir;
- Ucuz iş gücü arayışı, uluslararası emek göçü hareketini hızlandırmıştır.

İstihdam miktarı ile ilgili olarak; esas olarak emeğin esnek kullanımı ile ilişkilidir. Sayısal esneklik uygulamalarıyla ilgili olsa da içsel esneklikte emeğin daha işlevsel bir kullanımı vardır. “İş esnekliği” veya “katılımcı süreçleri genişletme” olarak da bilinen içsel esneklik uygulaması, işgücünün daha işlevsel bir şekilde kullanılmasını ve böylece dışlanma

sorununu çözmeyi amaçlar. Bu bağlamda, esneklik politikalarına verilen yanıt, esnekliğin dış boyutuna odaklanmaktadır (Standing, 1999).

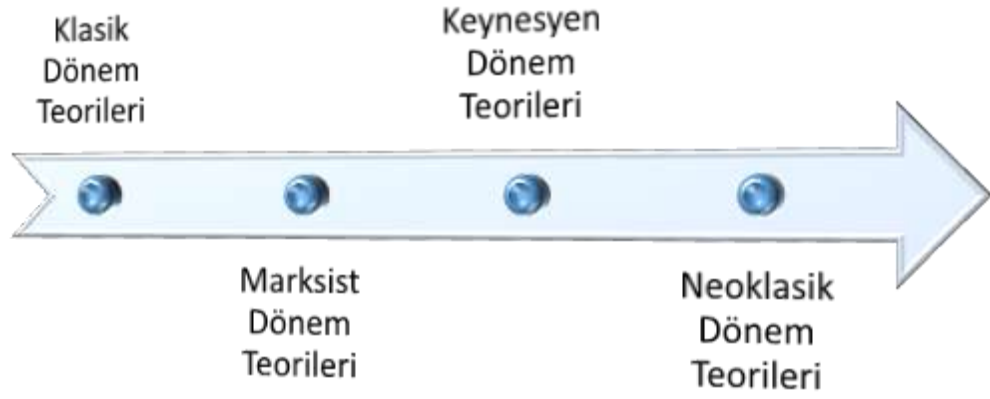
İstihdam, bir hafta veya bir gün gibi belirli bir kısa süre için aşağıdaki kategorilere giren çalışma yaşındaki tüm kişileri kapsar. İstihdam hacmi ve kapsadığı kişiler aşağıdaki gibidir (Pekin, 1988: 99):

- i. Ücretli işgücü,
- ii. Çalışma yaşındaki nüfus,
- iii. İstatistiksel amaçlar için, ekonomik faaliyetle ilgili bir soruşturma yapılan belirli bir asgari yaş eşiğinin üzerindeki herkes,
- iv. Uluslararası karşılaştırılabilirliği desteklemek için, çalışma çağındaki nüfus genellikle 15 yaş ve üstü herkes olarak tanımlanmakta ancak bu ulusal yasalara ve uygulamalara göre ülkeden ülkeye değişebilmektedir.

İstihdamın korunması, sosyo-ekonomik güvenliğin diğer yönleri gibi hem öznel hem de nesnel niteliğe sahiptir. Bu bağlamda, istihdamın elde tutulmasının nesnel bir göstergesi, istikrarlı veya sürekli iş sözleşmesi olan çalışanların payıdır; öznel bir gösterge, istihdamın sürekliliğinin sağlandığına dair güvenin bir ifadesidir. İstihdamın korunmasına ilişkin nesnel önlemler, genellikle işgücü piyasasının özellikleriyle ve sürekli istihdamı mümkün kılan yasal ve kurumsal çevreyle bağlantılıdır. İşsizlikten önce işe giriş ve işten çıkışı etkileyen davranışsal faktörlere, sözleşme faktörlerine ve yönetim faktörlerine ve ayrıca yeni işlerin devir hızına bağlıdırlar (Standing, 1999: 168).

1.4. İstihdam Teorileri

İstihdam ve istihdam kavramlarına ilişkin teoriler ve görüşlere ilişkin açıklamalar konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu konuya ilişkin bilgilerin kronolojik sıralaması Şekil 1.1.'de gösterilmiştir. Şekil 1.1.'de çalışmada ele alınan iktisat okullarının dönemsel istihdam teorilerini sunmaktadır. Ancak bu dönemsel hareketin bir devamı olmasına rağmen tartışılan sınırlar dahilinde çalışmaya dahil edilmemiştir.

Kaynak: Çetin, 2014: 11-15

Şekil 1.1. İstihdam Teorileri ve Dönemsel Çerçevesi

İstihdam teorilerinin dönemsel ifadesi Şekil 1.1'de gösterilmektedir.

1.4.1. Klasik Dönem İstihdam Teorileri

Klasik Okulun kurucusu olan Adam Smith, 1776'da yayınlanan *Ulusların Zenginliği* adlı kitabında işsizlikten bahsetmemiş ve tam istihdam kelimesini kullanmamıştır. Ancak bu okul, 1776 yılından 1936'ya kadar 160 yıllık süreçte makroekonomik düşünceye hâkim olmuştur. Ayrıca bu ekonomi okulunun düşünürleri şunlardır: Adam Smith, David Ricardo, Jean Baptiste Say, Jones Stuart Mill ve Thomas Maltus'tur (Bocutoğlu, 2009: 6).

Klasik istihdam teorisinin çıkış noktası, üç bakış açısı sunan “üretim fonksiyonu” kavramıdır. Birincisi, “emek arz ve talebi teorisi”; İkincisi “ekonomide etkin talep düzeyi” ve üçüncüsü “genel fiyat düzeyi teorisi”dir (Peterson, 1994: 89). Klasik istihdam teorisi, J. B. Say'ın “mahreçler kanunu”na dayanmaktadır. Bu yasaya göre tüm ekonomide talep yetersizliğinden dolayı işsizlik sorunu ortaya çıkmamaktadır. Her teklif kendi talebini yaratacağından, satılan her ürün satış değerine eşit bir talebe sahip olmaktadır (Uyar, 2005: 10-11).

Klasik teoriye göre işsizlikle ilgili bir sorun yoktur. Çalışma arzusu ile insanların mevcut ücret paritesinin üzerinde iş bulabileceklerini savunmaktadırlar. İşsizlik olsa bile, bunun nedeni yalnızca kısa vadeli değişikliklere dayanmaktadır. Bu sebeplerin dışında ortaya çıkabilecek işsizlik kişinin arzusunun göre değişmektedir.

1.4.2. Marksist Dönemde İstihdam Teorileri

Marksist bir bakış açısıyla; mevcut sistem, kâr ve sermaye birikimini artırmaya odaklı bir ekonomik yapıya sahip olup, işgücü maliyetlerinin en aza indirilmesi ve işgücü bileşeninden elde edilen faydaların en üst düzeye çıkarılması önceliklidir. İstihdam edilen nüfusun harcama kesintilerini engellememesi için kapitalist yapının kalıcı bir işsiz emek havuzuna ihtiyacı vardır. Bu açıdan işsizler yedek işgücü olarak görülmekte ve kapitalizmin yeniden üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. Kâr ve sermaye birikimi, kapitalizmin yeniden üretilmesinde kilit rol oynamaktadır (Kesici, 2010: 13).

1.4.3. Keynesyen Dönemde İstihdam Teorileri

1929'da Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan "Dünya Ekonomik Buhranı" adı verilen bir kriz ortaya çıkmış ve 1929'da Büyük Buhran'ın patlak vermesiyle "mahreçler kanunu"na dayalı klasik okulların temelleri derinden sarsılmıştır. 1936 yılında J. M. Keynes tarafından yayınlanan ve bu dönemde yayınlanan "Genel İstihdam, Faiz ve Para Teorisi" adlı kitap, iktisat tarihinin temel çalışmalarından biri olarak kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle, 1929-1936 yılları arasında ortaya çıkan yeni gelişmeler; Piyasalarda eksik rekabete ve devlet müdahalesine dayanan Keynesyen İktisat Okulu ön plana çıkmıştır (Bocutolu, 2009: 6).

Keynes'in analizi, eksik istihdamın bir analizidir. Keynes'e göre, fiyatlar ve ücretler ideal ve esnek olsa bile bir ekonomide işsizlik oluşabilir. Çünkü ürün piyasasındaki dengesizlik daha sonra işgücü piyasasını da etkiler. Keynes'in istihdam teorisi, efektif taleple başladı. Keynes, efektif talebi "toplam talebin toplam arzla eşleştiği noktadaki değeri" olarak tanımlamaktadır (Güngör, 2014).

Keynes, istihdam teorisine iki önemli kavram getirmiştir. Bu kavramlar: Ulusal ekonomideki istihdam düzeyini belirleyen toplam arz ve toplam talep kavramlarıdır. Bu iki temel yerine toplam talebe odaklanmış ve toplam arzı veri olarak almıştır (Dirimtekin, 1981: 206).

Keynes, Say'ın yaratacağı her teklifin kendi talebini yaratacağı fikrinin çürütüldüğünü ifade etmiştir. Keynes, Genel Teori'sinde talep yetersizliğinden kaynaklanan işsizliği vurgulamış ve sermaye ve kaynak eksikliği gibi ekonominin arz tarafıyla ilişkili işsizlik türlerini göz ardı etmiştir (Bocutoğlu, 2009: 6).

1929'da Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ve tüm dünyayı etkileyen “Dünya Ekonomik Buhranı” adlı bir kriz ortaya çıkmıştır. 1929 Buhranının ortaya çıkmasıyla, “mahreçler yasası”na dayalı klasik okulların temelleri derinden sarsılmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan J. M. Keynes tarafından 1936'da yayınlanan "Genel İstihdam, Faiz ve Para Teorisi" kitabı, ekonomi tarihinin temel çalışmalarından biri olarak kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, 1929 ve 1936 arasında ortaya çıkan yeni gelişmeler; eksik rekabet pazarlarına ve devlet müdahalesine dayanan Keynesyen Ekonomi Okulu'nun ön plana çıkmasını sağlamıştır (Bocutoğlu, 2009: 6).

Keynes'in analizi eksik istihdamın bir analizidir. Keynes'e göre, fiyatlar ve ücretler eksiksiz ve esnek olsa bile, ekonomide işsizlik meydana gelebilmektedir. Çünkü emtia piyasasındaki dengesizlik akabinde işgücü piyasasını etkilemektedir. Keynes'in istihdam teorisi başlangıcı efektif taleptir. Keynes, efektif talebi “toplam arz ile buluştuğu noktada toplam talebin değeri” olarak tanımlamaktadır (Güngör, 2014).

Keynes, istihdam teorisine iki önemli kavram katmıştır. Bu kavramlar; ulusal ekonomide istihdam düzeyini belirleyen toplam arz ve toplam talep kavramlarıdır. Bu iki temel yerine toplam talebe odaklanmış ve toplam arzı veri olarak almıştır (Dirimtekin, 1981:206).

Keynes'e göre Say tarafından sunulan her arzın kendi talebini yaratacağı görüşü geçersiz sayılmıştır. Keynes, “Genel Teorisi” nde talep eksikliğinden kaynaklanan işsizliği vurgulamış ve ekonominin arz tarafıyla ilgili sermaye eksikliği ve kaynak eksikliği gibi işsizlik türlerini göz ardı etmiştir (Bocutoğlu, 2009: 6). Üç önemli istihdam teorilerinin ele alınması sonrası, istihdam teorilerinin genel görünümü Tablo 1.1'de verilmiştir.

Tablo 1.1. İstihdam Teorilerinin Genel Çerçevesi

Teorik Çerçeve	İşsizliğe İlişkin Görüşler	Anahtar Kavramlar
Klasik Görüş	İşsizlik yoktur.	Mahreçler kanunu Görünmez el
Karl Marx	Kapitalist sisteminin yapısı Üretim süreci Sanayileşme	Art değer kavramı Yedek İşgücü ordusu
Keynesyen Görüş	Toplam talepteki yetersizlikler	Kamu harcamaları
Neoklasik Yaklaşım	Geçici işsizlik İrادی işsizlik	Gelir ve ikame etkileri Marjinal verimlilik İşgücünün tam ikame edilmesi
Phillips	Üretim artışları	Enflasyon ve işsizlik arasındaki ters ilişki
Monetarist Yaklaşım	Yanlış politika uygulamaları	Doğal işsizlik
Yeni Klasik Yaklaşım	Toplam talepte yaşanan kısa süreli değişimler Asimetrik bilgi	Doğal işsizlik Rasyonel beklentiler
Yeni Keynesyen Yaklaşım	Talep düzeyi Ücret katılığı	NAIRU Dinamik analiz Ücretlerin katılığı

Kaynak: Çetin, 2014: 15

İstihdam teorilerine genel bir bakış Tablo 1.1.'de sunulmaktadır. Tablo, yukarıdaki sorularda yer alan istihdam teorilerini anlamak için önemlidir. Öncelikle Klasik Okulun istihdam politikasının mahreçler kanununa dayanması ve sonraki dönemde işsizlik sorunundan habersiz olması, bu bakış açısı temelinde ciddi eleştirilere yol açmıştır. 1850'lerdeki işçi ayaklanmaları ve ekonomik krizler bu sorunun önemini gösterdi. Bu dönemde ortaya çıkan Proudhon ve Marx gibi isimler, klasik okulun ve mevcut sistemin görüşlerine sert eleştiriler yöneltmişlerdir. 1929 bunalımıyla sarsılan ve kuruluşundan bu yana çöküşün eşiğine gelen bu okul, periyodik olarak önemini Keynesyen okula aktarmıştır. Keynesyen iktisat 1970'lere kadar önemini korusa da 1970'lerde petrol krizi, uluslararası para sisteminin bozulması, dış borç sorunu ve soruna yeterli çözüm bulunamaması nedeniyle önemini yitirmiştir. Yaşanan bu gelişmeler sonrasında 1980'li yıllarda ülkelerde neoklasik iktisat hâkim olmaya başlamıştır. Bu süreçte monetarizm ekolünde öne çıktığı açıktır. 1980 sonrası neoklasik siyaset arayışları ve 1990'larda dünya krizleri bu politikaların tartışılmasına neden olmuştur. Bu tartışmalar ülke ekonomilerinin farklı ekonomi politikaları uygulama arayışı içine sokmuştur. Özellikle 2008 Küresel Krizinin yarattığı olumsuz etkiler sebebiyle ülke ekonomileri, yeni arayışlar içerisine girmiştir.

1.5. İstihdam İçerisinde Kadının Yeri

Kadının istihdamdaki yeri ülke ekonomisi için çok önemli olduğu gibi, anlatılan konu çerçevesinde toplumun kültürel ve sosyal kazanımları açısından da önemlidir. Birçok

toplum çeşitli kültürel ve sosyal nedenlerle istihdamın gerisinde kalsa da kadın istihdamı günümüzde hala önemli bir konudur.

İnsanlık tarihi boyunca kadınlar cinsiyet ayrımcılığı ve eşitsizliği ile karşı karşıya kalmışlardır. Geleneksel bakış açısıyla değerlendirilen kadınlara toplumda öncelikle “eş ve anne” rolü yüklenir, erkeklere göre daha düşük bir statüde değerlendirilir ve erkeklere göre daha az hak ve şansa sahiptirler (Hartmann, 2006: 62-63). Aslında bu sorun, toplumdaki geleneksel cinsiyet rollerinin aile, arkadaşlar, okul ve medya aracılığıyla öğretilmesiyle elde edilmektedir. Birçok toplumda erkek ve kız çocuklarına erken yaşlardan itibaren farklı davranılır. Sosyalleşme sürecinde kız çocuklar itaatkâr, nazik ve özverilidir; erkek çocukların rekabetçi, saldırgan ve iddialı davranışları artar. Sosyalleşme sürecindeki bu eğitimsel farklılık, kızların ve erkeklerin yapmaya meyilli oldukları serbest uğraş türlerini ve dolayısıyla gizil yeteneklerini geliştirebilecekleri alanları ve ayrıca gelecekteki kariyer ve kariyer seçimlerini etkiler. Cinsiyet rollerine ilişkin kalıp yargılar, özellikle okullarda çocuklara açık veya örtük mesajlar yoluyla iletilmektedir. Bu mesajlar aracılığıyla çocuklar geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine uygun davranışlara yönlendirilmektedir (Tan, 2000: 114). Bu öğretilerin genel sonucu aynı zamanda kadınların istihdamdaki veya toplumdaki yerini de belirler.

Kadınlar, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden beri ekonomik hayatın aktif katılımcıları olmuştur. Özellikle kırsal kesimde kadınların işgücüne katılımı oldukça yüksektir. Kadınlar tarımda ve ev üretiminde yoğun olarak çalışmaktadır. Soruna sadece iş açısından bakıldığında da kadın emeği ile ilgili durum önem arz etmektedir. Ancak bugün bilindiği üzere kadın istihdamı, ev dışında ücretli çalışma Sanayi Devrimi’nden sonra ortaya çıkmıştır. Birçok Batı ülkesinde sanayileşme tekstil endüstrisiyle başladığından beri, kadınlar toplam işgücünün büyük bir bölümünü oluşturmuştur. Kuşkusuz ücretli emek, bir bütün olarak Sanayi Devrimi ile ortaya çıkmış bir kavramdır ancak kadın emeği arasındaki temel fark, kadınların ev dışında çalışma yaşamına daha çok katılmalarından kaynaklanmaktadır (Hıdıroğlu, 2006: 5).

Kadın emeğinin tarihsel süreç içindeki aşamalarını ve mücadelelerini, bu emeğin kullanımı ve toplumsal statüsü tartışmalarını incelemeden günümüz kadınlarının istihdamını doğru değerlendirmek mümkün değildir. Bu bağlamda, konuyu daha iyi anlamak ve ardından kadın istihdamı konusunda gerekli açıklamaları yapabilmek için yukarıdaki soru alt başlıklar halinde sunulmuştur.

1.5.1. Kadın İstihdamının Tarihsel Çerçevesi

Kadınların eş ve anne olarak eve ait olduğu düşüncesi yüzyıllardır evrensel bir olgu olmuştur. Bu sabit evrensel düşüncenin başlangıcının Neolitik çağda başladığına inanılmaktadır. Başka bir deyişle, göçebe toplumlarda kadının yeri ikincil değildir veya genel kabul gören eş veya anne statüsünde değerlendirilmez. Ancak özellikle tarıma geçiş ve kentleşmenin oluşmasıyla birlikte yerleşik hayata geçişle birlikte yaşanan olaylar ışığında kadınların erkeklere göre geri planda kaldığı açıktır. Bu bilginin asıl kaynağı M.Ö. Bunun Eski Mezopotamya'da M.Ö. 4-3 bin yıllarında gerçekleştiğine inanılmaktadır (Berkay, 2000: 37). Bu yaklaşıma ilişkin bir başka görüş de F. Engels'e aittir. Engels, özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte kadınların gölgede kaldığını ve özellikle özel mülkiyetin babadan oğula geçmesinin ataerkilliğe yol açtığını ileri sürer (Engels, 1884/1992: 62).

18. yüzyıla kadar devam eden bu cinsiyet ayrımı, Sanayi Devrimi sonucunda büyük bir dönüşüm geçirmiş, işyeri ve ev alanını bölerek kadınları özel alana itmiştir (Donovan, 2014: 25). Kadınların çalışma hayatına ilk kez gerçek işçi ve ücretli işçi olarak girmesi Sanayi Devrimi ile olmuştur (TİSK, 2002: 3). Tarım sektörünün makineleşmesine paralel olarak, tükenen tarımsal kadın işgücü kente göç ederek işgücü piyasasına katılmaya başlamıştır (Özer ve Biçer, 2004: 57). Bu nedenle, on sekizinci yüzyıl, birçok yazar tarafından insanlık tarihinin "en uçucu ve değişken" yüzyılı olarak kabul edilir. Pek çok olayı ve değişimi beraberinde getiren sanayi devriminin en önemli ürünlerinden biri de hiç şüphesiz kadınların çalışma hayatına katılımıdır (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 197).

Sanayi Devrimi önce ücretli işlerde çalışan "işçiler" adlı bir grubun oluşmasına ve yayılmasına yol açmış, daha sonra yukarıdaki nedenlerle kadın ve çocukları çalışma hayatına sokmuş ve "çalışan kadın" kavramlarını ortaya çıkarmıştır. Sanayi Devrimi'ni takip eden yıllarda dokuma sektörünün gelişmesine paralel olarak kadın işgücü hızla artmış; bu durumda özellikle teknik gelişmeler, üretim tekniklerini, işbölümünü ve uzmanlaşmayı basitleştiren makineler, kadın emeğinin kullanımını kolaylaştırmış ve dokuma sektöründe kadın işgücü erkek işgücünden çok daha başarılı olmuştur (Yılmaz, 2006: 41).

I ve II. Dünya Savaşı'na gelindiğinde, kadın işgücünün ekonominin tüm kesimlerinde arttığı ve özellikle savaş sanayiinde erkek işgücünün yerini aldığı görülmektedir. Bu dönemde kamu ve hizmet sektörlerinde görülen büyüme, kadınların toplam işgücü içindeki oranını hızla artırmıştır. Kadınların çalışma yaşamına katılımını

özellikle etkileyen önemli olaylardan biri de İkinci Dünya Savaşı olmuştur (Hartmann, 2006: 53). Savaş esnasında kadınların işgücüne katılımı önemli ölçüde fazlalaşmıştır. Bu artışın sebepleri hem emek arzı hem de emek talebi ile ilgilidir. Emek arzı açısından; bazı kadınlar için vatanseverlik pazara girmenin ana motivasyonuyken, diğerleri için erkeklerin savaşa gitmesi, aile gelirlerini azaltması ve kadınların evden çalışmasını azaltması etkili olmuştur. Savaş sırasında işgücü piyasasına giren kadınların bir kısmı savaştan sonra erkeklerin dönüşü ile evlerine dönse de önemli bir kısmı çalışmaya devam etmiştir. 1950'li yıllardan itibaren gelişmiş ekonomilerde yaşanan sektörel dönüşüm, işgücünün yapısını değiştirdiği gibi kadınların işgücüne katılımını da artırmıştır. Bu dönemde gelişmiş ülkelerin tarım ve sanayinin hâkim olduğu ekonomik yapısı yerini hizmet sektörüne bırakmış, bu da kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemiştir (Özer ve Biçer, 2004: 58).

Kadınların Sanayi Devrimi'nden sonra iş yapmaya başlamasının bir başka nedeni de ülkelerin uyguladığı ekonomik sistemlerle ilgilidir. Genel olarak, Sanayi Devrimi'nin getirdiği teknolojik gelişmeler sonucunda erkeklerin kadınlardan fiziksel olarak daha güçlü olması avantajı ortadan kalkmış ve kadınlar üretim sürecine katılmaya başlamıştır. Ancak burada vurgulanmalıdır ki kapitalist sistemde kadınlar vasıfsız ve düşük ücretlerle çalışmak zorunda olması, sistemin kar mantığı ile açıklanabilir.

20. yüzyılda kadınların işgücü piyasasına katılımında önemli bir artış görülse de iş hayatındaki eşitsizlik devam etmiştir. Eşit ücretin sağlanması için alınan tüm önlemlere ve işyerinde cinsiyetler arası ücret farkının kapatılmasına yönelik tüm çabalara rağmen, kadınların ortalama kazancı erkeklerinkinin yüzde 59'unu geçmemektedir (Buğra, 1985: 96).

1970'li yılların başından itibaren tüm dünyada uygulanmaya başlanan esnek üretim yöntemi, kadın istihdamı üzerinde de etkisini giderek arttırmıştır. Esnek üretimin getirdiği yenilik, çalışma saatlerinin sabit olmamasıdır. Bu sistemde işgücünün sürekli fabrikada bulunduğu çalışma saatleri uygulaması terk edilmiştir. Esnek üretim, özellikle ailevi sorumlulukları nedeniyle işgücü piyasasında çalışamayan kadınlar için bu konuda önemli fırsatlar sağlamıştır. Esnek çalışma biçimleri nedeniyle yarı zamanlı çalışma sayesinde kadınlar ev içi sorumluluklarından vazgeçmeden piyasada çalışabilmiştir. Bunun sonucunda kadınların işgücüne katılımı kolaylaşmış ve istihdamdaki payları artmıştır (Eraydın ve Erendil, 1999: 20).

1970'lerden bu yana kadın işgücü açısından en çarpıcı an; çalışma hayatına aktif olarak katılan kadın sayısındaki artış. 1950'de gelişmekte olan ülkelerde 15-64 yaş grubundaki kadın nüfusun %50'si, gelişmiş/sanayileşmiş ülkelerde ise %47'sinin ekonomik olarak aktif olduğu ortaya çıkmıştır. Buna karşı; gelişmekte olan ülkelerde aktif görünen kadınların %87'si tarım sektöründe çalışmaktadır; sanayileşmiş ülkelerde %47'si tarım sektöründedir. 1950'de gelişmiş ülkelerde aktif nüfus içinde kadınların oranı %36,7 iken, 1975 ve 1985'te %40,6; %41.4 olmuştur. Yine gelişmiş ülkelerde; 1985 yılına gelince tarım dışı sektörlerde kadın istihdamının yaygınlaştığı, aktif kadın nüfus oranının ise %47'den %58'e çıktığı görülmektedir. Buna karşı; 1985 yılında gelişmekte olan ülkelerde aktif kadın nüfusun oranı %49 olmuştur. Bu durumda hizmet sektöründeki gelişmeler önemli rol oynamaktadır. Nitekim 1990'larda Latin Amerika'da kadın işgücünün %71'i, Asya ve Pasifik'te ise %40'ı hizmet sektöründe çalışmıştır. 2010 yılında Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde kadınların işgücündeki oranı %58,2, Amerika Birleşik Devletleri'nde %62,4, OECD ülkelerinde %56,7 ve Japonya'da %60,1' olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise aynı dönemde bu rakam %26,2, 2014 yılında ise %29,8 olmuştur. Günümüzde kadın nüfusunu artıran faktörler faktörleri şöyle sıralanabilir (Pınarcıoğlu, 2006: 29):

- Hizmet sektöründeki gelişmeler,
- Dünya genelinde çalışan kadınları koruyucu ve destekleyici yasaların ve uygulamaların artması,
- Demografik gelişmeler,
- Eğitim olanaklarının artması,
- Standart dışı çalışma şekillerinin ortaya çıkması ve giderek yaygınlaşması,
- Aile boyutunun giderek küçülmesi ve çekirdek ailelerin yaygınlaşması,
- Evlenme oranlarında azalma, buna karşılık boşanma oranlarında artış,
- Toplumların kadınların çalışmasına yönelik tutumlarında meydana gelen olumlu gelişmeler,
- Çocuk bakımı ve diğer hizmetlerdeki iyileşmeler

Kadın istihdamı günümüz literatürüne mavi ve beyaz yakalı işgücü kavramından sonra pembe yakalı işgücü kavramının eklenmesine yol açmıştır. Tanım, bu tür pozisyonlarda çalışan ve sayısı her geçen gün artan kadın işgücünü karakterize etmektedir.

Enformel istihdamın 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında formel istihdamın yerini almaya başlaması (iş güvencesi ve korumasız çalışma) kadınların işgücüne katılımını ve istihdamını da etkilemiştir. İşgücü maliyetlerini azaltmak için tam zamanlı ücretli emeğin yerini sözleşmeli, geçici veya ev eksenli çalışma gibi korumasız işler almaya başlamıştır. Bu tür işgücü de kadın emeğine olan talebi artırmış ve dünya genelinde kadın istihdamını artırıcı bir etkiye sahiptir (Toksöz, 2012: 154). Ancak bu sorun kadın istihdamında artışa yol açarken, çalışma koşullarında birtakım eşitsizliklere de neden olmaktadır. Çünkü enformel çalışma tarzının yarattığı çalışma ortamında kadınların zor koşullarda çalıştıkları ve zor çalışma koşulları nedeniyle çeşitli adaletsizliklere maruz kaldıkları görülmektedir.

Kadının emek piyasasındaki konumunun tarihsel değişimine ilişkin olarak yapılan tanımlamalarda temel belirleyiciler, kapitalist üretim sürecinin aşamaları ile toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kesişme noktalarında aranmalıdır. Sermayenin emek verimliliğini artırma ve vasıflı işgücüne bağımlılığı azaltma çabaları ve sektörel mekanizasyona giden yol, kadın emeğinin statüsünü belirleyen tarihsel faktörlerdir. Örneğin, geleneksel olarak erkeklerin çalıştığı matbaa gibi sektörlerde makineleşmeyle birlikte öne çıkan vasıfsız iş, işsizlik ve ucuz işgücü tehdidi, lonca ve sendikaların direnişiyle karşılaştı. Bu süreç, kadınları dışlayan güçlü lonca ve sendikaların varlığından etkilenir. Kötü koşullarda çalışmayı kabul etmeyen lonca ve sendikalar nedeniyle boş kalan bu bölge, yerini ucuz kadın emeğine bırakmıştır (Ansal, 1989: 11-13).

Günümüzde ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarda birçok değişim ve dönüşümün yaşandığı açıktır. Bu değişimlerden en önemlisi bilgi teknolojilerinin hızlı gelişimidir. Geçmişte sanayi devrimi sonucunda ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarda meydana gelen değişim ve dönüşümler, günümüzde bilgi devrimi olarak da tanımlanabilecek bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte yaşanmaktadır. Bilgi teknolojisindeki değişim, ekonomik alanda tüm tarım, sanayi ve hizmet sektörlerini ve alt sektörlerini, sosyal alanda insan faktörünün eğitimi, sağlık, iletişim ve sağlık dahil olmak üzere insanların verimliliğini ve refahını etkileyen tüm sosyal yatırımları etkilemektedir. Dünyadaki değişim adına bir fikir birliği olmasa da insanlık tarihinin son 300 yılına damgasını vuran sanayi uygarlığının yavaş yavaş yerini yeni bir uygarlığa bıraktığına kuşku yoktur (Erkut, 2002: 66). Bilgi, bu medeniyetin ana üretim faktörüdür. Toprak, emek, hammadde ve hatta sermaye sınırlı kaynaklar olsa da bilgi her bağlamda tükenmez bir kaynaktır.

Bilgi çağı ve teknoloji yeni meslekler ve nitelikler getirmektedir. Bu değişim temelde endüstriyel emekten fikir emeğine çok köklü bir değişimi ifade etmektedir (Ekin, 2002: 16). Yüzyılımızdaki çalışma hayatı, ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak II. Dünya Savaşı sonrası çalışma hayatından çok farklıdır. Yani normal (standart) iş ilişkilerinde daha az insan çalışmaktadır. Öte yandan, güvencesiz istihdam biçimleri hızla yayılmaktadır. İşverenler ana işgücünü azaltırken, çevresel işgücünü yani tipik (ya da standart dışı) çalışanları artırmaktadır (Aykaç, 1996: 115). Bu bağlamda, 1980 yılından itibaren artan küreselleşmeye bağlı olarak kadın istihdamının artması, sistemde kayıt dışı bir alan oluşturmuş ve kadınları bu kayıt dışı alanda daha emek yoğun sektörlerde çalışmaya zorlamıştır. Böylece bilgi çağında ortaya çıkan “vasıflı ve vasıfsız” işgücünde kadının öneminin hala geri planda kaldığı görülmektedir. Ancak gelişen toplumlarda yaşanan süreçler ve kadınların istihdam koşulları bağlamında yeni dönüşümler kaçınılmazdır.

1.5.2. Kadın İstihdamının Ülke Ekonomileri İçin Önemi

Gelişmekte olan dünyada kadınlar erkeklerle her yönden eşit değildir ve cinsiyet eşitsizliği yoksul insanlar arasında daha yaygındır (Dünya Bankası, 2001). 1970’lerde, Birleşmiş Milletler’in (BM) 1975’te Mexico City’de ilk Dünya Kadın Konferansı’nı toplanmasıyla kadınlara karşı ayrımcılığa uluslararası ilgi artmıştır. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Üzerine Küresel Diyalog, orada toplanan kadınlar arasında keskin bir ayrım da içermektedir. Bu kongre dönemin siyasi ve ekonomik gerçeklerini yansıtmaktadır. Kadınların, bölgesel olarak farklı düşünceleri ortaya çıkmaktadır. Doğu Blok’undaki kadınlar barış konularıyla daha fazla ilgilenirken, Batı’daki kadınlar eşitlik için daha fazla baskı yaparken, gelişmekte olan ülkelerdeki kadınlar kalkınmayla ilgili konulara öncelik vermektedir. Uluslararası bir örgüt olarak BM, 1980’de Danimarka’nın Kopenhag kentinde ikinci dünya kadın konferansına ev sahipliği yaptı; 1985’te Kenya’nın Nairobi kentinde Üçüncü Dünya Kadınlar Konferansı’nı ve 1995’te Çin’in Pekin kentinde düzenlenen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nı (Birleşmiş Milletler Kadınları, 2000) organize etmedeki başarılarıyla toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmeye devam etmiştir. Pekin konferansı, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin başlangıcını işaret ettiği için önemlidir. Aynı zamanda, kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirmek için tüm toplumun tamamen elden geçirilmesi çağrısında bulunmuştur. Bu tür uygulamalarla kadınlara hayatın her alanında erkeklerle eşit ortaklar olarak hak ettikleri yeri almaları için gerçek fırsatlar verilebileceği tartışılmıştır. Yapılan bu toplantılar ile on iki kritik alan belirlenmiştir; çevrede kadın, iktidarda ve karar vermede kadın, kız çocuğu, insan hakları,

kadın ve eğitim ve öğretim, kadına, kadına yönelik şiddet ve yoksulluk, kadınların, kadınların ve sağlığın ilerlemesine yönelik kurumsal mekanizmalar, silahlı kadınlar çatışma, kadın ve medyanın yanı sıra kadın ve ekonomidir. Ayrıca, kadınların ilgili alanlarda ilerlemesinin önündeki engelleri de belirlemişlerdir.

Kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesi, kadınların ekonomik faaliyetlerini ve gelirlerini seçme ve kontrol etme fırsatına sahip olmalarıdır. Aynı zamanda, kadınların hayatlarının kontrolünü ellerine almalarına ve aynı zamanda bir bütün olarak toplumun yaşamına katkıda bulunmalarına olanak tanıyan kadın haklarının geliştirilmesidir. Kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesinin temel amacı, adil ve eşitlikçi toplumlar yaratmaktır (OECD, 2011). Kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesine ilişkin yeterli bilgi ve anlayışı sağlamak için bu bölüm, kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesiyle ilgili terim ve kavramların geniş tanımlarıyla başlar ve ardından gelişmekte olan ülkelerde kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesi bağlamını inceler.

Görünüşte tarafsız olmasına rağmen, ekonomik büyüme kalıpları son derece cinsiyete özgüdür ve farklı kalıpların cinsiyet üzerinde çok farklı etkileri olabilir. Baskın büyüme kalıpları eşitsizliği şiddetlendirebilir ve aynı zamanda kadınların ücretsiz bakım çalışmasına büyük ölçüde bağımlıdır (Wichterich, 2012). Genellikle yoksulluğun azaltılması üzerinde çok az etkiye sahiptirler ve ayrımcı normları, değerleri ve kurumları güçlendirerek mevcut eşitsiz güç ilişkilerini sürdürebilirler (Seguino 2000; Graham ve Chattopadhyay, 2012; Kabeer ve Natali, 2013). Ayrıca, ekonomik şoklar ve stresler ile bu durumlara yönelik politika tepkileri, başta belirli sektörlerde kadınları erkeklerden daha fazla etkileyebilen iş kayıpları ve kadınların azaltmak için katlanmak zorunda oldukları ek evde bakım yükü nedeniyle toplumsal cinsiyet eşitsizliğini şiddetlendirmektedir. Bu sorunlar, kadınların düşük vasıflı ve düşük vasıflı işlerde aşırı temsil edilmesiyle daha da artmaktadır. Böylece kadınlar düşük ücretlerle çalışırlar ve genellikle hanenin ikincil geçimini sağlayanlar olarak kabul edilirler (Elson, 2010). Örneğin, Asya mali krizi sırasında ve sonrasında yapılan araştırmalar, çoğu kayıt dışı ve hatta yüksek riskli işlere zorlanan ve insana yakışır iş arayan çalışan kadınların karşılaştığı zorlukların altını çizmiştir (ILO, 2007).

Cinsiyet eşitliği ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantı karmaşıktır. Kadınların eğitimi ve kadın istihdam oranları gibi cinsiyet eşitliğinin belirli yönleri ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilir, ancak bu büyümeyi destekleyen politikaların karışımına, ekonominin yapısına ve kadın istihdamının sektörel yapısına bağlı olacaktır

(Kabeer ve Natali, 2013). Ancak ters ilişki daha az belirgindir. Büyüme, onu destekleyecek net politikalar olmaksızın toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmek anlamına gelmez veya büyüme kazanımlarını otomatik olarak dağıtmaz (ILO, 2016).

Mevcut büyüme modelleri, ağırlıklı olarak kadınlar ve kız çocukları tarafından gerçekleştirilen ücretsiz bakım işlerine dayanmaktadır. Herhangi bir toplumda, kadınların bakım için erkeklerden daha fazla zamanı vardır. Ücretsiz bakım işi, yeterli, üretken ve öğrenen bir işgücü aracılığıyla ekonomik büyümeye katkıda bulunur. Özel firmalar (büyük ve küçük), bu varlıkları işletmek için gereken işgücünün niteliğini ve niceliğini etkileyerek, kamu ve özel sektör de dahil olmak üzere ekonominin diğer tüm yönlerini etkiler. Böylece mevcut büyüme modellerinde ekonomik dayanıklılığın temelini oluşturmaktadır (Elson, 2010; Cook ve Razavi, 2012). Kadınların çoğunlukta olduğu bu ücretsiz bakıcının varlığı, kadınların sadece insana yakışır iş bulmalarını değil, aynı zamanda boş zamanlarını değerlendirmelerini, eğitim ve öğretimlerine devam etmelerini, daha yüksek gelir elde etmelerini, yoksulluktan kaçınmalarını ve demokratik yönetime katılmalarını da etkileyen en önemli sınırlayıcı faktördür. Kadınların işgücü piyasasına katılıp katılamayacağını ve nasıl katılabileceğini belirleyen, ekonomik fırsatlardaki cinsiyet farklılıklarının ana itici gücüdür. Daha sonra kadınlar, kayıt dışı ekonomide, daha düşük kaliteli işlerle ve genellikle standart dışı koşullar ve ücretlerle çalışmaktan başka seçeneklerinin olmadığını anlarlar.

Ücretsiz ev bakımı işi, kadınları ve kızları sosyal gruplardan dışlayan başka bir eşitsizlik yaratır. Ekonomik ve sağlık krizleri, çevresel bozulma ve doğal afetler sırasında sorunlar daha da şiddetlenebilir ve bu stresler, evlerinde bütünlüklerini korumaları için kadınlar üzerinde büyük baskı oluşturabilir (UNDP, 2007). Ücretsiz bakım işi, politikacılar tarafından genellikle ekonomik veya parasal değere veya politikaya çok az ilgi gösterilen sınırsız bir özel kaynak olarak görülür. Yine de ekonomiye katkısı önemlidir. Ücretsiz bakım işi parasal olarak ölçülürse, GSYİH'nın yüzde 10 ila 39'u arasında olduğu tahmin edilmektedir (UNRISD, 2010). Başka bir tahmin, bunu yılda 10 trilyon dolar olarak göstermekte ve bu da küresel GSYİH'nın yaklaşık yüzde 13'ü temsil etmektedir (Woetzel vd., 2012). Durum, zayıf altyapı ve temel hizmetlere, kaynaklara ve kamu hizmetlerine sınırlı erişim bağlamında gelişmekte olan ülkelerde en sorunlu olsa da kadınların yarı zamanlı çalışmaya geçme veya ücretli işi bırakma olasılığının daha yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde de bu durum belirgindir. Bu nedenle, çocukları olduğunda, işgücü piyasası onları önemli ekonomik risklere maruz bırakır ve bir bütün olarak ekonomi için kayıp bir temettü anlamına gelir (Lionette, 2016).

1.5.3. Kadın İstihdamının Teorik Çerçevesi

Kadın istihdamın teorik çerçevesi, bahsi geçen hususlarda konunun anlaşılabilirliği açısından önem arz etmektedir.

1.5.3.1. Neo-Klasik istihdam yaklaşımı

Neoklasik yaklaşım beşerî sermaye teorisini, kadın işgücünün çalışma hayatındaki düşük konumunu, kadınların erkeklere göre daha az beşerî sermayeye sahip olmalarına bağlamaktadır (Özçatal, 2011: 23). Kadınların işgücü piyasasına sınırlı katılımını ve eşitsiz konumunu bireysel ve rasyonel seçime dayalı olarak açıklayan Neoklasik insan sermayesi teorisi, kadınların beşeri sermayesini işgücü piyasasına getirdikleri (eğitim) ve sonrasında nelerden yararlandıkları açısından ele almaktadır (Lordoğlu ve Özkaplan, 2007: 82).

Kadın işgücü, neoklasik yaklaşımın marjinallik tercihi açısından değerlendirilmektedir. Buna göre kadın işgücünün kalitesi, genel ve mesleki eğitim açısından erkek işgücünün kalitesine göre daha düşük olduğu için kadınlar daha az ücretle çalışmaktadır. Çünkü insan daha fazla kazanmak için eğitime çok önem verir, kendine yatırım yapar ve bunun sonucunda daha fazla maaşı hak eder. İşveren açısından bakıldığında, kadın emeği de çeşitli nedenlerle düşük ücret almaktadır. Kadın doğum ve çocuk bakımı gibi nedenlerle çalışma hayatına ara verebilir. İşveren açısından bu durum, kadınların belirli bir süre içinde işyerinde öğrendiklerinin bir ölçüde unutulması olarak algılanmakta ve kadının çalışmasının bu şekilde kesintiye uğradığı varsayılmaz (Eyüboğlu, 2000: 11). Kazanç ve sermaye eksikliği aynı zamanda nitelik, deneyim ve bilgi eksikliği ile de ilişkilidir. Teorinin savunucularına göre, kadın çalışma hayatında ikincil bir konuma sahipse, kadın bağımsız ve rasyonel bir şekilde bu durumu tercih etmektedir. Kadınlar ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumludur, bu nedenle kadınların işe alma ve çalışma saatleri açısından esnek çalışmayı seçmeleri mantıklıdır. Sonuç olarak, kadınlar daha az iş tecrübesine sahiptir; çünkü kadınlar, çocuklara ve yaşlılara bakmak için çalışma hayatlarına ara veriyor. Onları düşük ücretle ve çok işlerde çalışmaya, işe gelmemeye ve işten izin almaya zorlayan tüm bu sorumluluklar, kadınların bireysel ve rasyonel tercihlerine dayanmaktadır (Parlaktuna, 2010: 1219).

Neoklasik iktisatçılardan biri olarak kabul edilen ve refah ekonomisinin öncüsü olan Pigou, kadınların erkeklere kıyasla zayıf ve aşağı olduklarını açıkça savunmuş ve kadınların ulusal serveti geliştirmek için ev işlerini nasıl kullanabileceğini ele almıştır. Pigou,

kadınların ücretlerini erkeklerinkinden daha düşük tutarak servetin maksimize edilebileceğini savunmuştur (Pujol, 1992: 151).

1.5.3.2. Marksist istihdam yaklaşımı

Marksist yaklaşım, kadınları işçi sınıfının bir parçası olarak tanımlayarak, kadınların erkeklerle olan ilişkisini, işçilerin sermaye ile olan ilişkisine dahil etmektedir. Marksist analiz, soruna üç farklı şekilde ele almaktadır. Marx, Engels, Kautsky ve Lenin de dahil olmak üzere ilk Marksistler, kapitalizmin kadınları ücretli işgücüne, cinsiyete dayalı işbölümünü yok eden bir sürece çektiğini savunmaktadır. Engels, burjuva ailelerde kadınların işverenlerine hizmet etmek, tek evlilik yapmak ve çocuk sahibi olmak zorunda olduklarını ele almaktadır. Engels, ücretli işgücünün artmasının küçük toprak sahiplerini ortadan kaldırdığını ve kadınların ve çocukların işgücüne katılımıyla birlikte aile üzerindeki erkek egemenliğinin azaldığını savunmaktadır. İkincisi, erken Marksistlerden sonraki düşünürlerden biri olan Zaretsky, cinsiyetçi yaklaşımın kapitalizme bağlı olduğunu kabul eder ve kadınların evde sadece erkekler için çalıştığını, bunun sadece evin işyerinden ayrılması ve özelleştirme olduğunu iddia etmektedir. Üçüncüsü, Marksist feministler ev işi ve sermaye ile ilişkisine odaklanmakta ve bazıları ev işinin katma değer yarattığını ve ev kadınlarının doğrudan kapitalistler için çalıştığını savunmaktadır (Hartmann, 2006: 5-10).

Marksist yaklaşıma göre kapitalist sistem, işgücü piyasasını kontrol etmektedir ve kendini korumak için yedek işgücü yaratmakta ve bu yedek işgücünü ekonomideki dalgalanmalara göre kullanmaktadır. Marksist yaklaşıma göre, kapitalist sistemde kadının işten çıkarılması, ailenin ataerkil yapısı ve koruyucu rolü nedeniyle fazla tepki yaratmaz. Marksist bakış açısı, “kadınların özgürleşmesi ancak kadınların üretime geniş bir toplumsal ölçekte katılması ve ev içi sorumluluklarının giderek daha az önemli hale gelmesiyle mümkündür” görüşünü savunur (Altındal, 1991: 256).

Kadın emeğinin sermaye avantajına sahip olması için evli olması gerekir. Evli bir kadın emeğin üretilmesi ve yeniden üretilmesi açısından yalnızca ücretine bağlı olmakla kalmaz, aynı zamanda kocasının gelirinin bir kısmını kendi üremesi için kullanır. Aynı zamanda yaklaşıma göre kadınlar sosyal hizmetlerden kısmen kocaları aracılığıyla da yararlanabilmektedir. Bu durumda, işten çıkarılma durumunda devlet yardımı alması gereken bir sınıf oluşturmadıkları için işgücü istatistiklerinde görünmez hale gelirler (Ecevit, 1997: 99).

1.5.3.3. Feminist istihdam yaklaşımı

Feminist teori, kadınların çalışma yaşamına sınırlı katılımını ve marjinalleşmesini cinsiyete dayalı işbölümü ve ataerkilliğe vurgu yaparak açıklar (Hartmann, 2006: 28-54).

Feminizm, 17. yüzyılda İngiltere'de feodalizmin sona ermesi ve kapitalizmin gelişmesiyle birlikte yeni toplumdan dışlanmış bir toplumsal grup olduklarını hisseden orta sınıf kadınların taleplerinden doğmuştur. Kadınların ilk büyük ekonomik, politik ve sosyal dönüşümleri 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Özellikle Avrupalı kadınlar toplumsal ve siyasal hareketlere katılarak seslerini yükseltmişlerdir. Çünkü sanayi devrimi, sömürgeciliğin hızlanması, sanayi kapitalizmi ve devletlerin temsili demokrasiye geçişi ile Avrupalı kadının konumu sarsılmış, ailenin ekonomik ve politik öneminin azalması feministlere ortamı hazırlamıştır (Ataman, 2009: 4-5).

Feminist kuramsal bir yaklaşımla kadının çalışma yaşamına sınırlı katılımını ve ikincil konumunu analiz eden analiz, toplumsal cinsiyet kavramının yanı sıra ataerkillik kavramını da içermektedir. Feminist teorisyenler, ataerkilliği, erkek maddi tabanının egemen olduğu ve erkeklerin kadınları ezmesine izin veren hiyerarşik ilişkiler ve erkek-erkek dayanışmasını içeren bir dizi sosyal ilişki olarak tanımlamışlardır. Erkeklerin kadınları sömürdüğü, ezdiği ve tahakküm altına aldığı bir toplumsal yapılar ve uygulamalar sistemi olan ataerkil bir sistemde, erkekler hem evde hem de ücretli işte kadınların üretkenliğini kontrol eder. Bu sistemin yarattığı ilişkiler, kadınları evlerinde ve işlerinde ikincil bir yer haline getiriyor. Ataerkil sistem, toplumda gelişen ve erkekleri daha güçlü kılan sosyal ilişkilerde erkeğe üstünlük sağlar (Hartmann, 2006: 28-29).

Feminist mücadele tarihsel olarak üç dalgaya bölünmüştür. Kadınların oy kullanma, yönetime katılma, meslek edinme ve eğitim hakkı için mücadele eden ilk dönem feminist dalga hareketi, birçok alanın toplumsal cinsiyet kavramıyla şekillendiğini göstermiştir (Demir, 1997: 49). Modern dönemde feminist kuram çerçevesinde özellikle Batı dünyasında kadın sorununun kaynaklarına ve çözümlerine yönelik birçok yaklaşım geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar arasında liberal feministler, radikal feministler, Marksist feministler ve postmodern feministlerin fikir ve söylemleri önemli bir yer tutmaktadır (Demir, 2014: 44).

Feminist yaklaşımlar bu sayede uluslararası disipline olumlu katkılar sağlamıştır. Öncelikle farklı ve eleştirel yaklaşımları içerdiği için kavramsal çeşitliliği ortaya çıkarmıştır. En geniş anlamıyla, feminist ekonominin amacı, ekonomiyi toplumsal cinsiyet

perspektifinden özgürleştirmek ve kadın ve erkeklerin deneyimlerini farklı sosyal, kültürel ve sınıfsal konumları içerecek şekilde genişletmektir.

2. BÖLÜM

2. İKTİSADİ BÜYÜMENİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL YÖNÜ

2.1. Genel Çerçeve de İktisadi Büyüme Kavramı

Ülkeler ve toplumlar için oldukça önem arz eden kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerinde etkilerinin ele alındığı bu çalışmada, büyüme kavramının kavramsal çerçevesi bu bölümde ele alınmakta ve alt başlıklar altında sunulmaktadır.

2.1.1. İktisadi Büyüme Kavramının Tanımı

Ekonomik büyüme, "bir ülke aracılığıyla oluşturulan toplam ürün (mal veya hizmet) miktarındaki artma" olarak tanımlanır. Bir ekonominin bir dönemden diğerine mal ve hizmet üretme kapasitesindeki artmadır (Abbas, 2005). Ekonomik büyüme benzer dönemde ülke ekonomisinin uluslararası ekonomideki faaliyetinin daha da artışı nı belirtmektedir. Ekonomik büyüme, milli gelir birikiminin payının artmasını içerir (Peru, 1986).

Ekonomik büyüme genellikle üretimin artması olarak ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle ekonomik büyüme, aynı zamanda bir toplumun kişi başına tüketimini yani tüketim imkanlarını artırmaktadır. Öte yandan, ekonomik büyüme bazen kişi başına düşen milli gelir ya da kişisel servet olarak da tanımlanmaktadır. Bu anlamda büyüme; kişi başına kaynakları (sermayeyi) ve kullanımlarının verimliliğini artırma sürecini ifade eder. Büyümekte olan bir ekonomi eskisinden daha fazla mal ve hizmet üretebilmektedir. Ayrıca büyüme yalnızca miktarla değil, aynı zamanda mal ve hizmetlerin değeriyle de ölçülmektedir. Bu anlamda, ekonomik büyüme genellikle fiziksel sermaye, beşerî sermaye, emek ve teknoloji temelinde modellenmektedir (Örs, 2021: 55).

Ekonomik büyüme, kaynaklar devralındığında ve daha önemli yollarla tekrar dağıtıldığında gerçekleşir. Ekonomik büyüme sadece üretilen mal ve hizmetlerin ölçüsünü yansıtsa da bunların nasıl üretildiği hakkında hiçbir şey söylemez. Ekonomik büyüme, enflasyon da dahil olmak üzere nominal terimlerle yahut enflasyona göre ayarlanmış reel terimlerle, bir başka ifadeyle gayri safi yurtiçi hasıladaki (GSYİH) yüzde artışla ölçülebilir. Büyüme, büyümeyi parasal olarak ölçer ve kalkınmanın başka herhangi bir boyutunu ele almaz (Ayres ve Warr, 2006).

Ekonomik büyüme pozitif, negatif veya nötr olabilir. Küçülen bir ekonomiden bahsettiğimizde negatif büyümeden bahsedebilir. Negatif büyüme, durgunluk ve ekonomik depresyon ile ilişkilidir. Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) bazen gayri safi yurtiçi hasılaya alternatif olarak kullanılır. Ülkeler arası karşılaştırmalar için istatistikler, cari döviz kurları veya satın alma gücü paritesine dayalı olarak tek bir para biriminde alıntılanabilir. Daha sonra, farklı nüfuslara sahip ülkeleri karşılaştırmak için kişi başına bir oran sağlanır. Paranın değerindeki değişiklikleri (enflasyon veya deflasyon) telafi etmek için GSYİH veya GSMH, nominal veya cari değer olarak adlandırılan belirli bir yılda derlenen gerçek parasal terimlerden ziyade genellikle “gerçek” veya enflasyona göre düzeltilmiş terimlerle rapor edilir.

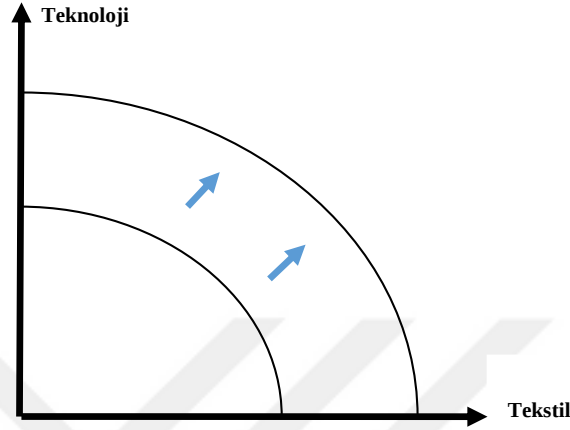
2.1.2. İktisadi Büyümenin Kapsamı ve Özellikleri

Uzun vadede ülkenin ekonomik büyümesi, nüfusa ilerleyerek daha farklı ekonomik yarar sağlama, ilerici teknolojilere dayalı ihtimalleri genişletme ve gerekli kurumsal ve ideolojik mekanizmaları sağlama kabiliyetini artırmasını sağlar (Kuznets, 1973: 247).

Büyüme seviyesinin ve süratinin her zaman nüfusun gerçek yaşam standardını göstermediği yönündeki eleştirilere karşın, bu kavramlar refahın ana göstergeleri olmaya devam etmektedir. Bu eleştirilerde, ekonomik büyüme, çalışmak için harcanan zaman miktarındaki ve toplumun refahını açıkça etkileyen değişiklikleri dikkate almamaktadır. Ekonomik büyüme göstergesi, kademeli bozulma, çevre kirliliği veya gürültü kirliliği gibi ekonomik faaliyetle bağlantılı aksi süreçleri de içermez. Fakat bütün bu eksikliklere karşın ekonomik büyüme ülke vatandaşlarının sosyo-ekonomik durumunun temel göstergesi olmasını sürdürmektedir (Pyatek, 2014: 45-46).

Küresel ekonomide ekonomik büyüme kavramı bütün ekonomilerin en önemli konusunu oluşturmaktadır. Bu açıdan ekonomik büyüme, bir ülke ekonomisinin büyümesine katkıda bulunan ekonomik bir faktördür. Bununla birlikte, ekonomik teoremin çeşitli savunmacı bakış açılarına uygun olarak hem ülkelere mevcut kaynaklar açısından hem de ekonomik büyümeyi hızlandırma açısından daha hızlı ekonomik büyümenin ana faktör olduğu konusunda birçok farklı görüş vardır (Samuelson ve Nordhous, 1995: 209). Bu kapsamda büyüme; günümüzde üretilen mal ve hizmetlerin kümülatif büyümesi şeklini alırken, gelecek nesilleri de dikkate alarak yüzyıllardır mal ve hizmet üretimini sürekli artırmaya yönelik faaliyetlere odaklanılmaktadır (Waud, 1989: 420).

Ekonomik büyüme, fiyat dalgalanmaları hariç, fiyat dalgalanmalarına göre ayarlanan kişi başına reel gelirin sürekli büyümesi olarak anlaşılmaktadır. Bu durumda ekonomik büyümenin ifadesini anlamak ve doğru bir tanım yapılabilmesi amacıyla üretim imkanları eğrisi şekil 2.1’de sunulmaktadır.

Kaynak: Seyidoğlu, 2011: 45

Şekil 2.1. Üretim Olanakları Eğrisi

Şekil 2.1.’de teknoloji ve tekstil örneği kullanılarak üretim olanakları eğrisi gösterilmektedir. Burada üretim imkanları eğrisinin sağa (dışa doğru) yer değıştirmesi, analize konu olan ekonominin de ekonomik büyüme halinde olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle, yukarıda belirtilen problemlerde, ekonomik büyümenin üretimdeki artışa, yani üretim fırsatlarının sağa kaymasına bağı olduğu sonucu çıkar.

Genel olarak ekonomik büyüme, bir ülkenin yerli ve yabancı sermayelerinin neden olduğu gayri safi yurtiçi hasılda belirli bir dönemde meydana gelen artıştır. Bu tanımın bir diğey yönü de vatandaşlık unsurunun herhangi bir ülke sınırlaması olmaksızın öne çıkmasıdır (Kaynak, 2015: 1-2).

2.2. İktisadi Büyümenin Kaynakları

Ekonomik büyüme, belirli bir dönemde ekonominin mal ve hizmet üretimindeki kümülatif büyüme olarak açıklanmaktadır. Fakat, bu kümülatif artışa katkıda bulunan bazı faktörler vardır. Bu güçler ve ekonomik büyüme bir harmoni içinde olduğu sürece ekonomi istikrarlı bir sürece girer. Bu faktörler; ülkelerde sermaye birikimi, doğal kaynaklar, teknoloji ve emek ile ifade edilmektedir (Çivi, 1998: 183). Bilhassa bu faktörler, yirminci

yüzyılın ilk yarısında ulusal ekonomilerin büyümesinin sebeplerini açıklamak için kullanılmıştır.

2.2.1. Nüfus ve Beşerî Sermaye

Sosyal bir kavram olarak beşerî sermaye kavramının sadece bir genel tanımı yoktur. En genel anlamıyla insan sermayesi, toplumdaki insanların üretim süreciyle ilgili olarak sahip oldukları yetenek, işe duygusal bağlılık, bilgi, deneyim, beceri, davranış ve değerlerin düzeyidir. Öte yandan fiziksel ve zihinsel canlılığı veya esnekliği ifade eden bir kavramdır (Keskin, 2011: 128).

İnsan sermayesi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından İnsani Gelişim Endeksi (HDI) kullanılarak ölçülebilir. Bu ölçümler yardımıyla ülkelerin gelişmişlik veya gelişmişlik düzeyleri belirlenir. Yine bu endeks, ülkelerin hem ekonomik hem de sosyal gelişiminin yanı sıra bir toplumun yaşam kalitesini belirlemek için kullanılabilir. Bu boyut ilk olarak 1990 yılında Pakistanlı ekonomist Mahbub ul-Haq tarafından önerilmiş ve 1993 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiştir. Bu İGE ölçümleri 0'dan 1'e kadar hesaplanmaktadır. 2020 yılında yapılan ölçümlerde Türkiye 189 ülke arasında 54. (0,82) sırada yer almaktadır. Yine 2020 yılında yapılan ölçümler, Kuzey ülkelerinin (Norveç, İsveç) ilk sırada yer aldığını ve Afrika ülkelerinin (Nijer, Çad) son sırada olduğunu göstermektedir (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı [UNDP], 2020).

2.2.2. Fiziki Sermaye

Sermaye, belli bir zaman diliminde bir ekonominin toplam fiziksel varlıklarıdır. Bu; makine, teçhizat, bina vb. gibi fiziksel değerlerdir. Bu kritik kaynaklar tarafından yönetilen sermaye, ekonomik büyümenin en mühim itici gücüdür. Bu durumda makine benzeri araç ve gereçler sermaye unsuru olarak muhasebeleştirilir (Arda, 2002: 804). Ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınmanın bir tamamlayıcısı olarak sermaye birikimi, üretim devamında kullanılan ek sermaye stoklarının sağlanması sürecidir. Tasarruf, sermaye birikiminin kaynağıdır ve olağan gelirin bir bölümü korunduğunda ve gelecekteki üretimi ve geliri yükseltmek için yatırıldığında ortaya çıkar. Burada bir sistem bağlantısı var. Başka bir deyişle, daha yüksek tasarruflar, artan sermaye birikimine izin verirken, daha yüksek sermaye birikimi, daha yüksek ekonomik büyüme oranları sağlar (Osundina, 2014: 151).

Ülke ekonomisinde sabit sermaye fazlaştıkça başka iş imkanları ortaya çıkmakta ve üretime işgücü ilave edilmektedir. Ekonomik büyüme, yeni alanlar açan sermayenin artması ve işgücü faktörünün artmasıyla gerçekleşebilir (Saygılı vd., 2002: 83). Sonuç olarak, sermaye birikimi olan ülkeler üretim kapasitelerini çoğaltarak gereğinden fazla çıktı üretebilirler. Bu sebeple yüksek gelir sağlayan ve sermaye biriktirebilen ülkeler ekonomik büyümeden daha çok gelir elde edebilmektedir (Günçavdı ve Küçükçiftçi, 2012).

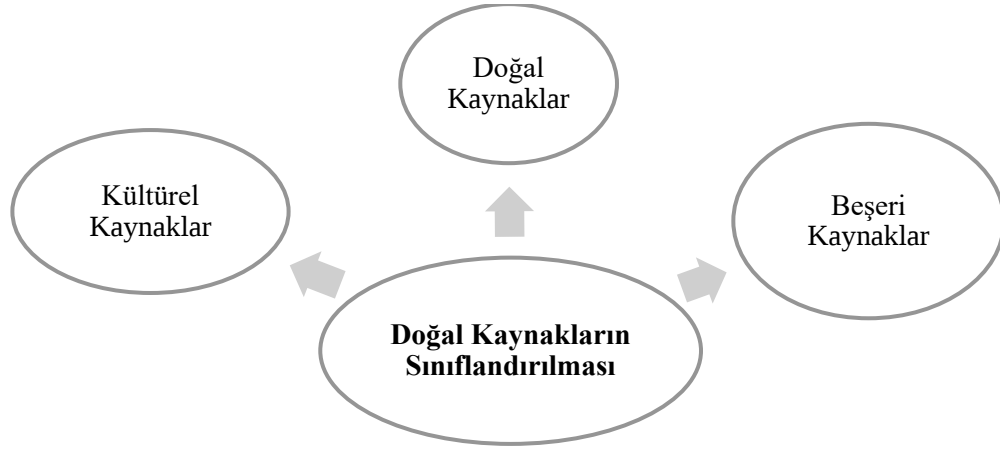
R. Solow'un değerli bilgileriyle oluşturulan neoklasik büyüme modellerinde, üretim teknolojilerinin gelişimi bir üretim fonksiyonunun bölümü değil, dışsal bir faktördür. Bir kamu varlığı olarak teknolojik gelişmenin bütün ülkeler tarafından kolaylıkla sağlayabileceği varsayılırsa, tüm ülkelerin eninde sonunda durağan durum dengesinde yakınsanacağı varsayılır¹. 1980'lere gelindiğinde neoklasik büyüme modellerinin öngörülerinin pek gündeme gelmediği tartışmaları gündeme geldi. Neoklasik büyüme modelinin dışsal olarak aldığı üretim fonksiyonunda büyümenin önemli bir faktörü olarak teknolojinin dahil edilmesi, ilk olarak 1986 yılında P. tarafından Romer tarafından geliştirilmiştir.

2.2.3. Doğal Kaynaklar

Kaynak, insan ihtiyaçlarının karşılanmasına ve sosyal hedeflerin gerçekleştirilmesine olanak tanıyan ve bu girişimlerin uygulanmasına katkıda bulunan, insanı çevreleyen tüm araçlardır. (Başol, 1991: 27). Doğal kaynaklar, insan ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılabilecek tüm kaynakları içerir. (BM, 1970: 6).

Ülkeler tarihsel süreç içerisinde doğal kaynakları her zaman kullanmışlar ve bu sayede belirli dönemlerde gelişerek refaha kavuşmuşlardır. Günümüzde sanayi devrimi ülkeleri bu düzeye öncelikle doğal kaynaklarının yeniden canlandırılmasıyla ulaştırmışlardır (Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü [MTA], 2000: 1). Bu bağlamda, doğal kaynakların küresel bir bakış açısıyla sınıflandırılması Şekil 2.2'de gösterilmektedir.

¹ Yakınsama hipotezinde azgelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki kişi başına gelir farklılıkları, durağan durum dengesinde ortadan kalkacaktır. Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeler tarafından yakalanmasına “yakalama süreci” de denilmektedir (Songur, 2017: 203).

Kaynak: Başol vd., 2005: 62

Şekil 2.2. Doğal Kaynakların Sınıflandırılması

Şekil 2.2'de görüldüğü gibi, doğal kaynaklar üç yönde sınıflandırılmaktadır. Bunlar; kültürel, beşerî ve doğal kaynaklardır. Ayrıca organik ve inorganik, tükenen ve tükenmeyen, yenilenebilir ve yenilenemez, kalıcı ve kaynak rezervleri olarak da ayrılmaktadır (Başol vd., 2005: 62-63).

2.2.4. Bilgi ve Teknoloji

Günümüzde büyüme olgusunun ülkelerin sahip oldukları teknoloji düzeyi ile ilgili olduğu vurgulanmaktadır. Teknoloji, ulusların refahını ve yaşam standardını iyileştiren bir araç, girdi ve çıktı arasında sıkıştırılmış bir ölçüm yöntemi ve mal üretmek için kullanılan bir dizi yöntem olarak tanımlanır. Başka bir deyişle teknoloji, mevcut mal ve hizmetlerin üretimini iyileştirmek, pazarlama etkinliğini artırmak, yeni mal ve hizmetler üretmek için kullanılan bir bilgi kaynağıdır. (Kılınçarslan ve Dinç, 2007).

Dinamik bir yapıya sahip teknolojiler ülkeleri sınıflandırmak için önemli kriterlerden biridir. Gelişmiş ülkelerin sanayileşme ve ekonomi politikaları teknoloji tarafından belirlenir. Geleneksel olarak dünya sahnesinde yüksek teknoloji üretimi arasında önemli bir pozitif ilişki olduğuna inanılır. Bu açıdan bakıldığında, teknolojik gelişmeden bağımsız olarak değerlendirilen ekonomik büyüme politikalarının eksik kalacağı açıkça ifade edilebilir. (Algan vd., 2017: 332).

2.3. İktisadi Büyümenin Hesaplanması

Ekonominin ne kadar büyüdüğünü matematiksel olarak ifade edebilir ve ekonomik büyüme farklı olan kriterlerle ölçülebilmektedir. Söz konusu kriterler arasında en yaygın

olarak “Gayri Safi Milli Hasıla” (GSMH) yöntemi kullanılmaktadır. GSMH; “belirli bir ülkenin vatandaşları tarafından belirli bir dönemde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin değeri” olarak ifade edilmektedir. Öte yandan, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), bir ülke içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin değerini ölçmektedir. Buna göre, GSYİH’nın bir kısmı diğer ülke vatandaşları tarafından üretilebilir ve GSMH’nin bir kısmı diğer ülkelerde yaşayan ülke vatandaşları tarafından üretilebilir. Bu bağlamda bu kavramların matematiksel ifadesi şu şekildedir (Akiş, 2013: 10):

$$GSMH = GSYİH + \text{Net Dış Faktör Geliri}$$

Ekonomik büyümenin ölçülmesinde kullanılan en önemli kavramlar; – nominal ve gerçek çıktı seviyeleridir. Bir ülkede belirli bir yılda üretilen nihai malların değerine, üretildikleri yılın piyasa fiyatlarına göre nominal gayri safi yurtiçi hasıla (nominal GSYİH) denir. Belirli bir yılda bir ülkede üretilen nihai malların değeri, baz yıldaki piyasa fiyatlarına göre reel gayri safi yurtiçi hasıla (reel GSYİH) veya basitçe reel ürün olarak adlandırılır. Ekonomik büyüme ölçülürken nominal GSYİH yerine reel GSYİH kullanılmasının nedeni, reel büyüme göstermesidir. Dolayısıyla, reel GSYİH, ekonomik büyümeyi ölçmek için kullanılan en önemli göstergedir. Bu kapsamda nominal ve reel ürünün hesaplanması aşağıdaki gibidir (Ünsal, 2016: 3-5):

$$\text{Nominal GSYİH} = \sum Q_i P_i \quad i = 1 \dots n$$

$$\text{Reel GSYİH} = \sum Q_i P_{Bi} \quad i = 1 \dots n \text{ ve;}$$

Q_i : nihai mal ve hizmet miktarını

P_i : cari yıl piyasa fiyatları

P_{Bi} : temel yıl (baz yılı) fiyatlarını göstermektedir. Ek olarak iktisadi büyümenin yüzdesel değişimleri aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir;

$$\text{Reel GSYİH}_t = \frac{\text{Nominal GSYİH}_t}{\text{GSYİH Deflatörü}_t}$$

Üretim yılı olan cari yılın fiyatlarında değil, o yılın en düşük fiyatlarındaki mal ve hizmetlerin değerini temsil eden reel ürün, piyasa fiyatındaki değişimlerin etkisini dışlayan bir kavramdır. Dolayısıyla nominal çıktıdan farklı olarak reel çıktı, ülkede üretilen mal

miktardaki mevsimsel değişimin bir ölçüsüdür (Ünsal, 2016: 5). Diğer bir deyişle, reel gayri safi yurtiçi hasıla, nominal gayri safi yurtiçi hasıladan enflasyon etkileri kaldırılarak elde edilmektedir. Gayri safi yurtiçi hasıla reel düzeyi belirlendikten sonra aşağıdaki formül kullanılarak reel büyüme hesaplanır (Dikkaya ve Özyakışır, 2013: 540);

$$Q_t = \frac{Y_t}{Y_{t-1}} \times 100$$

Ekonomik büyüme, ülke ekonomisinin önemli bir refah düzeyine işaret etmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyüme, üretim kapasitesinin artması anlamına gelmektedir. Üretim kapasitesi sadece GSYİH veya GSMH ile değil, kişi başına düşen reel ürün ile de ölçülür (Gür, 2014: 25). Kişi başına reel gelir olarak da adlandırılan kişi başına düşen reel ürün, insanların yaşam standardını etkileyen faktörlerden biridir. Ancak gelir dağılımı, suç koşulları, kirlilik, işsizlik ve özgürlük gibi insanların yaşam standardını etkileyen diğer faktörleri ölçmek ve/veya değerlendirmek çok zordur. Bu nedenle ekonomistler ülkedeki yaşam standardını kişi başına düşen reel ürün kriterine göre tahmin etmektedirler. Bir ülkede yaşama biçimi, kişi başına düşen reel gelire dayalı olarak iki şekilde tahmin edilebilir. Dikkate alınması gereken ilk şey, bir ülkede kişi başına düşen reel gelirin zaman içinde nasıl değiştiiğidir. İkinci olarak, bir ülkedeki kişi başına düşen gelir ile diğer ülkelerdeki kişi başına düşen geliri karşılaştırmak. Bu karşılaştırma için, ülkeler yerel para biriminde (örneğin ABD doları) kişi başına çıktı üretmelidir. Bu konuda aşağıdaki yöntemle kişi başına reel ürün elde edilecektir (Ünsal, 2016: 6);

$$Fert Başına Reel Hasıla = \frac{Toplam Hasıla}{Nüfus}$$

GSYİH hesaplamaları üç farklı yöntem ile yapılabilmektedir. Bu yöntemler Şekil 2.3.'te gösterilmektedir.

Kaynak: Akiş, 2013: 11-13

Şekil 2.3. GSYİH Ölçüm Yöntemleri

GSYİH hesaplaması, Şekil 2.3.'te gösterildiği gibi üç farklı şekilde yapılabilir. Bu hesaplama yöntemleri aşağıdaki gibi önerilebilir (Ceylan, 2014)

- Üretim yoluyla $GSYİH = P_1 Q_1 + P_2 Q_2 + \dots + P_n Q_n$
- Gelir sınırları altında: Milli gelir = w (maaş) + i (faiz) + r (rant) + p (kar) + vd.
- Harcama yöntemi vasıtasıyla; Toplam maliyet (Y) = C + I + G + X-IM

Milli gelir ve GSYİH'yı ölçmenin temelini oluşturan ürünler, danışmanların, mühendislerin, finansörlerin ve girişimcilerin maliye ve maliye politikası, ekonomik çatışmalar ve vergilendirme gibi değişkenlerin etkisini analiz etmesine olanak tanır. Bu önlemlerin yardımıyla ve sonuçların hesaplanmasıyla, ekonominin durumu ve bir bütün olarak ekonomi için planlar geliştirilebilir.

2.4. Teorik Çerçeve Ekonomik Büyüme Kavramı İncelemesi

İktisatta, ekonomik gelişme kavramı, merkantilizmde toprağın işgal edildiği değerli metaller açısından ölçülmüştür. Bu genişlemeyi sağlamanın ana stratejisi, altın ve gümüş gibi seçilmiş madenlerin değerini artırmak, sanayi ve ticaret mandalarının getirilmesi, ödemelerin önemi gibi olumlu uygulamaların getirilmesi ve en önemlisi oldu. Uluslararası ilişkilerde ulusal fayda dikkate alınmalıdır. Buna göre o dönemde devletin, bakırın ve devletin serveti kurulmuştu. Ancak fizyokratlar, büyümenin sadece sanayi sektöründen değil, tarımdan da sağlanabileceğini iddia ederek merkantilizme karşı savaştılar. Ayrıca

ekonomik faaliyetin doğal olduğunu ve devlet tarafından engellenmemesi gerektiğini de göstermişlerdir (Berber, 2006: 49-50). Fizyokratlar tarımı “saf” ürünler üreten bir ekonomi dalı olarak övmüş ve fizyokratların toplantılarından konuşulan “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” kavramı altında ve akabinde Adam Smith, David Ricardo, Thomas Malthus ve Karl Marx tarafından temsil edilen ekonomik liberalizmi temellendirmiştir (Piçtak, 2014:47). Ekonomik büyüme hakkında genel fikirler klasiklerde bulunur. Örneğin; Smith ve Ricardo, ekonomik büyümeyi Say Yasası yazarının ve doğrulanmış Say yasasının üretimi yoluyla tanımladılar. Smith, genişlemenin üretim pazarının büyüklüğünü etkileyeceğini belirtmiştir. Arzın ekonomik evrimdeki rolüne ilişkin bu görüşler, arzın ekonomide önemli bir rolü olduğunu kabul eden, ancak Smith ve Ricardo gibi Say kanununa katılmayan Marx tarafından ifade edilmiştir. Çünkü Marx’a göre, kapitalist ekonomi her zaman üretim risklerinin üstesinden geliyorsa arz talep etmek için hiçbir neden yoktur. Başka bir deyişle, üretim sürecine dahil olan faktörlerden azalan getiriler varsaymışlardır. Marx, azalan gelirin nedenini sermayenin organik bileşimini artırma sürecinde gören bu görüşü dile getirdi (Chuma 2007: 168). Yukarıda açıklanan süreçte, ekonomik büyüme teorisi, Tablo 2.1’de sunulan klasik iktisadi yaklaşım bağlamında görülebilir.

Tablo 2.1. Temel Çerçeve Ekonomik Büyüme Teorileri

İktisadi Büyüme Teorileri	Büyümenin Kaynakları	Büyümenin Nicelikleri
Merkantilist Dönem İktisadi Büyüme	Ucuz iş gücü Dış ticaret Doğal kaynaklar Değerli madenler	Ucuz iş gücü (köle) ve ithalat kısıtlamalarına dayalı büyüme, Daha fazla değerli cevherlerin elde edilmesi ile büyüme (altın, gümüş vb.)
Klasik İktisadi Büyüme Teorileri		
A. Smith (1776) D. Ricardo (1857) T.R. Malthus (1799)	İş bölümü Uzmanlaşma Üretim Artık değer kullanımı	Nüfus teorisi ile sınırlı büyüme Azalan verimler ile sınırlı büyüme Arza bağlı yaklaşım ile büyüme
Karl Marx (1876)	Sermayenin Birikim Süreci	Kar oranlarının düşmesi ile sınırlı büyüme

Kaynak: Berber, 2006: 52; Piçtak, 2014: 46-49

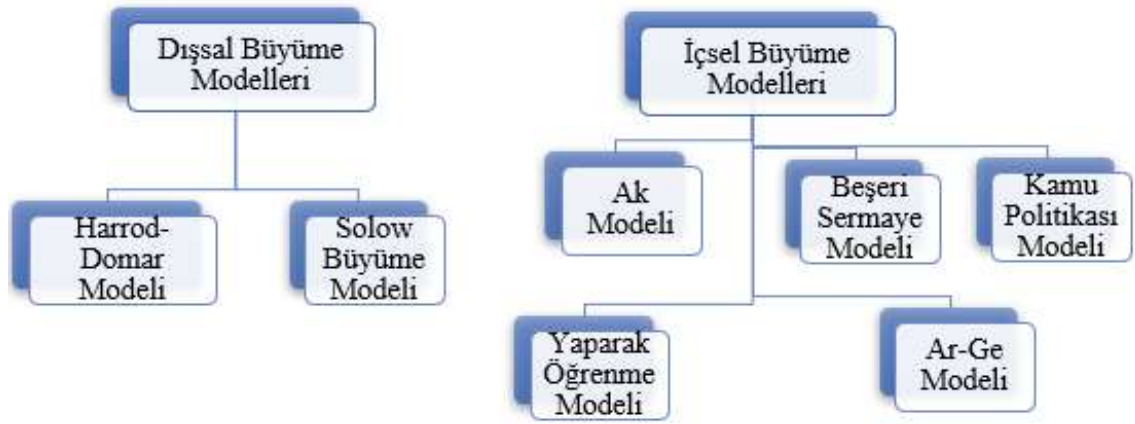
Tablo 2.1’den de görüleceği gibi ekonomik büyüme önemli bir unsuru olarak Smith, iş bölümü ve uzmanlaşmayı işaret etmektedir. Smith’e göre, işbölümü, sermaye birikimi ve piyasanın kademeli olarak genişlemesi yoluyla gelişir. Bu görüşler arasında ekonomik büyüme teorisinin analistlerinden ve önemli bir temsilcisi olan Joseph Schumpeter; ekonomik kalkınma bağlamında bu kavramların önemini vurgulayan rant ve inovasyon gibi

önemli kavramları vurgulamaktadır. Schumpeter'e göre ekonomide girişimcilerin varlığı, üretkenlik, yenilikçilik ve yaratıcılık ekonomik kalkınmanın temel belirleyicileridir (Schumpeter 1934: 65).

Klasik iktisadi yaklaşım ekonomik büyüme sürecinde arzın önemini yansıtırken; Keynes, talebi ekonomik büyüme için hayati bir faktör olarak görmüştür. 1929 Büyük Buhranı deneyimi, ekonominin istikrarını sağlayan bağımsız bir devletin varlığını doğrulamıştır. 1929 Büyük Buhranı, dünyayı ciddi bir ekonomik durgunluğa sürüklemiştir. Kriz sırasında sanayi üretimi %44,7 ve GSYİH ise %28 azalmıştır. Avusturya, Almanya, İtalya, Çekoslovakya ve Polonya derin resesyondan en çok zarar gören ülkeler olmuştur. Hollanda, Romanya, İngiltere ve İskandinavya ekonomik krizden diğer ülkelere göre daha az etkilenmiştir (Snowdon vd., 1998: 16). Büyük Buhran deneyiminden etkilenen Keynes, kapitalizmin doğası gereği istikrarsız olduğunu düşüncesi üzerinde ısrar etmiş ve çalışmalarında klasik iktisadi açıkça eleştirmiştir. Keynes Say yasasını desteklememiş ve bunun ekonominin uzun süre istikrarlı olmadığını ifade etmiştir. Keynes'e göre, ekonomik mekanizma doğal olarak eşitsizliğe ve işsizliğe tabidir. Klasiklerden farklı olarak Keynes, ekonomik büyümenin istikrarsızlığına inanmakta ve kısa vadede önemli bir büyüme faktörü olarak yatırım yapmasıyla tanınmaktadır. Keynesyen model zamanın geçişini dikkate almaz ve bu bağlamda Harrod ve Domar modelleri Keynesyen modeli uzun vadeli bir ölçekte incelemeye çalışmıştır (Piatek, 2014: 49).

Rostow, sorunu sermaye artırarak çözmeyi önermiş, ancak yerel vergileri yükseltmek mümkün değilse dış yardıma ihtiyaç duyulacağına inanmaktadır. Ayrıca Rostow, ekonominin yaratılmasının tarımdan sanayiye ve tüm ülkenin ekonomik kalkınmasına kadar uzandığını söylemiştir. 1971'de Rostow, ekonomik büyümeye, "kalite" adını verdiği, mal ve hizmetlerin kalitesinde sürekli iyileştirme olan altıncı bir adım eklemiştir (Rostow, 1971).

Dinamik bir çerçevede geliştirilen Keynesyen büyüme modeli ve büyüme kavramı iki çerçevede tartışılmaktadır. Bunlar 1950'lerin sonrasında Dışsal ve İçsel Büyüme Modelleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu modeller Şekil 2.4'te gösterilmektedir.

Kaynak: Berber, 2006: 52; Özel, 2012

Şekil 2.4. Dışsal ve İçsel Büyüme Modelleri

Şekil 2.4.'te, ekonomik büyüme teorileri iki ana kısma ayrılır. Bunlar; dışsal ekonomik büyüme teorisi ve içsel ekonomik büyüme teorisidir. Neoklasik model, teknolojik ilerlemenin üretim faktörleriyle açıklanamayan üretim artışına katılımla ölçüldüğünü varsayar. Bu bağlamda teknolojik ilerleme dışsal bir faktör olarak algılanmaktadır. Başka bir deyişle teknolojik ilerleme, ekonomik sistemin içsel sürecidir ve dünya ekonomisinin önde gelen faktörlerinden biridir. (Seyidoğlu, 2006: 844-845)

2.4.1. Dışsal Ekonomik Büyüme Teorileri

Dışsal ekonomik büyüme teorileri iki başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar Harrod-Domar modeli ve Solow-Swan ekonomik büyüme modelleridir. Bu modellere ilişkin gerekli açıklamalar aşağıda sunulmaktadır.

2.4.1.1. Harrod-Domar (Post Keynesyen) büyüme modeli

Klasik düşünceye dayalı modern kalkınma teorisi olarak adlandırılan modellerin üretiminde, 1929 ve II Dünya Büyük Buhranı yukarıda ele alınmıştır. Dengeli ekonomik büyümenin koşullarını dikkate alan bu yaklaşım, istihdam ölçeğinde sermayenin sabit istihdamı ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanmaktadır (Sever, 2009: 86). Diğer bir ifadeyle, 1929 küresel ekonomik krizinden sonra Keynes, durgunluğu tersine çevirmek ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek için maliye politikasından yararlanmak için öne çıkmış ve akabinde, teorik çalışmalar Harrod ve Domar'ın katılımıyla sürdürülmüştür (İncekara ve Tatoğlu, 2008: 22-23).

Harrod-Domar modeli, R. F. Harrod (1939) ve D. Domar (1946) tarafından yapılan iki farklı çalışmaya dayanmaktadır. Çalışmaların kendi aralarındaki benzerlikleri,

farklılıklarından çok daha fazladır. Model, tek bir ürün, iki üretici piyasa ekonomisi etrafında inşa edilmiştir. Bu modele göre ekonomi hem tüketim hem de finansman için kullanılabilecek bir mal üretir ve ekonomide para olmadığı için fiyat da olmaz. Modelde devlet ekonomik faaliyete içinde bulunmamaktadır. Tüm ekonomik kararlar özel sektör girişimleri tarafından alınmaktadır ve ekonomi dış dünyaya kapalıdır. Diğer bir deyişle, ekonomi ticari ve ekonomik açıklıktan yoksundur (Turan, 2008:27).

Toplam üretim hacmi bir sermaye birikim fonksiyonudur. Toplam çıktıdaki (ΔY) değişiklik, sabit sermayedeki (ΔK) değişim ile sermaye çıktısının marjinal oranının, yani sermaye çıktı oranının (v) çarpımına eşittir;

$$Y = (1/v) \Delta K \text{ ve } v = K/\Delta Y$$

- Sermaye birikimi, toplam gelire ve tasarruf oranına bağlıdır:

$$N=s.Y$$

S toplam tasarruf ve Y toplam gelir, s tasarruf oranıdır. Birinci varsayım, ekonomide sermayenin artması sermayenin etkinliğini artırır. Sermaye yoğunluğunun oranı, sermaye kullanım verimliliği ile ölçülür. Bu nedenle, düşük sermaye yoğunluğuna sahip ülkelerde, daha düşük sermaye enflasyonu ile daha yüksek çıktı meydana gelebilir. İşçi başına sermaye artışının daha yüksek verimlilik artışına yol açacağına inanılmaktadır. Bu model istihdam etkisini hesaba katmadığı için ekonomik büyümedeki tek büyümenin sermaye kazançları olduğu görülmektedir. Sermayenin görüşüne göre ikinci varsayım, iç tasarrufların birikimidir. Kapalı bir ekonomide, toplam yurtiçi tasarruf (S), toplam sermaye değişimine (ΔK) eşit olan toplam yurtiçi yatırıma (I) eşittir. Bu durumda, ilk denklemin yazarı bu denklemi takip eder:

$$\Delta Y = \left(\frac{1}{v}\right) s.Y$$

$$\frac{\Delta Y}{Y} = s/v$$

Son denkleme göre, ekonomik büyüme ($\Delta Y/Y$) tasarruf oranına (s) ve sermaye oranına (V) bağlıdır. Harrod, 1939'da yayınlanan bir makalede, yarı zamanlıdan tam zamanlıya geçişin koşullarını inceledi. Harrod'a göre, istenen büyüme (Gw), doğal popülasyonun (n) yıllık büyümesine eşit olmalıdır. Yıllık büyüme, sermaye tasarrufu

çıktısını (v) hesaba katan marjinal temettü eğilimi ile sonuçlanan rakama eşit olmalıdır (Berber, 2006: 102);

$$Gw = n = s/v$$

Harrod'un verdiği örnekte, büyüme ve beşeri sermaye değişkenlerinin birbirinden bağımsız olduğunu ve istenilen büyümeyi sağlamakta zorlandıklarını göstermektedirler. Ekonomideki net yatırım, ekonominin ürün üretme kabiliyetini arttırırken ürünlere olan talebi üretir. Örneğin: yeni fabrikaların açılması tuğla, çelik ve hırdavat gibi mallara olan talebi artırır. Öte yandan tesisin inşaatı tamamlandığında ekonominin üretim kapasitesi artıyor. Bu üretim tarzları değişmezse, belirli üretimi tamamlamak için belirli bir miktarda sermaye gerekir. K sabit bir yükse ve Y üretim denklemyse, ortalama sabit çıkış yükü K/Y olarak gösterilebilir. Marjinal sermaye çıktı oranı ($\Delta K / Y$), çıktıda bir artış elde etmek için ne kadar ek sermaye gerektiğini gösterir. Örneğin, net yatırım 60 birim ve çıktıdaki artış 20 birim ise, sermaye ihracatının marjinal oranı üçtür. Ortalama mal getirisinin (Y/H) tersine çevrilmesi, malın ortalama getirisini gösterir. 1 birim çıktı 3 birim sermaye gerektiriyorsa, sermayenin ortalama üretkenliği $1/3$ 'tür. $Y/\Delta K$, artan üretim kapasitesinin belirlenen sermayeyi artırma oranını gösterir (Parasız, 2003: 375-376). Harrod-Domar modelinde ekonomik büyümeyi hızlandırmak için ya tasarruf oranını artırmak ya da sermaye verimliliğini kullanmak gerekmektedir (Yülek, 1997:4).

Planın amacı, sürekli büyümeyi ve ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Ayrıca, bu modele göre, ekonomi enflasyon yörüngesinde düştüğünde uyum daha zor hale gelir. Sonuç olarak bir modelde boyu korumak zordur ve "sırtlık" devreye girer (Doğan, 2014: 369).

Harrod-Domar modeli, gelişmiş ülkeler dışındaki ülkelerde ekonomik büyümeyi açıklamakta yetersiz kalmakta ve kendine has tavırlar sergilemektedir. Özellikle 1950'lerde Harrod-Domar patern açıklarını düzeltmek için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Üretimin parçaları, marjinal üretim faktörleri tarafından belirlenir. Makro ve emek sermayesidir. Marjinal ürünlerin üretimi azalır ve dış teknolojiler üretilir. Aynı yıl, Amerikalı ekonomist T. Swan, söz konusu modelin Solow-Swan modeli olarak adlandırıldığı benzer bir model sundu (Swan, 1956).

Neoklasikler, Klasikler gibi, kendiliğinden büyüme ve gelişmenin doğal fenomenler olduğunu ve aralarında önemli bir fark olmadığını iddia ederler. Klasik ve neoklasik ekonomik sistemler, ülkeler arasındaki evrimdeki zamansal farklılıkları eşitsizlikler olarak

tanımlar ve sürdürür. Neo-sınıf büyüme modeli, Harrod-Domar kazanç kazanç modeline katkıda bulunan uzun vadeli bir yaklaşımdır. Solow çalışması güvenilir yöntemden ziyade Harrod-Domar modeline dayansa da bu çalışmada uzun vadeli büyüme örneği kullanılmaktadır.

Solow büyüme modeli, tasarruf, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eder. Ayrıca, insani büyüme ve teknolojik gelişmenin dışsal bir değişkeni olarak ele alınan sağlık, yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tartışır. Üç ayrı işlevi karşılaştıran Solow, Cobb-Douglas üretim işlevinin daha gerçekçi olduğu sonucuna varıyor. Basit bir Solow büyüme modelinde toplam çıktı, sermaye ve emeğin bir fonksiyonudur;

$$Y = F(K, L) \text{ ve } Q = A \cdot K^{\alpha} \cdot L^{\beta}$$

Nüfus artışı ve teknolojik ilerleme, gelir azalması yasası için istikrarlı bir emsal olduğu için ekonomik büyümenin ana belirleyicileri haline geliyor. Nispeten güvenli bir ülke, istikrarlı bir durumda daha az tasarruf eden bir ülkeden daha fazla sermaye yoğundur. Ancak büyüme oranı ekonomik büyüme dışında istikrarlıdır. Solow modeli tek başına teknolojik değişim sürecinde önemli bir GSYİH değişikliği sağlayamazken, iki ana olgu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu iki ana olgu şudur (Ray, 1998);

- Değişen teknoloji üretkenliği artırır.
- Emek, nüfus artışı nedeniyle üretimde değişikliklere neden olur.

Sürekli teknolojik değişikliklerin Solow modeline dahil edilmesi, kişi başına GSYİH'de herhangi bir değişiklik olmaksızın istikrarlı, olumlu bir durum ve dolayısıyla kişi başına GSYİH'da bir artış ile sonuçlanır. Bunun nedeni, teknolojik ilerleme ile ilgili çalışmaların önceki çalışmalara göre daha kapsamlı olarak değerlendirilmesidir (Semmanda, 2020: 8-11). Solow modeli, ulusal servetteki büyük farklılıkların anlaşılmasına yardımcı olur. Kaynaklarının büyük bir bölümünü fizik, sanat ve kaynakların verimli kullanımına sermaye yatırımı yapan ülkeler zengindir. Bu parametrelerden bir veya daha fazlasını birleştiremeyen ülkeler daha düşük gelire sahiptir.

2.4.2. İçsel Büyüme Teorileri

İçsel büyüme modeli büyük ölçüde Romer (1986) ve Lucas'ın (1988) çalışmalarına dayanmaktadır. Bu alandaki araştırma, ekonomik büyümenin bir bölgede ekonomik sistemin içsel işleyişindeki bazı faktörlerin etkileşimi sonucu gerçekleştiğini varsayan neoklasik büyüme teoreminden önemli ölçüde farklıdır (Erkan, 2002: 130). İç büyüme örnekleri, bu beş ana fenomene dayanmaktadır (Stensnes, 2006);

- Çeşitli ekonomik gelişmeler nedeniyle askeri ihracatın gelişimi artmaktadır.
- Teknoloji, sanayileşmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırım (DYY) yoluyla ihraç edilmektedir.
- Dış geliştirme başkanı, bir dış oryantasyon yoluyla yapılabilir.
- Açık bir ekonomi, ekonomi ölçeğinde ekonomik büyümeyi ve teknolojik ilerlemenin olumlu etkilerini destekler.

Ticarete hazır olmanın ekonomik büyümeye daha erken yol açacağını savunuyor. Bu içsel büyüme modelleri konusu ticari ilişkilerde önemli bir husus olmakla birlikte, piyasa güçleri gibi daha yavaş büyümeye, ekonomi dinamikleri ve diğer sosyal faydalardan yoksun sektörlerde uzmanlaşmaya yol açabilir.

İçsel büyüme teorilerinin savunucuları, ekonomik büyümenin beşeri sermayeyi artırarak hızlı büyüme sağlayabileceğini öne sürmektedir. Başka bir deyişle, daha iyi sağlık ve eğitimin teknoloji transferi yoluyla insan sermayesi, teknolojik tasarım ve teknolojik altyapı artırılarak üretim bilgisi artırılabilir. Bu içsel büyüme teorisidir; Ulusların kendi ekonomik ve politik sınırları içinde tamamlayıcı mal ve hizmetler (eğitim gibi) bularak dünya pazarında nasıl ilerleyebileceklerini açıklar.

2.4.2.1. AK modeli

Endojen büyüme modellerinden öğrenilecek en basit model AK modelidir. Rebelo tarafından geliştirilen bu model, marjinal sermaye gelirinin azalacağı varsayımını ortadan kaldırarak, dış teknolojik ilerlemenin yokluğunda bile uzun vadede kişi başına büyümenin sürdürülebileceğini en basit şekilde gösteriyor.

$$Y = AK$$

$$A = Y / K$$

Yukarıdaki üretim fonksiyonunun temel özelliği, gelirin sermayeyi azaltmamasıdır. K, sermaye ve beşeri sermayenin unsurları (bilgi, uzmanlık, deneyim vb.) anlamına gelir. Rebelo, değişkenlerin büyüme açığını da açıkladığına itiraz ediyor. Örneğin, emlak vergileri yüksek ve mülkiyet hakları daha düşük olan ülkelerin diğer uluslardan daha yavaş büyüyeceğini tahmin ediyor (Rebelo, 1991: 509).

2.4.2.2. AR-GE modeli

Arrow, ekonomik büyüme sürecinde içsel bir teknolojik ilerleme duygusuna dayanan Romer'in (1962) çalışmasına dayanmaktadır. Romer, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve beşeri sermayeye sahip daha üretken ülkelerle ekonomik entegrasyonun da ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olacağını savunuyor (Ercan, 2002: 131-132). Romer'e göre, ülkeler arasındaki kişi başına gelir seviyeleri yakınsama gerektirmiyor. Ham ülkelerdeki büyüme yavaş olabilir veya olmayabilir. Bu olaylar teknolojik değişikliklerden veya ülkeler arasındaki farklılıklardan bağımsızdır. Tercihler, teknolojiler ve hatta insan sayısı aynı veya sabit olabilir. Tüm bu sonuçların elde edilebilmesi için verim azalmasından kaçınılmalıdır (Romer, 1986: 1003).

Romer bir ülkedeki mevcut sermaye stokunu ekonomik süreçte edindiği bilgilerin bir göstergesi olarak kullanmıştır. Diğer bir deyişle, ilk yatırım o bölgede daha belirleyicidir ve dolayısıyla sermaye stoğu ne kadar büyük olursa o kadar ekonomik olur. Üretim fonksiyonu bu şekilde değiştirilerek belirli varsayımlar altında sermaye kazançları verimliliği sağlanabilir. Başka bir deyişle, her yeni yatırım bir öncekinden daha fazla para, daha fazla gelir (Yülek, 1997: 8).

2.4.2.3. Beşerî sermaye modeli

Değişken insan sermayesi modeli olarak kabul edilen içsel büyüme teorilerinin belki de en ünlüsü, 1988 yılında Robert Lucas tarafından geliştirilmiştir Eğitim yoluyla insan sermayesinin arttırılması, ekonomik büyümeye büyük ölçüde katkıda bulunur ve böylece üretkenliği artırır. Lucas, uzun bir büyüme sürecini tanımlayan beşeri sermayenin fiziksel sermayeden daha büyük olduğu tezini ortaya koydu. Eğitimde pozitif dış finansman yaratmanın gerekli olduğunu ve bunun da merdivende artan getirilere yol açtığını savunuyor (Lucas, 1988: 27).

Beşeri sermaye bakımından nispeten fakir ülkelerde bunun tersi geçerlidir. Lucas, bir kişinin beşeri sermayesini artırmanın sadece üretkenliğini artırmakla kalmayıp, diğer ürünlerin üretimine de katkı sağladığını savunmaktadır (Kibritciolu, 1998: 224).

2.4.2.4. Kamu politikası modeli

Barro, büyüme sürecini hızlandıran bir faktör olarak hükümet harcamalarını işaret etmektedir. Barro'ya (1991) göre özel sektör, ekonomi genelinde kaynak verimliliğini artıran kamu mallarını üretmek için yeterlidir. Devlet harcamalarının enflasyon ve ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi, istihdam ve hanehalkı temsiliyetinin faydalarını en üst düzeye çıkaran politikalardan kaynaklanmaktadır. Bu politikanın ekonomik büyüme ve finansal refah üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Kamu harcamalarının ekonomik enflasyon üzerindeki olumsuz etkisi, özel tasarruf hesaplarının değer kaybetmesi ile açıklanmaktadır (Ercan, 2002: 134-135).

3. BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE KADIN İSTİHDAMI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN SEYRİ

3.1. Türkiye’de Kadın İstihdamı

Ekonomik özgürlüğe, sosyal statünün artmasına, yeni bir sosyal çevrenin kazanılmasına, özgüvene ve kişisel gelişime katkı, ancak kadınların çalışma hayatına dahil edilmesiyle sağlanabilir (Uruk ve Yenilmez, 2015: 138). Bugün Türkiye’de kadın istihdamını artırmaya yönelik politikayı değerlendirebilmek için öncelikle tarihimizde ve kadının gelişim sürecinin tarihsel sürecinde kadınların bir işgücü olarak çalışma yaşamına nasıl katıldıklarını incelememiz gerekmektedir. Tarihsel süreçte her dönemin şartlarına ve özelliklerine bağlı olarak kadınların farklı ekonomik faaliyetlere farklı şekillerde ve farklı şekillerde katılım göstermelerine rağmen, kadının biyolojik yapısı ve anneliğin rolü, kadının sadece toplumla sınırlı kalmasına neden olmuştur. Kadınlar her dönemde, her sosyal ve kültürel oluşumda ve erkeklere göre “ikincil işgücü” statüsünde kalmaktır. (Şenol ve Mazman, 2013: 152).

3.1.1. Osmanlı Devleti Döneminde Kadın İstihdamı

Osmanlı İmparatorluğu’nda kadının çalışma hayatında, özellikle sanayi alanında önemli bir yer tutmadığı düşüncesinin aksine, Quatert’in belirttiği gibi, “kadın emeği 19. yüzyıl Osmanlı üretiminin ayrılmaz bir parçası” olmuştur (Makal 2010: 17). Osmanlı İmparatorluğu’nda Türk kadınları, saray ve köşklere yaşayan köle ve cariyeler olarak kabul edilebileceği gibi, kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan “saraylı kadın” ve “köylü kadın” olmak üzere iki farklı toplumsal kategoride değerlendirilebilir. Kadınlar ev, bahçe, dükkân ve tarla gibi gayrimenkullere sahip olup gayrimenkul satın almışlardır (Solak ve Uysal 2016: 991-992). Ayrıca birçok kadın dokuma ve mum yapımı gibi bazı mesleklerle uğraşmaktadır (Gerber 1980: 336). Hemen her hanede tezgâh olarak başlayan ve başlangıçta çok sayıda kadının yer aldığı dokumacılık, daha sonra ev dışında ve fabrika vasıflı olmayan küçük işletmelerde yapılan dokuma faaliyetlerine eklenmiştir (Makal 2010: 17). Osmanlı İmparatorluğu’nda servetini tekstil ticaretinden kazanan pek çok kadın vardır (Gerber 1980: 333). I. Dünya Savaşı’ndan önce fabrikalarda sadece Arap, Ermeni, Rum ve Hristiyan

kadınlar çalışsa da, Türk kadınları 1860'lı yıllarda Bursa'nın ipek fabrikalarında çalışmaya başlamışlardır (Makal 2010: 17-18).

19. yüzyılın sonlarında taşra kadınları halı tezgahlarında dokumanın her dikişi için para kazanırken, Osmanlı burjuva veya orta sınıf kadınları gayrimüslim okullarında veya ailelerinde eğitim alarak çalışma hayatına atıldılar. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar özel sektörde olduğundan daha sonra kamu sektöründe çalışmaya başladılar. 19. yüzyılın ortalarından itibaren kadınlar şehirlerde kurulan sanayi atölyelerinde yani özel sektörde çalışmaya başladılar. Yine bu dönemde kadınlar sağlık ve eğitimde kamu hizmetine, eğitimde öğretmenlik, sağlıkta ebe hemşirelik yapmaya başladılar (Aslan, 2006: 120-126).

Osmanlı Kadınları Geliştirme Cemiyeti, Teali-i Vatan-i Osmani hanımlar Cemiet, Mamulat-i Dahili Kadınlar Cemiyeti ve Osmanlı Kadınları Yardım Cemiyeti vb. Eğitim, kadın hakları ve kadın desteği gibi çeşitli kuruluşlar kadın girişimine yardımcı oluyor. Kadınların çalışma hayatı ve ekonomik faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci döneminde 1908 yılında kurulmuştur (Dulum, 2006: 62-63). Kadınların özel sektörde önemli istihdam alanlarından biri olan Osmanlı Bankası, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kurulmuştur. İsviçre, Suriye, İngiltere, İspanya, Çekoslovakya, Yunanistan, Mısır, Yugoslavya, Macaristan, Filistin ve Avusturya'dan kadınların çalıştığı Osmanlı Bankası'nın çeşitliliğini yansıtıyor. 1911 ve 1934 yılları arasında istihdam edilen kadınların %55'i Türk veya Osmanlı vatandaşıydı. Osmanlı Bankası'nda kadınlar hemen hemen tüm banka şubelerinde çalışmaktaydı (Ammur ve Baruch 1999: 144). 1915 yılında yapılan 1913 ve 1915 üretim sayımları, ülkenin en büyük sanayi kuruluşlarında istihdam edilen nüfusun yaklaşık üçte birinin kadın olduğunu göstermektedir (Makal, 2010: 18).

İzmir, Aydın ve Menteşe. Üzüm ve kuru incir gibi gıda ürünlerinin üretimi ile pamuk ve tütün gibi ürünlerin üretimi gibi tarım sektörleri, kadınların en çok çalıştığı işletmelerdir (Yaşar, 2007: 13). Ham ipek üretiminde çalışanların %95'i, konserve sanayinde çalışanların %71'i, dokumacılıkta çalışanların %70'i ve ipek dokumacılığında çalışanların %63'ü kadındır. Ancak o dönemin mevcut şeriat yasasına göre kadınlar “eşit işe eşit ücret” ilkesiyle ücret almamış, erkekler için belirlenen ücretin yarısını almışlardır (Demir, 2008: 18). Osmanlı İmparatorluğu döneminde çalışan kadın ve çocukların toplam sayısında 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında hafif bir artış gözlenmiştir. Savaş zamanlarında seferberlik nedeniyle erkeklerin orduya alınması ve buna bağlı olarak erkek

işgücünün azalması, ekonomik ve ticari hayatı sürdürmek için kadınları çalışma hayatında yer almaya zorlamıştır (Makal, 2010: 19).

3.1.2. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Kadın İstihdamı

Türkiye Cumhuriyeti döneminde kadın istihdamı, 1980 yılı öncesi ve 1980 yılı sonrası olarak iki başlık altında ele alınmakta ve bu alt başlıklar altında açıklamalar sunulmaktadır. Bu ayrımın temel amacı, Türkiye’de uygulanan ekonomi politikaları ile ilişkilidir.

3.1.2.1. Türkiye’de 1980 yılı öncesi kadın istihdamı

1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra Türk kadınlarının çalışma hayatında daha aktif olması ve ekonomik, hukuki ve kültürel alandaki mevcut konumlarını daha üst bir düzeye çıkarmak için Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde gerekli radikal tedbirler başlatılmıştır (Önder, 2013: 39). Daha önceki sayımlardan farklı olarak tüm sanayi kuruluşlarını kapsayan ve yalnızca işgücünün cinsiyet dağılımını dikkate alan 1927 sayımı, Cumhuriyet döneminde kadın işçilere ilişkin ilk önemli bilgi kaynağıdır. Nüfus sayımı sonuçlarına göre 14 yaş üstü 124.444 çalışanın 29.533’ü (%23.73) kadın, 14 yaş altı 22.684 çalışanın 8.107’si (%35.74) kızdır. İncelenen yaş grupları dikkate alındığında 147.128 çalışanın 37.640’ının (%25.58) kadın olduğu belirlenmiştir. Benzer kurumlarda çalışan 7817 memurdan 1.609’u (%20.58) kadındır. “İşveren” statüsündeki kadınlar açısından değerlendirildiğinde, 10.941 işyeri sahibinden sadece 155’i (%0,14) kadın işverendir (Makal, 2010: 21). 1923’te Türkiye İktisat Kongresi’nde kadınların Türkiye genelinde madenlerde çalışmasını, ayda üç gün izin kullanmasını ve doğum öncesi ve sonrasında sekiz hafta ücretli izin kullanmasını yasaklayan hükümler kabul edilmiştir (Önder, 2013: 39). Kadınların eğitimini modernleştirmek için kabul edilen ilk düzenlemeler, 1924’te çıkarılan Maarif-i Tedrisat Kanunu (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) ve aynı yıl kabul edilen ve kız ve erkek çocuklar için ilköğretimi zorunlu hale getiren Teşkilat-i Esasiye Kanunu olmuştur (Çakmak, 2001: 44).

24 Nisan 1930’da Genel Sağlık Koruma Yasası (Umumî Hıfzıssıhha Kanunu)’nın yürürlüğe girmesi, yetişkin işçiler ile kadınlar ve kadınlar için çalışma, tatil süresi, çalışma yaşı ve diğer çalışma koşulları ile ilgili koruyucu hükümlerin getirilmesi için atılan ilk adım olmuştur (Önder, 2013: 39). 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu, kadın işçilerin çalışma hayatındaki en önemli adım olarak kabul edilmiş ve erkek, kadın ve çocukların

çalışma koşulları bu kanuna uyarlanmıştır (Yaşar, 2007: 14). Bireysel hukuktan toplumsal hukuka geçişte bir mihenk taşı olarak kabul edilen bu kanun, kadının istihdamını ve analık statüsünü yasaklayan işyeri ile ilgili diğer denetleyici kanunları içermemekte ve ücret eşitliği bağlamında herhangi bir güvence bulunmamaktadır. (Önder, 2013: 39). 1937 yılında, uluslararası mevzuatın ilk etkileri, kadınların madenlerde ve yeraltında çalışmasını yasaklayan 45 no’lu ILO Sözleşmesi’nin onaylanmasıyla ülkemizde fark edilmeye başlanmıştır (Şenol ve Mazman, 2013).

Kırdan kente göçün tetiklediği hızlı kentleşmenin bir sonucu olarak, 1950’lerden itibaren kadınların tarım dışı işgücü piyasasında reel olarak yer aldığı ortaya çıkmıştır. Kentleşme ile birlikte aile yapısında meydana gelen değişimler de kadının sosyal statüsünü ve çalışma hayatındaki yerini etkilemiş ve değiştirmiştir (Berber ve Eser, 2008: 3). Eğitim ve göç, kadınların sosyal hareketliliğini etkileyen iki önemli faktördür. Kadınlar, kentlere göç etmeleri ile kırsaldaki yaşamlarına göre daha yüksek bir statüye kavuşmuştur. Kadınlar, üretime katılma zorunluluğunun ortadan kalkmasıyla bu statüye kavuşmuşlardır (İzgi ve Akdeniz, 2011: 10). Bu dönemde kadınlar ev işleri, çocuk bakımı, hasta bakımı gibi geleneksel yaşamlarını ücretli olarak sürdürmeye başlamışlardır (Şenol ve Mazman, 2013: 157). Çalışan kadınların korunmasına ilişkin mevzuat 1961 Anayasası’na uygun olarak hazırlanmıştır. 1475 sayılı İş Kanunu 1971 yılında yürürlüğe girmiş ve 10 Haziran 2003 tarihinde kadın erkek eşitliği esasına dayanan 4857 sayılı yeni İş Kanunu yürürlüğe girene kadar uzun yıllar yürürlükte kalmıştır (Âtıl ve Yörü, 2009: 354). Son olarak, 1971 yılında yürürlüğe giren 1475 sayılı İş Kanunu’nda “eşit işe eşit ücret” ilkesi yer almıştır (Önder, 2013: 40).

4857 Sayılı Çalışan Kadınların Hamilelikte ve Sonrasında Korunmasına Dair Kanun, çalışan kadınlara hamilelikte düzenli kontroller için ücretli izin verilmesi gerektiğini belirtmektedir (Kartal ve Çoban 2018: 69). Birleşmiş Milletler tarafından 20 Aralık 1952 tarihinde kabul edilen “Kadınların Siyasi Haklarına İlişkin Sözleşme” ile 1995 yılında onaylanan “Pekin Bildirgesi” ve “Eylem Platformu” anlaşmalarının hukuki ve siyasi kadın haklarının iyileştirilmesine yönelik çerçeveye dayanır (Demirtaş ve Yayla, 2017: 341). Sanayileşme, kentleşme ve ekonomik gelişmenin bir sonucu olarak, kayıt dışı sektör 1960’lar ve 1970’lerden itibaren büyümüştür. Kayıt dışı sektörün belirli alanlarında kadın yoğunluğunun artması, Türkiye’de 1980’lerde başlayan yapısal uyum planlarından kaynaklanmıştır. Sanayileşme sürecinde kente yeni taşınan ve eğitim düzeyi düşük olan kadınlar, ekonomik sıkıntılarla karşılaştıklarında aile bütçelerine maddi fayda sağlamanın en

kestirme yolunu ücretli yarı zamanlı çalışma şeklinde görmektedirler (Dedeoğlu, 2002: 162-164).

Planlı kalkınma sürecinin bir parçası olarak 1960-1980 yılları arasında temel tüketim mallarının üretimine yönelik sanayileşme gerçekleşmiş ve bu dönemde hazırlanan ilk dört beş yıllık kalkınma planlarında cinsiyet eşitliğini hedefleyen ve kadınları hedefleyen hükümler benimsenmiştir. Bu dönemde, kentsel alanlarda az sayıda yüksek eğitimli ve vasıflı kadın, tarım ve sanayiden çok hizmet sektöründe istihdam edilmiştir. 1975 yılında ekonomik olarak aktif kadınların sadece %3,9'u sanayide ve %7,7'si hizmet sektöründe çalışmıştır (İşler ve Şentürk, 2016: 615). 1980'lerde sanayileşmenin yavaşlaması ve kentin işgücünün sanayi istihdamından daha fazla artması sonucunda 1955'te hem erkek hem de kadın işgücüne katılım oranı %72 iken bu oran 1990'da yüzde 42,8'e düşmüştür. Kadınların işgücüne katılımındaki düşüşün devam etmesinin iki nedeni olduğu ileri sürülmektedir. 1950'lerden sonra kırdan kente yüksek düzeyde göç ve kentsel işgücü piyasasının gerektirdiği beceri eksikliği, kadınların işgücündeki oranındaki düşüşün ana nedenlerinden biri olmuştur. Tarımdan elde edilen fazla emek arzına yeterli istihdam yaratamayan sanayi sektörü de ikinci bir neden olarak gösterilmiştir. Köyden kente göç sonrasında kadınlar işgücü piyasasına katılmayarak ev hanımı olarak kalmıştır (Dedeoğlu, 2002: 159; Yılmaz vd., 2014: 92-93).

3.1.2.2. Türkiye'de 1980 yılı sonrası kadın istihdamı

Ülkemizde kadınlara yönelik politikalar geliştirmek ve ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel birçok alanda kadın haklarını korumak amacıyla 1990 yılında Başbakanlığa bağlı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Mercanlıoğlu, 2009: 37). Dünya Kadın Konferansı kararlarında aile biriminin güçlendirilmesi gerektiği ve toplumsal yapının ana unsuru olan ailede kadının çok önemli bir rol oynadığı ifade edilmiştir. 15 Eylül 1995'te Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu hükümlerine uygun olarak Devletler; iş garantili kadın ve erkeklere doğum izni ve desteğinin artırılması, aile sorumluluklarının kadın ve erkekler için orantılı bir şekilde bölünmesi ve diğer sorumluluklar belirlendi. Böylece kadının kamusal hayata katılımını artırmak amacıyla aile ve iş hayatını uzlaştıracak tedbirlerle kadının toplumdaki rolünü güçlendirmeyi amaçlamıştır (Hüseyinli, 2015: 280). Sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda köklü dönüşümler ve dönüşümler yaşayan Türkiye'de ekonomik düzende kamusal aktivite azalmış ve 2000 sonrası dönemde tarım değerini kaybetmeye başlamıştır. 1990'larda

Türkiye'de her üç kadından biri, 2002'li yıllarda ise Türkiye'de her dört kadından biri işgücü piyasasında çalışmıştır. Kırsal istihdam ve kayıt dışı istihdam, kadınların işgücü piyasasındaki istihdamındaki düşüşe bağlanabilir (Erdoğan ve Yaşar, 2018: 22-23).

3.2. Türkiye’de Kadın İstihdamına Yönelik Yasal Düzenlemeler

Türkiye, ulusal mevzuatında kabul edilecek anlaşmalara temel oluşturan bazı uluslararası sözleşmeleri kabul etmiştir. Türkiye sözleşmeleri onaylayarak, uluslararası sözleşmelerde yer alan kadın erkek eşitliği ilkelerine uyulmasını ve kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesini güvence altına alır (Ecevit, 2000: 171). Kadın haklarını güvence altına alan Birleşmiş Milletler tarafından onaylanan en önemli uluslararası sözleşmeler, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sözleşmeleridir.

CEDAW’ın istihdamda ayrımcılık ve eşitliğe ilişkin 11. maddesi, kadınların erkeklerle eşit koşullarda çalışma hakkından, fırsatlarından, tercihlerinden ve avantajlarından yararlanabilmelerini sağlar. Bu maddeye göre, “devletler, ayrımcı iş kanunları ve uygulamalarını ortadan kaldırarak, kadın ve erkeklere fiilen eşit fırsatlar sağlayarak ve mesleki yaşamları için eğitim vererek kadın ve erkekler için eşit haklar ve istihdam olanakları sağlamakla yükümlü”dür. Kadınların meslek seçme, çalışmayı garanti etme, yükselme, hizmetin tüm şartlarından ve faydalarından yararlanma, her türlü mesleki eğitimden eşit olarak yararlanma, emeklilik, eşit işe eşit ücret, hastalık, yaşlılık, işsizlik hakları vardır. Bu madde, sosyal güvenlik, ücretli izin ve sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışma hakkına sahip olduklarını belirtmektedir (Belek ve Erşen, 2006: 30-31).

Küresel ve kalıcı barışın sosyal adaletle sağlanabileceğini destekleyen Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), iş hayatında ortak bir ölçüt oluşturmayı, temel ilke ve hakları oluşturmayı ve uygulamayı, kadın ve erkeklere iş bulma konusunda daha fazla fırsat yaratmayı amaçlamaktadır. ILO, insani değerlere uygun olarak ve sosyal güvenlik planlamasının kapsamını oluşturur. Faaliyet ve faaliyetlerini genişletme stratejik hedefleri doğrultusunda, sosyal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak büyüyen sorunların aşılmasına yönelik çözümler sunar, reformların uluslararası arenada uygulanmasını sağlamaya çalışır (Nurdoğan, 2018: 83). Ayrımcılığı önlemek, kadın işgücünü korumak ve kapsamını artırmak için Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından 100, 111, 156 ve 183 sayılı 4 sözleşme önerilmektedir. Meslek seçiminde cinsiyet, renk, ırk, siyasi düşünce, din ve benzeri

nitelikler dikkate alınarak meslekte veya işte eşitliğin ortadan kaldırılmasına yol açan her türlü ayrımcılığı yasaklayan 111 Sayılı İş ve İstihdam Ayrımcılığı Sözleşmesi (1958) ve iş, istihdam, istihdam. İşten çıkarılmada kişiler arasındaki ayrımcılık olgusuna dikkat çekmekte ve cinsiyete dayalı ayrımcılığa rağmen makaleler içermektedir. Ailevi sorumlulukları olan çalışan kadın ve erkeklere eşit muamele ve eşit fırsatların tanınmasına dair 156 no'lu sözleşme (1981), çalışma hayatı ile aile sorumlulukları arasında seçim hakkı olmayan çalışan kadınların mevcudiyetini, özel bir ayrımcılığın olmadığı durumlarda düzenlemektedir. Aynı zamanda eşit fırsatlara ilişkin hususları da içermektedir. Ekonomik güvenlik, ana ve çocuk sağlığı ve istihdamı ile toplumsal cinsiyet eşitliği alanlarında kadın işçilere pozitif ayrımcılık yapılmasını öngören Kadın Doğum ve Doğum Sonrası Çalışma Sözleşmesi (2000), kadın işçiler için doğum öncesi ve doğum sonrası çalışmaya ilişkin maddeler içermektedir. Bu madde, annelik ile ilgili yazılar içerir ve hamilelik haklarını korur (Tüzünkan, 2016: 316-318). BM'ye ek olarak, Avrupa Birliği (AB) kadın erkek eşitliği bağlamında şu konular üzerinde çalışmaktadır (İşçi ve Görgülü, 2006: 9):

- Karar alma süreçlerinde cinsiyet eşitliğinin sağlanması,
- İş ve aile yaşamının birlikte teşvik edilmesi,
- Bilim dünyasında kadın,
- Kadınların şiddet ve cinsel tacizden etkin şekilde korunması,
- Kadın işgücü katılımlarını artırmaktadır.

Ulusal mevzuat çerçevesinde, genel olarak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, özelde 4857 sayılı İş Kanunu ile çalışma ve sosyal güvenlik mevzuatı ile düzenlenen çalışan kadınların korunmasına yönelik hükümler yer almaktadır. Çalışma hakkı, çalışma hayatında kişinin kendi isteğinin etkili olduğuna dikkat çekilmesi açısından önemli olan Anayasa'nın 49. maddesinin "Sosyal ve ekonomik hak ve yükümlülükler" bölümünde revize edilmiştir. Böylece çalışmanın tüm insanların hakkı ve sorumluluğu olduğunu belirten bir ibare içerir. Ayrıca Anayasa'nın devlete girerken kadın erkek eşitliğini düzenleyen 70. maddesinde "Memuriyete girme hakkı", "Her Türkün memuriyete girme hakkı" vardır. İşin seyrinde işin gerektirdiği nitelikler dışında ayrımcılık yapılamaz (Metin vd., 2013: 17-18).

3.3. Türkiye’de Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler

Kadınların işgücü piyasasına girişinin önündeki engeller “ekonomik, sosyal ve demografik” olarak sıralanmaktadır. “Düşük eğitim seviyesi ve yetenek, vasıfsız pozisyonlarda istihdam, emekliliğe uygunlukta zorluklar” gibi engeller ekonomik engeller olarak kabul edilmektedir. “Kadına layık roller, cinsiyet ayrımcılığı ve sosyal baskılar” gibi engeller sosyal engeller olarak kabul edilir. “Evlilik, annelik, kırdan kente göç” gibi engeller demografik engeller olarak görülebilir (Sağlık ve Çelik, 2018: 110). Literatürde ülke ve diğer ülkelerden kadınların işgücüne katılımını ve kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörleri inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır (Kıral ve Karlılar, 2017: 278). Bu çalışmalardan bazılarında aşağıda yer verilmiştir: Ayrıca, kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkileyen evlenme ve daha fazla çocuk sahibi olmanın yanı sıra, kadınların 35-36 yaşına kadar işgücüne katılımı olumlu, orta 30 yaşından sonra ise - olumsuz bir eğilim (Varol , 2017: 92-98).

2002-2008 dönemi için bir hane bütçesi anketi kullanarak standart bir probit modeli kullanarak Türkiye’de kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörleri araştıran Kılıç ve Öztürk (2014) kadınların işgücüne katılımının önündeki en büyük engellerin küçük çocuklara veya evde yaşlılara bakmaktan kaynaklanan düşük eğitim düzeyi ve yüksek iş yükü olduğunu savunmuşlardır (Kılıç ve Öztürk, 2014: 122-127).

1988 ve 2012 yıllarında Türkiye’de kadınların işgücüne katılımının belirleyicilerini bir zaman serisi analizi yöntemiyle inceleyen Bozkaya (2013) eğitimin kadınların işgücüne katılımı üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu ve evli kadınların işgücüne katılım oranının yüksek olduğunu bulmuştur (Bozkaya, 2013: 75-82). Türkiye’de kentsel alanlardaki kadınların işgücüne katılma kararlarını etkileyen faktörleri 2003 Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK) Hanehalkı Bütçe Anketi verilerini lojistik regresyon modeli ile inceleyen Doğrul (2008) analiz sonucunda, çocuğun yaşının işgücüne katılma kararında önemli bir etkisi olduğunu öne sürmüştür (Doğrul, 2008: 256-273).

3.4. Türkiye’nin Ekonomik Gelişimi ve Büyüme Performansı

Türkiye ekonomisinin kalkınması veya ekonomik kalkınması için yapılan çalışmalar, cumhuriyetten günümüze, dış dünya ile bağlantılı ve iç dinamik bir yapıya odaklanan ekonomik modeller kullanılarak devam etmiştir. Türkiye’nin izlediği ekonomik modeller ve elde edilen sonuçlar kronolojik alt başlıklarda gruplandırılmıştır. Çeşitli ekonomik

modellerin kullanıldığı bu dönemlerin temel özelliklerini ve elde edilen başlıca sonuçlarını değerlendirmek konunun anlaşılabilirliği açısından önemlidir.

3.4.1. Liberal Milli Ekonomi Dönemi (1923-1933).

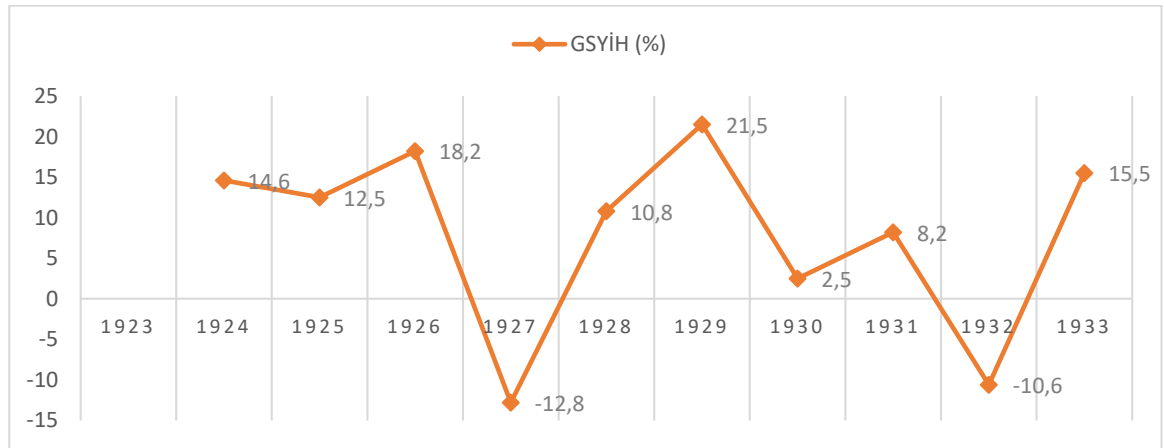
17 Şubat 1923'te İzmir'de Türkiye ekonomisine ilişkin ilk konferans yapıldı. Bu toplantıda mali durumun özel sektör için ilk örnek olmasına karar verildi. Ancak artan sermaye sıkıntısı, kalifiye eleman eksikliği ve kongrede alınan kararların kalitesizliği adeta engel olmadı. Ayrıca, 1929'da başlayan ve Türkiye'yi Kongre kararlarının süresini hayal kırıklığı noktasına kadar kısaltmaya sevk eden “ekonomik bunalım”, Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir (Kayıran ve Saygın, 2019: 28). Kongre tarafından kabul edilen kararlar iki bölümle bağlantılıdır: "Ekonomik Pakt" ve "Çiftçi, Ticaret, Sanayi ve Çalışma Gruplarının İlkeleri". Birinci ve ikinci kısımların bazı çözümleri aşağıda gösterilmiştir (Yavi, 2001: 282-283);

- Yerli üretimin geliştirilmesi konusunda araştırma yapmak;
- Toplam lüks
- Ekonomik kalkınma için izinsiz sermayeye izin verilecektir;
- Tütün yetiştirmek ve satmak ücretsiz olacak;
- Ondalık nokta çıkarılacak ve uygun vergi ile değiştirilecektir;
- Ziraat Bankası kurulacak
- İhracat korunacak ve lüks ürünlerin ithalatı hariç tutulacak;
- Demiryolu, liman ve diğer ulaşım altyapısı genişletilecektir. Lahananın hakları limanlarda Türklere verilecek;
- Yeni veya feshedilmiş müşteriler için hazırlıklı olun;
- Sanayi kredisi sağlamak için “Sanayi Bankası” oluşturulacak;
- 18 yaşından küçük işe alınmayacak, çalışma saatleri düzenlenmiş işçiler, haftada bir kez iş gücünden ayrılma hakkına sahip olmalıdır;
- Tüm işgücünün sendika kurma hakkı olacaktır.

Ülkenin varlığının ilk yıllarında, Smyrna Ekonomi Derneği'nin kararları doğrultusunda ekonomi politikasını şekillendirmesi gerekiyordu. Ancak ulusal sanayileşme

politikası, özellikle özel teşebbüsler pahasına ticaret hadleri üzerinden yürütülmüştür. Ancak bu, devletin ekonomik hayata hiçbir zaman katılmadığı anlamına gelmez. Özel şirketlere ve çalışanlara yönelik devlet desteği tedbirleri plana eklendi. Devlet, özel sektörün gücünün verimsiz olduğu ve yatırım yapmakta isteksiz olduğu alanlara müdahale etmeye çalışmıştır. Bu stratejiye özel bir mesele olarak “karma ekonomik kalkınma” eşlik etmelidir (Shahin, 2002: 35).

1923'ten 1933'e kadar olan büyüme oranları Grafik 3.1'de gösterilmektedir.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Grafik 3.1. Türkiye’de 1923-1933 Dönemi Ekonomik Büyüme Oranları

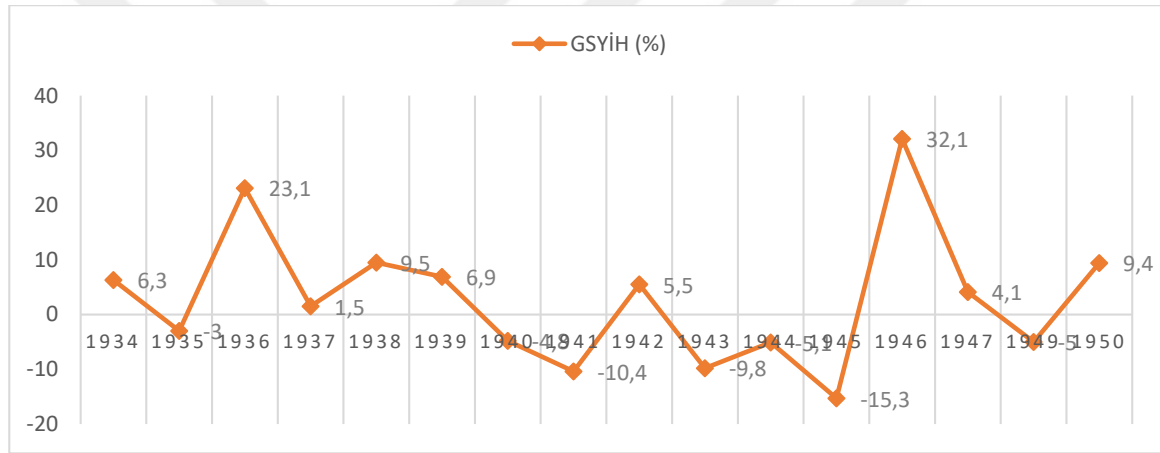
1923 İzmir İktisat Konvansiyonu'nda alınan kararlar kapsamındaki nedenlerle büyümede kesin bir değişiklik olmasına rağmen, 1927 yılında iç ve dış olaylar nedeniyle ekonomi daralmıştır. Ardından 1929 Buhranı, Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyen olaylardan biri oldu. Ekonomik kriz sırasında, ekonomi politikası esas olarak devlet tarafından belirlendi.

3.4.2. Kamu Sektörü Önderliğinde Kalkınma Dönemi (1933-1950).

1929 ekonomik krizi hem savaşın hem de dünyanın sonuçları olmadan küllerinden yeniden doğmaya çalışan Türkiye ekonomisini önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Ekonomi dünyasıyla bağlantılı olarak, Türkiye'nin cumhurbaşkanlığında etimoloji anlayışı hâkim oldu. Dış ticarete, dış ticaretteki açığın önlenmesine yönelik siyasi kararlar alındı. Bu dönemde Türkiye’de sanayileşme devam etmiş ve bu nedenle 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) imzalanmıştır. Bu projenin başlıca nedenleri şunlardır (Türlüoğlu, 2019: 68);

- Sanayileşmiş ülkelerde, bir ülkenin en fazla kaynağa sahip olduğu ülkelerde doğrudan üretim yapın;
- Özellikle dokuma yenileme için üretimlerin en yüksek tüberküloz ve talebin olduğu ülkede olmasını sağlamak;
- Mevcut sanayi işletmelerinin ana üretim kabiliyetleri olan işçilik ve hammaddeler kolaylıkla temin edilebilmektedir.

Türkiye savaşa katılmasa da savunma stratejisine bağlı kalmaya devam etti. Ulusal Koruma Kanunu, ekonominin durumunun acil durumlara kolayca müdahale edebilmesi için çıkarılmıştır (Özden, 2014). Türkiye'nin son birkaç yıldaki ekonomik büyümesine ilişkin veriler Grafik 3.2'de gösterilmektedir.

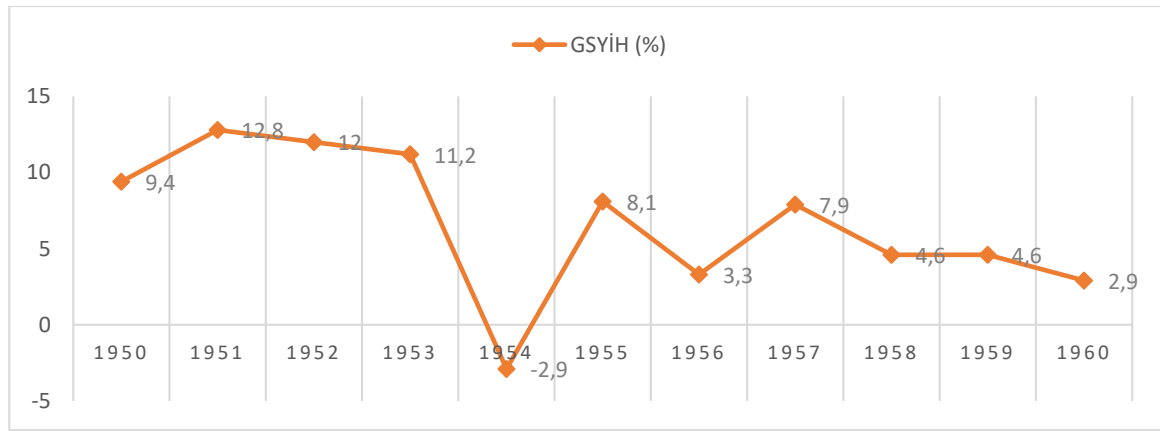
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Grafik 3.2. Türkiye’de 1933-1950 Dönemi Ekonomik Büyüme Oranları

Türkiye ekonomisi en çok 1929 ekonomik krizinden etkilenmiş ve bu dönemden sonra büyüme yavaşlamıştır. Her ne kadar kriz sonrası yıllarda, özellikle ikinci yüzyılda. İkinci dünya savaşında yerine getirilen ekonomik sebeplerden dolayı hızla gerilemeye başlamıştır. Ekonomik büyüme savaştan sonraki ilk yılda artmasına rağmen, bu durum Seçim Ekonomisi ile bağlantılıdır ve sonraki yıllarda negatif büyüme kaydetmiştir. Genel olarak bu dönem ekonomik büyüme açısından bir önceki döneme göre daha olumsuz bir tablo sergilemektedir. Türkiye II. Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen, savaşa giren milletlerden daha az maddi sıkıntı yaşamadı ve savaştaki fırsatlar, daha doğrusu yapamadı.

3.4.3. Liberal Politikalar Deneme Dönemi (1950-1960)

1950'ler, Türkiye'nin sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi ve sosyal bölgelerinde de önemli olayların yaşandığı bir dönem olmuştur Çok partili sisteme geçişle birlikte devletçilik anlayışı bir kenara bırakılmış ve Cumhuriyet tarihinde liberal sistemin ikinci dönemi başlamıştır. 1960'lara kadar askeri denetimde kalan Demokrat Parti (DP) döneminde, özel sektör tarım sektörü için sübvansiyon ve teşvikler aldı. Ayrıca bu dönemde altyapı yatırımları yabancı sermayeyi çekmek ve ekonomide büyük değişiklikler yapmak için planlanmıştır (Sönmez ve Şimşek, 2011). Türkiye'nin DP dönemine ilişkin ekonomik büyüme verileri Grafik 3.3'te gösterilmektedir.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

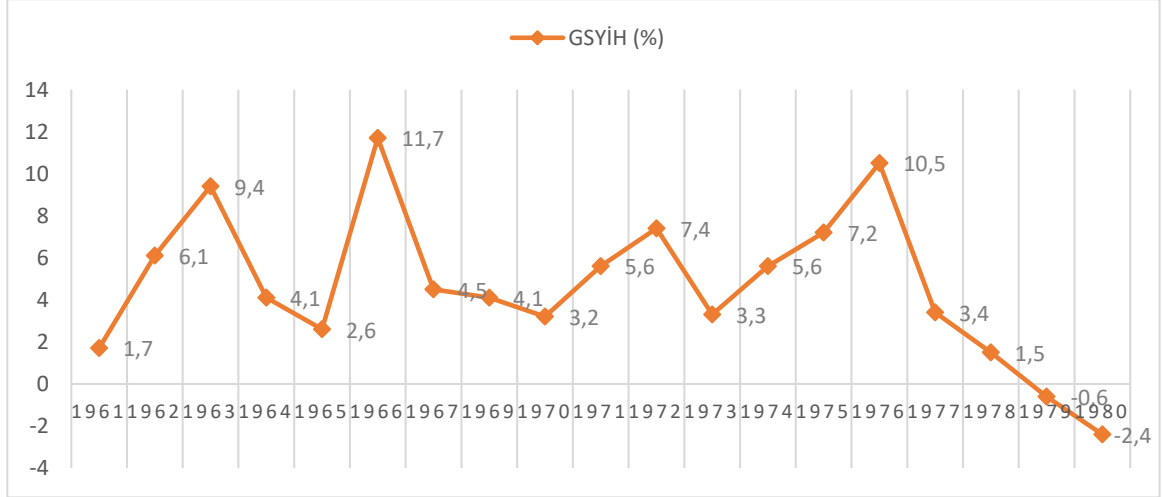
Grafik 3.3. Türkiye’de 1950-1960 Dönemi Ekonomik Büyüme Oranları

1955 yılında Liberal Konsey sırasında, değerlendirme, borç, enflasyon ve ekonomik sorunların yanı sıra ithal ikame koruması ve muhasebesindeki artışla yürürlüğe girdi. Bu projenin amacı, sanayi sektörünü ekonomik krizden canlı tutmaktır. Alınan önlemlere rağmen Türkiye ekonomisi 1954 ve 1958 yıllarında iki büyük ekonomik kriz atlattı. 1953 yılında dış borsaların kısıtlılığı, tarım sektöründeki zayıf üretim ve 1954 yılında hava koşulları nedeniyle dış ticaret gerilemiştir (Türlüoğlu, 2019: 69).

3.4.4. Planlı Ekonomi Dönemi / İthal İkameci Dönem (1960-1980)

1960’larda Türkiye’de büyük sosyal, siyasi ve ekonomik değişimler yaşandı. Yeni bir sayı çıktı ve Türkiye bir "sağlık cumhuriyeti" oldu. Yeni yasa ile cumhuriyet; Bunlar, ekonomide ve toplumda insan haklarını, sosyal güvenliği ve özgürlükleri güvence altına alan, kişisel çıkarları engelleyenlerdir (Akıldız ve Eroğlu, 2004). Buna ek olarak, 1960’larda ekonomik ve hükümet gelişimini yansıtan kalkınma planları başladı. Devlet Teşkilatı (DPT)

kuruldu ve devlet ekonomisinin kalkınma planları tarafından engellendiği bir dönemdeydi. 1960'larda ve 1970'lerde askeri ikame miktarı, yerli sanayileşme yoluyla ulusal ve sermaye sektörlerine katkıda bulunmak için 1970'lerde derinleşen yatırımlar yaptı. Bu kapsamda Türkiye'nin 1960'dan 1980'e kadar olan büyümeyle ilişkin farkındalığı Grafik 3.4'te verilmiştir.

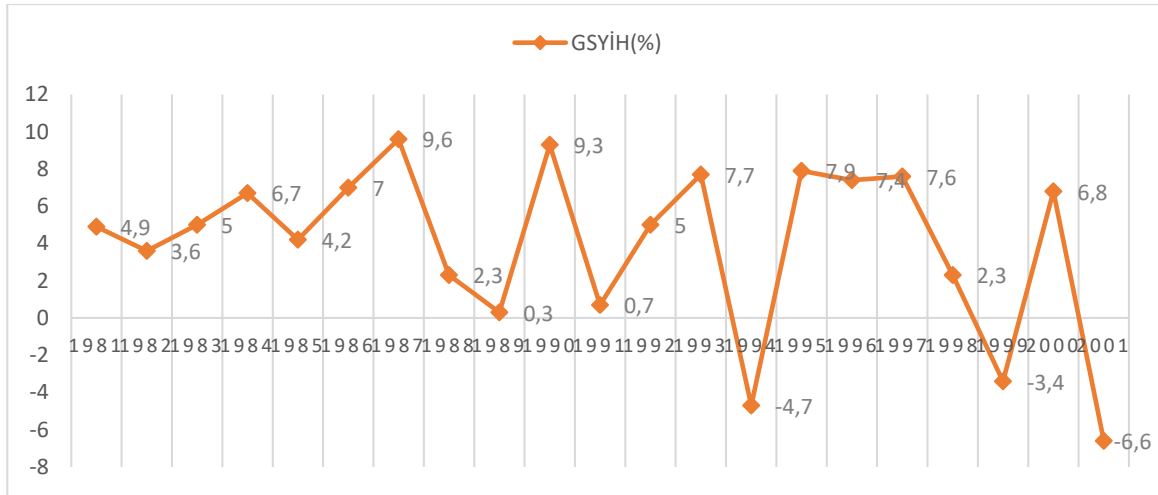
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Grafik 3.4. Türkiye’de 1960-1980 Dönemi Ekonomik Büyüme Oranları

1960-1980 dönemi, bölgede ekonomi politikasının tamamlandığı süreçti. Ekonominin kötü gidişatını tersine çevirmek, dış borcu azaltmak ve sabit ekonomik büyümeyi sağlamak için birinci beş yıllık kalkınma planı ve ikinci beş yıllık kalkınma planı uygulanmaktadır. Bu planlar yıllar içinde %7'lik bir artış için sağlanmış, ancak bunu gerçekleştirememiştir. Böyle bir vizyonun anlaşılmasında en açık nedendir (Türlüoğlu, 2019: 69).

3.4.5. Küresel Dönem (1980-2002)

Türkiye’de 1980-2002 yılları arasındaki ekonomik büyümeyle ilişkin veriler Grafik 3.5.’te gösterilmektedir.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Grafik 3.5. Türkiye’de 1980-2002 Dönemi Ekonomik Büyüme Oranları

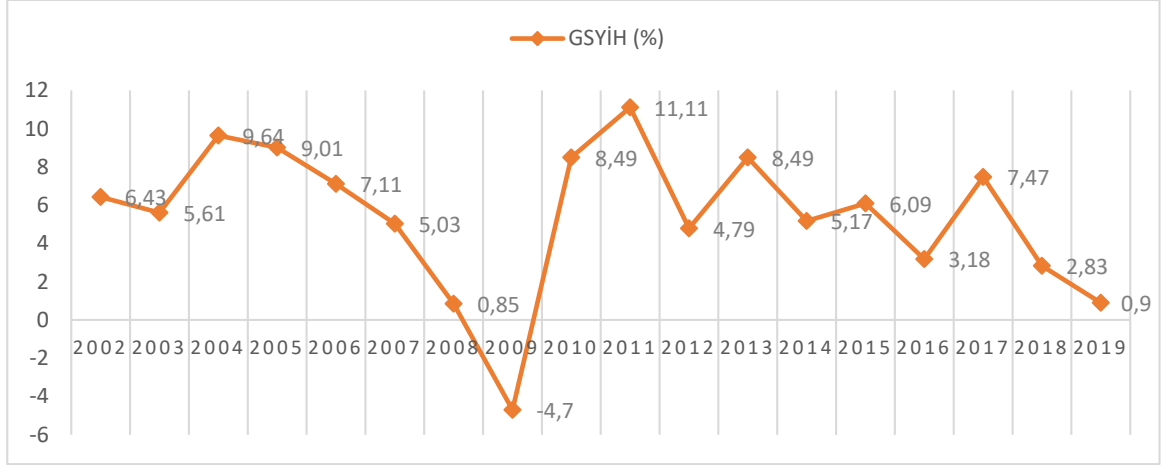
Grafikte de görebileceğiniz gibi, ekonomi 1990’lı yıllarda hem olumlu hem de olumsuz büyüme verileriyle oldukça çalkantılı bir döneme girdi. 1990’lı yıllarda artan enflasyon, yetersiz politikaların neden olduğu dalgalı büyüme ve artan kamu borcu gibi olumsuz ekonomik koşullar ülkenin kırılganlığını artırmış ve ekonomiyi krizlere karşı savunmasız bırakmıştır. Bu dönemde Türkiye; 1991, 1994 ve 2001 yıllarında üç ayrı ekonomik kriz atlattı. Bu krizlerin temel nedenleri cari açık ve kamu kesimi finansmanıdır. 5 Nisan’da alınan kararlarda ekonomik krizin olumsuz sonuçlarından kurtulmak için girişimlerde bulunuldu ancak bu konuda istenilen başarı sağlanamadı. Yine Türkiye ekonomisi siyasi, ekonomik ve doğal faktörler nedeniyle yıllar içinde negatif büyüme göstermiştir. Türkiye ekonomisi özellikle 2001 krizinden ağır bir darbe almıştır (Sönmez ve Şimşek, 2011).

3.4.6. Siyasi istikrar dönemi (2002 ve sonrası)

Kasım 2002’deki erken genel seçimler Türkiye için bir dönüm noktası oldu. Uzun yıllar koalisyon hükümetleri tarafından yönetilen Türkiye, 2002’de AKP’nin iktidara gelmesiyle siyasi istikrara kavuştu. Lider hükümet, mevcut programı IMF ve Dünya Bankası’nın gereksinimlerine uygun olarak sıkı bir şekilde uyguladı ve eyaletler arası finans camiasından önemli destek aldı. Öte yandan SEP hükümeti, Avrupa Birliği’ne tam üye olabilmek için gerekli ekonomik, sosyal ve siyasi uyum yasalarını geçirmeyi başarmıştır (Bayrak ve Kanca, 2013: 13).

Küresel krizin yansımaları da bu yıl %4,7’lik negatif büyüme ile Türkiye ekonomisine ağırlık verdi. Ama bu bir krizdir; 1994, 1999 ve 2001 krizlerinden farklı olarak

Türkiye'yi dış dünyadan bir kriz olarak etkilemiş; yani ekonomisi Türkiye ekonomisinin iç dinamiklerinden değil, yabancı ülkelere veya Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) olumsuz etkilenmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'nin 2002 yılından bu yana büyüme hızı Grafik 3.6'da gösterilmektedir.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Grafik 3.6. Türkiye’de 2002- 2019 Dönemi Ekonomik Büyüme Oranları

Ülkenin siyasi istikrara kavuştuğu yıldan küresel kriz yılına kadar istikrarlı bir şekilde pozitif büyüme sergileyen Türkiye, küresel krizden hızlı bir şekilde kurtulduktan sonra 2011 yılında en yüksek büyüme oranını %11,11 ile gerçekleştirmiştir. 2017 ve sonrasında meydana gelen iç ve dış olumsuz etkiler nedeniyle büyüme hızlarındaki yavaşlama meydana gelmiştir. Özellikle son 5 yıldır yüksek faiz, yüksek enflasyon ve yüksek kur döngüsünde sıkışan Türkiye ekonomisi için hükümet, yeni uygulamalara yönelmiş ve bu yeni uygulamalar sonucunda birtakım olumlu ve olumsuz gelişmeler kaydedilmiştir. Olumsuz gelişmeler içerisinde yükselen kur ile birlikte fiyatlar genel seviyesindeki hızlı yükselişler ve buna bağlı olarak hanehalkı alım gücündeki hızlı düşüşler; olumlu gelişmeler içerisinde ise azalan cari açık ve artan ihracat rakamlarıdır. Teoriden farklı olarak uygulamaya konulan politikaların akıbeti, Türkiye ekonomisi için ilerleyen yıllarda daha net olarak öngürebilir ve gereken sonuç buna ithafen değerlendirilebilir. Ancak günümüzde Türkiye’nin en önemli sorunu olarak yüksek enflasyon oranları ve yüksek kur olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. BÖLÜM

4. KADIN İSTİHDAMI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

4.1. Literatür Taraması

Sosyal ve ekonomik açıdan sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında en önemli konulardan biri kadınların işgücüne katılımıdır. Ekonomik özgürlüğe, sosyal statünün artmasına, yeni bir sosyal çevrenin kazanılmasına, özgüvene ve kişisel gelişime katkı, ancak kadınların çalışma hayatına dahil edilmesiyle sağlanabilir. Kadının istihdamdaki yeri ülke ekonomisi için çok önemli olduğu gibi, anlatılan konu çerçevesinde toplumun kültürel ve sosyal kazanımları açısından da önemlidir. Birçok toplum çeşitli kültürel ve sosyal nedenlerle istihdamın gerisinde kalsa da kadın istihdamı günümüzde ülke ekonomileri için oldukça önemli bir konu niteliğindedir. Günümüzde kadın istihdamı, ülkelerin gerek ekonomik gerekse sosyo-kültürel gelişmişliklerinin bir göstergesi niteliğini taşımaktadır Dolayısıyla dünyada kadın istidamı, ülke ekonomilerinin gelişmişlikleri ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelerin farklı seviyelerde kadın istihdamı mevcuttur. Aynı zamanda ülkelerin sahip olduğu kültürel farklılıklarda kadın istihdamını önemli ölçüde belirlemektedir. Bu husus Türkiye ekonomisi içinde geçerlilik taşımaktadır.

Kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerine etkileri ve bu iki değişken arasındaki ilişkiye dair literatürde birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların bazıları hem ulusal hem uluslararası platforma aşağıdaki gibi Tablo 4.1.'de ifade edilmektedir.

Tablo 4.1. Konu ile İlgili Ampirik Literatür

Araştırma	Yıllar	Ülkeler	Yöntemler	Bulgular
Aydın (2011)	1998-2008	ABD, Hong Kong, Singapur, İsviçre, Danimarka, İsveç, Avusturalya, Kanada, Finlandiya, Hollanda ve Türkiye	Panel Veri Analizi	Rekabet gücü daha yüksek ülkeler için yapılan araştırmada kadın işgücü katılım oranında %1’lik artış, GSYH’de %1,24 artışa neden olmaktadır. Rekabet gücü daha düşük ülkelerde yapılan araştırmalarda kadın işgücü katılım oranında %1’lik artış, GSYH üzerinde %0,99 bir artışa neden olmaktadır.
Er (2012)	1998-2008	187 ülke	Panel Veri Analizi	Kadın istihdamını arttırmanın, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu ve artan kadın işsizlik oranlarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yarattığı sonucuna ulaşmıştır.
Dollar ve Gatti (1999)	1975-1990	Doğu Asya ve Pasifik, Avrupa ve Orta Asya, Latin Amerika ve Karayipler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Güney Asya, Sahra Altı Afrika	Panel Veri Analiz	Cinsiyet eşitsizliği ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler. Artan kişi başına gelir cinsiyet eşitsizliğini azaltır.
İnce (2011)	1980-2009	Türkiye	Zaman Serisi Analizi	Kadınların eğitim düzeyi arttıkça, doğurganlık oranı azalır ve ekonomik büyüme artar.
Aras vd. (2013)	2000-2013	Türkiye ve ABD	Regresyon Analiz	ABD’de GSMH’deki bir birimlik artışa kadın istihdamı 4.80 birimlik karşılık vermektedir. Türkiye’de kadın istihdam rakamlarındaki bir birimlik artış, GSMH üzerinde 3.20 birim artışa neden olmaktadır
Luci (2009)	1965-2005	184 Ülke	Panel Veri Analizi	Kadınların işgücü piyasasına katılımı, büyüme üzerinde olumlu etki yaratır. Ekonomik büyümenin kadınların işgücüne katılımı üzerinde net bir etkisi yoktur.
Alacahan ve Korkmaz (2013)	2008-2012	Türkiye	Regresyon Analiz	Erkek istihdamındaki 1 birimlik artış GSYH üzerinde 1,022 birim, kadın istihdamındaki 1 birimlik artış ise GSYH üzerinde 1,583 birim artış sağlamaktadır
Klasen ve Lamanna (2009)	1960-2000	Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Sahra-altı Afrika, OECD, Latin Amerika ve Karayipler, Doğu ve Orta Avrupa, Doğu Asya ve Pasifik, Güney Asya	Panel Veri Analiz	İstihdamdaki ayrımcılığın Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Güney Asya arasındaki ekonomik büyüme farklılıklarının arttırıcı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu etkinin kaynağının kadın istihdamındaki daha yavaş artış olduğuna dair kanıtlar elde edilmiştir.
Seguino (2000)	1975-1995	Yarı Sanayileşmiş İhracat Odaklı Ülkeler	Panel Veri Analiz	Kadın ve erkek ücret eşitsizliğinin büyüme üzerindeki etkilerinin bir kısmının GSYH’nin parçası olan yatırıma olumlu etkisinden kaynaklandığı da belirtilmektedir.

Yukarıda Tablo 4.1.'de görüldüğü üzere, kadın istihdamı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair yapılan analizlerde elde edilen bulgular, ülkelerin ekonomik gelişmişliklerine ve dönemsel farklılıklara göre heterojen niteliğe sahiptir. Diğer bir ifadeyle sonuçlar, ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına göre farklılıklar gösterirken; incelemenin yapıldığı yıllarda da yaşanan süreçlere göre değişim gösterebilmektedir. Bu husus Türkiye ekonomisi içinde geçerli olup, geçerli ve hedeflenen kanının kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilere sahip olacağı ile ilişkilidir.

4.2. Ampirik Analiz

Türkiye'de kadın istihdamının ekonomik büyümeye etkisinin analizi 1990 ve 2019 yılları baz alınarak incelenmiştir. Çalışmada vektör otoregresyon (VAR) modeli kullanılarak analiz yapılmıştır. Başka bir deyişle, 1990-2019 yılları arasında kadın istihdamının Türkiye'nin ekonomik büyüme performansı üzerindeki etkileri VAR yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

4.2.1. Yöntem ve Değişkenlerin Tanımı

1980 yılında Sims tarafından geliştirilen VAR modeli, her gecikmenin değerlerindeki değişikliklere bağlı durum değişkenlerinin sürecinde değişen çok değişkenli bir çerçevedir. Modele iki içsel değişken dahil edildiğinde, bu değişkenlerin her ikisi de belirli bir süre boyunca başka bir dahili değişkenin durgun ve durgun değerleri ile bağlantılıdır. Bu, her bir iç değişkenin her iki değerinin de değerlerinde sabit bir gecikme derecesinden kaynaklanmaktadır (Adeniran, 2016).

Ticari ekonomik ilişkilerin karmaşık ve çok yönlü doğası, eşzamanlı denklem sistemlerinin kullanılmasını gerektirir. Ayrıca bağımlı ve bağımsız değişkenlerin belirlenmesinin zorluğu da doğru analiz için önemli bir faktördür. Bu nedenle eş zamanlı denklem sistemlerindeki tanımlama problemlerinin üstesinden gelebilmek için belirli koşullar altında model yapısına kısıtlamalar getirilmesi gerekmektedir (Darnell 1994: 114-116).

İki değişkeni bulunan VAR modeli en uygun şekliyle aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} x_{t-i} + v_{1t} \quad (4.1.)$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} x_{t-i} + v_{2t} \quad (4.2.)$$

Yukarıdaki modele bakıldığında, p, gecikme uzunluğunu temsil eder ve v, hata koşulları için sıfır kovaryansı ve sabit bir gecikme uzunluğu varyansını gösterir. Değişkenlerin değişken süreleri artırılarak otokorelasyon problemi çözülebildiği için VAR modeli kısıtlama gerektirmez. Belirli bir zaman noktasında aralarında hatalar varsa, yani aralarında ilişki yoksa, aynı noktada başka bir değişkende hata değişimi değişebilir. Ayrıca, kalıbın sağ tarafındaki tüm değişkenler hataya açık değildir. Modelin sağ tarafında sadece içsel değişkenlerin ertelenmiş değerleri olduğu için yakınsama sorunu yoktur. Böylece modeldeki her bir denklemin klasik en küçük kareler yöntemi kullanılarak tahmin edilmesi mümkündür (Özgen ve Gyuloğlu, 2004: 96).

Yöntemi kullanarak değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmak için analizin şu sırayla yapılması gerekir (Muchuk ve Alptekin, 2008: 162);

- Modeldeki tüm değişkenlerin logaritması;
- Kök birim testi kullanılarak modeldeki tüm durağan değişkenlerin analizi;
- Boylamsal kriterlere göre en uygun bilginin belirlenmesi;
- Granger nedensellik testleri kullanılarak kısa ve uzun dönemde değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi;
- VAR modeli değerlendirmesi ve kumaş testi;
- Bu, uyumsuzluk bileşiminin ve dürtü yanıt fonksiyonunun yorumudur.

VAR modelleri analizindeki ilk adım birim kök testidir. Kök birim testi tamamlandıktan sonra veriler seviyesinde kalırsa, tanımlanmış bir VAR oluşturularak bir ön değerlendirme yapılabilir. VAR analizi ise parametrelerin belirlenen modele dönüştürülmesiyle elde edilen başlangıç farkının ardından devam etmektedir. İki fark arasındaki birinci farkı alan modele VAR adı da verilmektedir. Örnekler bu iki koşuldaki en küçük kareler denklemleridir (Adeniran vd., 2016: 709). Özetle, serinin durumu öncelikle Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri kullanılarak geliştirilmiştir. Yt serisinin kök özelliğinin birliğini test etmek için aşağıdaki regresyon denklemi kullanılmıştır (Günaydın, 2004: 172-173);

$$\Delta Y_t = a_0 + a_1 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^N \Psi \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.3.)$$

Yukarıdaki denkleme bakıldığında, Akaike Belirlenmiş Bilgi Kriterlerine (AIC) göre T birinci farkı, T hatayı, T zaman trendini, Yt kullanılan zaman serisini ve N uzunluğa bağımlı değişkeni göstermektedir. Kök birim, ADF adı verilen bu formu test eder. Serinin istasyonu diğer hipotezi, durağan olmayan seriler ise boş hipotezi gösterir. VAR yönteminde katsayıların yorumlanması kolay değildir. Böylece, dağılım bileşimi ve dürtü yanıt fonksiyonları kullanılarak farklı bir analiz yapılır.

Varyans ayrıştırma, modeldeki değişkenlerin ne olduğunu gösterir ve değişkenlerdeki değişiklikleri daha ayrıntılı olarak tanımlar. Öte yandan, tepki dürtü analizlerinin analizi, bir değişkenin etkisinin modeldeki diğer değişkenleri nasıl etkilediğini tartışır ve bu, geleneksel bakış açısıyla ilgili olarak özellikle önemlidir. Hareketli ortalama vektör görünümü, VAR modeline dahil edilen değişkenlerin zaman içindeki etkisini görmeyi sağlar İki boyutlu bir VAR modelinin matrisi şu şekilde açıklanır:

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} a_{10} \\ a_{20} \end{bmatrix} + \begin{pmatrix} a_{10} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix} + \begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_{1t} \\ e_{2t} \end{bmatrix} \quad (4.4.)$$

Hareketli ortalama sunumu $\{\varepsilon_{yt}\}, \{\varepsilon_{zt}\}$ serileri açısından,

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} y \\ z \end{bmatrix} + \sum_{i=0}^{\infty} \begin{pmatrix} \Phi_{11(i)} & \Phi_{12(i)} \\ \Phi_{21(i)} & \Phi_{22(i)} \end{pmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{yt-1} \\ \varepsilon_{zt-1} \end{bmatrix} \quad (4.5.)$$

Özetle aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir:

$$x_t = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} \Phi_i \varepsilon_{t-i} \quad (4.6.)$$

Bu hareketli ortalama gösterimi, yt ve zt serileri arasındaki ilişkiyi araştırmak için yararlı bir araç olarak kabul edilir. yt ve zt serilerinin etkisine ilişkin katsayılar, toplam zaman yörüngesinin -yt ve -zt itme kuvvetleri tarafından belirlenir. Bu dört terimli katsayılarının oluşumuna dürtü yanıt fonksiyonu denir (Barışık ve Kesikoğlu, 2006: 70). Hareket tepki fonksiyonları yardımıyla değişkenlerin darbeyi nasıl etkilediği, ne zaman ve nasıl etki yaptığı grafiklerle gösterilir (Tarı, 2010: 465-468).

Çalışma için, 1990'dan 2019'a kadar olan yıllık veriler kullanılmıştır. Bu bağlamda, analizde VAR örüntülerindeki değişkenlerin açıklaması kullanılmış ve Tablo 4.2'de bu değişkenleri temsil etmek için alfabetik karakterler kullanılmıştır. Dahil edilen değişkenlerin bir kopyası Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Modele bir kukla değişken de eklenmiştir. Bu

sahte sembol, Türkiye ekonomisini bir kalıp döneminde etkileyen 2008 küresel krizini temsil ediyor.

Tablo 4.2. Analizde Kullanılan Değişkenler

GDP	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Dolar)
WE	Kadın İstihdamı

4.2.2. Ampirik Bulgular

Seride VAR modeli durağan olduğundan ilk olarak birim kök testi uygulanmıştır. Partilerin stabilitesi, Tablo 4.2'deki sonuçlarda test edilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere elde edilen sonuçlar, serinin özsermaye değeri açısından yerinde olmadığını yani özsermaye değerine dayalı bir birim baz içerdiğini göstermektedir. Bu nedenle ilk fark istasyona alınır. Sonuç olarak GDP serisinde ilk sıralarda yer aldığımız görülüyor. AdF, Tablo 4.3'teki test sonuçları, test istatistikleri ve kritik değerlerin birim kaynağıdır.

Tablo 4.3. ADF Birim Kök ve PP Testi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>ADF Test İstatistiği</i>	<i>Kritik Değerler</i>		
		%1	%5	%10
<i>LGDP</i>	-1.055659 [7] (0.7192)	-3.679322	-2.967767	-2.622989
<i>ΔLGDP</i>	-5.623200 [7] (0.0001)	-3.689194	-2.971853	-2.625121
<i>LWE</i>	-1.229989 [7] (0.6475)	-3.679322	-2.967767	-2.622989
<i>ΔLWE</i>	-5.829179 [7] (0.0000)	-3.689194	-2.971853	-2.625121

VAR uygulamasında ilk adım, optimum gecikme uzunluğunu belirlemektir. Optimum izleme uzunluğu çeşitli kriterleri dikkate almalıdır. Tablo 4.4, VAR modelinin doğrulanmış tahminlerinin test edilmesinin sonuçlarını göstermektedir. Bu olaylar bağlamında, uzunluk uydurmalı Statistica (LR) olasılık sistemi testi ve Schwartz bilgi kriteri (SC) birleşik istatistiklerdir; Final Prediction (FPE), AkaikeInfo Criterion (AIC) ve HannanQuinn (HQ) istatistikleri için karşılık gelen gecikme uzunluğu beş olarak kabul edildi.

Tablo 4.4. Tahmin Edilen Var Modelinde Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	48.58306	NA	4.50e-06	-3.798588	-3.651331	-3.759521
1	72.58582	40.00460*	1.30e-06	-5.048818	-4.459791*	-4.892549
2	79.74931	10.14828	1.58e-06	-4.895776	-3.864979	-4.622305
3	87.79898	9.391285	1.91e-06	-4.816582	-3.344015	-4.425909
4	105.6727	16.38427	1.14e-06	-5.556061	-3.641724	-5.048187
5	127.7260	14.70221	5.98e-07*	-6.643837*	-4.287730	-6.018761*

İki ekonomik değişken arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönü Granger nedensellik analizi ile belirlenir. Granger modeli geleneksel olarak iki değişkenden oluşan bir modelde iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için kullanılır. Modeldeki bir değişkenin varlığı başka bir değişkenden etkileniyorsa veya modeldeki değişken diğer değişkenin tahminine dahil ediliyorsa, iki değişken arasındaki nedensel ilişkiler mevcuttur. Ortaya çıkan değişken, bu değişkenden sonra iki değişken arasında nedensellik ilişkisi olan bir değişkene bağlıdır ve ikinci değişken değiştirilir. Granger neden-sonuç analizinin sonuçları Tablo 4.5'te gösterilmektedir.

Tablo. 4.5. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: DLGDP			
Dışlanan	Ki -kare	df	Olasılık
DLWE	6.737257	4	0.1504
K	10.13326	4	0.0382
All	18.38398	8	0.0185
Bağımlı Değişken: DLWE			
Dışlanan	Ki-Kare	df	Olasılık
DLGDP	16.50883	4	0.0024
K	4.390561	4	0.3557
All	27.91618	8	0.0005

Granger Nedensellik analizinin hipotezleri şöyledir;

H_0 : Hipotez kabul edilir.

H_1 : Hipotez reddedilir.

Bu çalışmada, Granger'ın nedensel analizi, kadın istihdamının ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediği ile ilgilenmektedir. 1990-2019 yılları arasında kadın istihdamı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bu analizin sonuçları şu şekildedir:

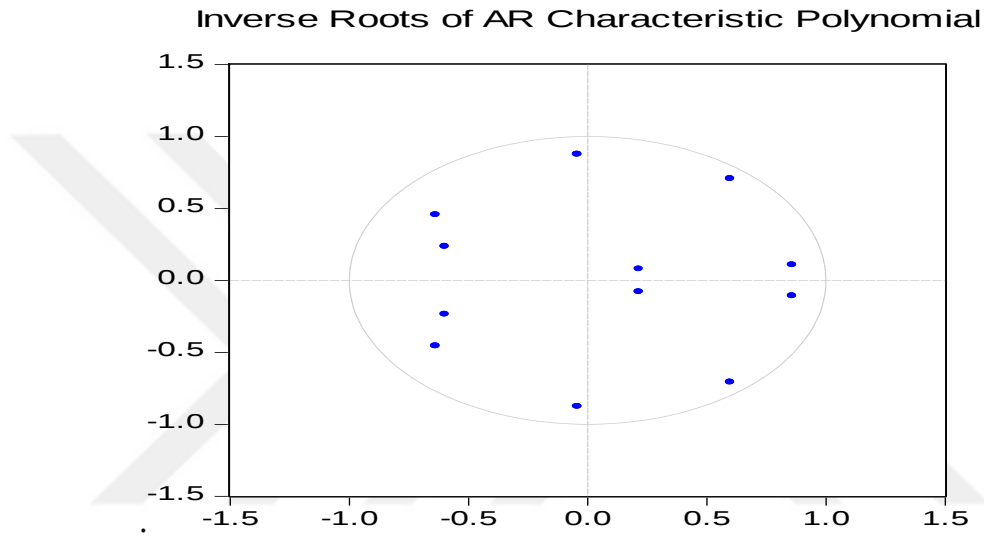
a. a. Tablo 4.4. incelendiğinde bağımlı değişkenin DLGDP olduğu durumda DLWE'nin olasılık değeri 0.05'ten büyük ve DLK'nın olasılık değeri 0.05'den küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bağımlı değişkenin DLGDP olduğu durumda DLWE için H_1 reddedilir H_0 kabul edilir. Ancak DLK için bu durum tam tersi olup, H_0 reddedilir H_1 kabul edilir Yani elde edilen ilk sonuçta, kadın istihdamı ekonomik büyümenin nedeni değildir ancak kukla değişken ekonomik büyümenin bir nedenidir bulgusuna ulaşılmıştır.

b. Tablo 4.4. incelendiğinde bağımlı değişkenin DLWE olduğu durumda DLGDP'nin olasılık değeri 0.05'ten küçük ve DLK'nın olasılık değeri 0.05'den büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bağımlı değişkenin DLWE olduğu durumda DLGDP için

H_0 reddedilir H_1 kabul edilir. Ancak DLK için bu durum tam tersi olup, H_1 reddedilir H_0 kabul edilir. Yani elde edilen ikinci sonuçta, ekonomik büyüme kadın istihdamının nedenidir ancak kukla değişken kadın istihdamının bir nedeni değildir bulgusuna ulaşılmıştır.

4.2.3. Model Doğrulama Testleri

Analize, tahmin edilen VAR modelinin dördüncü gecikme uzunluğundaki kararlılık koşulu test edilerek devam edildi. Uygun gecikme uzunluğuna sahip modelin karakteristik ters kökleri Şekil 4.1’de gösterilmiştir.

Şekil 4.1. VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri

Şekilden de anlaşılacağı gibi, tüm ters kökler daire içinde yer almaktadır. Ters köklerin daire içinde olması, kurulan VAR modelinin durağan olduğunu, ancak VAR modelinde kararlılık koşulunun karşılandığını gösterir. Durağan bir sürece sahip olan bu VAR modeline uygulanan eylem-tepki fonksiyonları, standart hata vb. sonuçlar geçerlidir.

Tablo 4.6. LM İstatistiği Test Sonuçları

Gecikme	LM-İstatistiği	Prob.
1	11.14207	0.2661
2	2.796841	0.9718
3	9.836512	0.3639
4	10.44536	0.3156
5	10.85379	0.2859
6	6.556136	0.6832
7	8.614977	0.4735
8	9.377712	0.4032
9	13.28839	0.1500
10	8.151146	0.5190
11	3.037991	0.9628
12	5.261563	0.8109

Tablo 4.5. Görüldüğü gibi 12 gecikme seviyesi bazında oluşturulan otokorelasyon LM istatistikleri sonucunda tüm LM olasılık değerleri 0.05'ten büyüktür. Dolayısıyla modelin dördüncü gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu içermediği anlaşılmaktadır. Analiz White testi ile gerçekleştirilmiştir ve değişen varyans sonuçları Tablo 4.6'da sunulmuştur. Yedi gecikme uzunluğunda değişen bir varyans sorununun olup olmadığının analizi White testi ile incelenmiştir. Tablo 4.7'de belirtildiği gibi yoklama değerinin 0,05'ten büyük olması nedeniyle varyans sorununun olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 4.7. Değişen Varyans Sonuçları

Joint- Test Ki-Kare	df	Prob.
136.3113	120	0.1466

Sonuç olarak modelde otokorelasyon sorununun olmadığı ve dört gecikmeli VAR modeli ile elde edilen doğrulama testlerinin sonuçlarının etkili ve tutarlı olduğu anlaşılmıştır.

4.2.4. Varyans Ayırıştırması ve Etki-Tepki Fonksiyonu Sonuçları

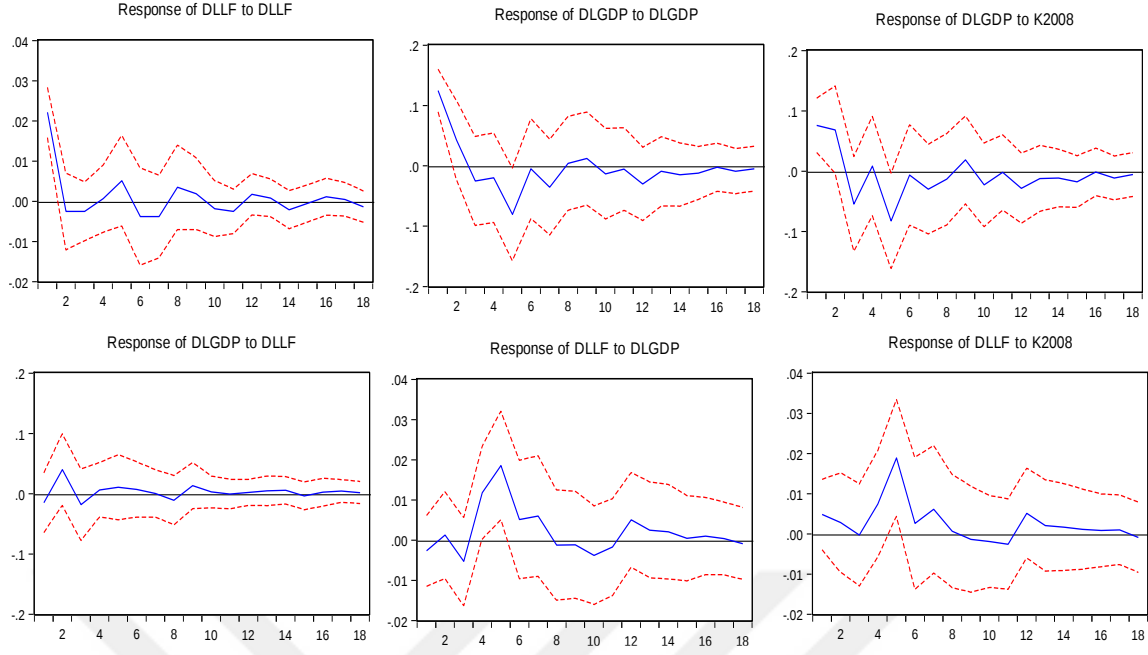
Varyans ayırıştırma, seri ilişkileri, ilişkilerin nedenlerini ve seri etkileşimlerini analiz etme yöntemidir. Varyans analizi, VAR modelinin hareketli ortalama kısmından elde edilir ve varyasyonun kaynağını sunar (Barışık ve Kesikoğlu, 2006). Tahmini VAR modeli için varyans ayırıştırma sonuçları Tablo 4.8'de gösterilmektedir.

Tablo 4.8. Varyans Analizi Sonuçları

Period	S.E.	DLGDP	DLLF	K2008
1	0.124727	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.144894	82.78479	9.847515	7.367697
3	0.155186	74.77795	10.50281	14.71925
4	0.158581	73.15006	10.11972	16.73022
5	0.183642	73.72198	7.549369	18.72865
6	0.183961	73.53486	7.641836	18.82331
7	0.187679	74.26290	7.392247	18.34485
8	0.188813	73.41836	7.616843	18.96479
9	0.190004	72.90336	8.123966	18.97268
10	0.191570	72.20479	7.995170	19.80004

Tablo 4.8.'de görüldüğü üzere birinci dönemde GSYH'nin %100'ü kendinden kaynaklıdır. Dördüncü dönemde GSYİH değişmelerin %10, kadın istihdamı tarafından açıklanmakta ve ayrıca onuncu dönemde GSYİH değişmelerin %8 i kadın istihdamı tarafından açıklanmaktadır. Dolayısıyla, kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi anlamlı ve tutarlıdır.

Response to Generalized One S.D. Innovations ± 2 S.E.

Şekil 4.2. Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Şekil 4.2.'de görüldüğü üzere kadın istihdamında meydana gelen azalmalar veya azaltıcı politikalar, Türkiye'de Gayri Safi Yurt İçi Hasıla miktarını arttırmaktadır. Literatürde benzer sonuçlar mevcuttur. Bu durum; kadınların çalışma alanları, verimlilikleri, doğurganlık oranındaki azalış gibi etmenler ile ilişkilendirilebilir. Yani Türkiye ekonomisinde kadın istihdamı ile GSYİH miktarı arasında ters ilişki mevcuttur.

Krizde ülke ekonomisinin daralması, yaşanan bu daralma ile birlikte kadın istihdamında azalma yaşanması da kaçınılmaz bir hal almaktadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sosyal ve ekonomik açıdan sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında en önemli konulardan biri kadınların işgücüne katılımıdır. Ekonomik özgürlüğe, sosyal statünün artmasına, yeni bir sosyal çevrenin kazanılmasına, özgüvene ve kişisel gelişime katkı, ancak kadınların çalışma hayatına dahil edilmesiyle sağlanabilir.

Kadının istihdamdaki yeri ülke ekonomisi için çok önemli olduğu gibi, toplumun kültürel ve sosyal kazanımları açısından da önemlidir. Birçok toplum çeşitli kültürel ve sosyal nedenlerle istihdamın gerisinde kalsa da kadın istihdamı günümüzde ülke ekonomileri için oldukça önemli bir konu niteliğindedir. Günümüzde kadın istihdamı, ülkelerin gerek ekonomik gerekse sosyo-kültürel gelişmişliklerinin bir göstergesi niteliğini taşımaktadır. Dolayısıyla dünyada kadın istidamı, ülke ekonomilerinin gelişmişlikleri ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelerin farklı seviyelerde kadın istihdamı mevcuttur. Aynı zamanda ülkelerin sahip olduğu kültürel farklılıklarda kadın istihdamını önemli ölçüde belirlemektedir. Bu husus Türkiye ekonomisi içinde geçerlilik taşımaktadır.

Araştırmanın amacı, kadın istihdamının Türkiye’de ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışma 1990 ile 2019 yılları arasında VAR yöntemi ile analiz edilmiştir. Kadın istihdamı ve ekonomik büyüme değişkeni ile kukla değişkeni eklenerek 1990 ile 2019 yılı Türkiye ekonomisi için yapılan bu çalışmada elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir:

- Kadın istihdamı ve ekonomik büyüme değişkenleri ADF birim kök testi ile analiz edilmiş ve düzey değerde durağan olmadığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla değişkenlerin birinci farkı alınarak analiz sürdürülmüştür.
- Modele ilişkin gecikme uzunluğunun dört olduğu tespit edilmiş ve bu gecikme uzunluğunda doğrulama testlerinin tutarlı ve anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır.
- Varyans ayrıştırmasında sonucunda sırasıyla dördüncü ve onuncu dönemde GSYİH değişimlerin %10 ve %8’li kadın istihdamı açıklandığı görülmüştür. Dolayısıyla kadın istihdamının GSYİH üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır.

- Etki-tepki fonksiyonu sonuçlarında kadın istihdamında meydana gelen bir birimlik azalışın, ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Özetle, yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular; 1990-2019 dönemi içerisinde Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümenin kadın istihdamının bir nedeni olduğu ve kadın istihdamı ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığıdır. Elde edilen bu sonuçlar, Türkiye’de analiz edilen dönemde gerçekleştirilen ekonomi politikaları ile yakından ilişkilidir. Çünkü Türkiye’de kadınların daha çok emek-yoğun ya da hizmet sektöründe çalışması sebebiyle bu durum, ekonomik büyüme performansı üzerinde kadınların yeterince katkısı olmadığını açıklamaktadır. Dolayısıyla kadın istihdamının verimli ya da üretken sektörde yer almaması, Türkiye ekonomisi için bu sonucu yaratabilir. Ayrıca, Türk toplumunun sahip olduğu kültürel bakış açısı sebebiyle kadın istihdamının arka planda öne sürülebilir. Ayrıca, bu yıllarda kadınların çalışma hayatında karşılaştığı zorluklarda bu konuda etkilidir. Özellikle ele alınan yıllarda kadın istihdamının daha çok kayıt dışı ve enformel sektöre dayalı olması, elde edilen sonuçları etkileyebilir. Ülke ekonomilerinin gelişmişlik düzeyini etkileyen bu konunun, Türkiye ekonomisi için önemi göz önünde alındığında, kadın istihdamına yönelik gerekli politikaların politika yapıcılar tarafından ele alınması gereklilik arz etmektedir.

6. KAYNAKLAR

- Abbas, A. (2005). *Public Debt Sustainability and Growth in sub-Saharan Africa: The Role of Domestic Debt*. GDN Project on the Macroeconomics of Low Income Countries.
- Adeniran, A. O., Azeez, M. I., Aremu, J. A. (2016). External Debt and Economic Growth in Nigeria: A Vector Auto- Regression (VAR) Approach. *International Journal of Management and Commerce Innovations*, 4(1), 706-714.
- Akiş, E. (2013). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. *Ders Notları*, 1-363.
- Aktürk, F. (1999). Türkiye’de İşgücü Piyasası, İstihdam ve İşsizlik. *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2 (3), 185-194
- Akyüz, Y. (2009). *Sermaye Bölüşüm Büyüme (Üçüncü Baskı)*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Algan, N., Manga, M. ve Tekeoğlu, M. (2017). Teknolojik Gelişme Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *International Conference On Eurasian Economies*, Session 2C, 323-338.
- Altındal, A. (1991). *Türkiye’de Kadın* (Beşinci Baskı). İstanbul: İnceleme Anahtar Kitaplar Yayınevi
- Ammour, L. and Baruh, L. T. (1999). Çalışan Kadından Bir Kesit: (1911-1934) Osmanlı Bankası Kadın Personeli, *Tarih ve Toplum*. 183, 143- 150.
- Arrow, K. (1962). The Economic Implications of Learning by Doing. *Economic Studies*, 29, 155-173.
- Aslan, O. E. (2006). Cumhuriyet ve Kadın Memurlar, *Amme İdaresi Dergisi*, 39(4), 117-149.
- Ataman, M. (2009). Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti, *Alternatif Politika*, 1 (1), 1-41.
- Âtıl, Y. H. (2009). Türkiye’deki Üniversite Kütüphanelerinde Kadın İşgücü. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(2), 351-366
- Aydın, F. (2011). *Kadın İstihdamının Rekabet Gücü ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye ile Rekabet Gücü En Yüksek Ülkelerin Karşılaştırılması*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ayres, R., & Warr, B. (2010). *The Economic Growth Engine: How Useful Work Creates Material Prosperity*. USA: IIASA
- Barışık, S. ve Kesikoğlu, F. (2006). Türkiye’de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etlisi (1987-2003 VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Araştırması). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64 (4), 59-82.
- Başol, K. (1991). *Türkiye Ekonomisi* (Altıncı Baskı). İzmir: Anadolu Matbaası

- Başol, K., Durman, M., ve Çelik, M. Y. (2005). Kalkınma Sürecinden Lokomotif; Doğal Kaynaklar. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 14, 61-71
- Bayrak, M. ve Kanca, O. C. (2013). Türkiye’de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 35, 1-20.
- Becker, G. S. (1993). *Human Capital, A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. Chicago: National Bureau of Economic Research (NBER), The University of Chicago Pres.
- Belek E. U. (2006). *Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Denetim Mekanizması*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Berber, M. ve Yılmaz E. B. (2008). Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz, “İş, Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*. 10(2), 1-16.
- Beveridge, W. H. (1944). *Full Employment in a Free Society*. London: Allen and Unwin. 1944.
- Biçerli, M.K. (2004). *İşsizlikle Mücadelede Aktif İstihdam Politikaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Birleşmiş Milletler (UN) (2020). *İstatistiksel Kullanım için Standart Ülke veya Alan Kodları (M49)*. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/3/2019/02/Resmi_istatistik_Programi_2012-2016Rev.2.pdf Erişim tarihi 19 Eylül 2021.
- Bocutoğlu, E. (2009). *Makro İktisat* (Beşinci Baskı). İstanbul: Murathan Yayınevi
- Bocutoğlu, E. (2011). *Makro İktisat Teoriler ve Politikalar* (Sekizinci Baskı). Ankara: Murathan Yayınevi,
- Bozkaya, G. (2013). Kadınların İş Gücüne Katılımını Belirleyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 69-89.
- Britton, A. (1997) Full employment in industrialised countries, in *International Labour Review* (Geneva), 136 (3), 332-346
- Cameron R. (2004). *Historia Gospodarcza Swiata*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Ceylan, O. (2014). *Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Nasıl Hesaplanır?* 1 Ocak 2021 tarihinde <https://piyasarehberi.org/ekonomi/55-gayri-safi-yurtici-hasila> adresinden alınmıştır.
- Cook, S. ve Razavi, S. (2012). *Work and Welfare Revisiting the Linkages from a Gender Perspective*. UNRISD Research Paper No.2012-7
- Curry, J. (1993). The Flexibility Fetish: A Review Essay On Flexible Specialisation. *Capital & Class*, 50, 99- 126.

- Czuma, Ł. (2007). *The Economy Between Socialism And Liberalism*. Lublin: East Pub.
- Çakmak, R. (2001). *Kadın İş Gücü ve Yönetim Kadrolarında Kadın İstihdamı*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çetin, G. F. (2014). *Genç İstihdamı ve Türkiye’de Teşviklerin Genç İstihdamına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çetinkaya, E. (2010). Genç İşsizliğinin Teorik Açıklamaları. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 58, 45-57.
- Çivi, H. (1998). *Makro Ekonomi* (Birinci baskı). Ankara: Üniversite Yayınları
- Darnell, A. C. (1994). *Dictionary of Econometrics*. U.S.A: Edward Elgar Publishing
- Dasgupta, S. (2001). *Employment Security: Conceptual and Statistical*. International Labour Office, Geneva
- Dedeoğlu, S. (2002). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emegi. *Toplum ve Bilim*, 86, 139-170
- Değer, M. K. (2007). *İhracatın Kompozisyonu ve Ekonomik Büyüme, Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizleri (1982-2004)*. Ankara: İmaj Yayınevi,
- Demir, Z. (2014). *Modern ve Postmodern Feminizm*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Demirtaş, G. ve Yayla, N. (2017). Küresel Entegrasyonun Kadın İstihdamı Üzerine Etkisi: Ampirik Bir İnceleme, *Journal of Yasar University*. 12 (48), 339-349.
- Dikkaya, M., ve Özyakışır, D. (2013). *Ekonominin Temelleri*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Dinler, Z. (2008). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları
- Dirimtekin, H. (1981). *Makro İktisat*. Eskişehir: Bizim Kitabevi
- Doğan, Z. (2014). Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar ve Büyümenin Yersel Dinamikleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 365-380
- Doğrul, G. (2008). 2001 Krizi Sonrasında Türkiye’de Kentsel Alanlarda Kadınların İş Gücüne Katılımının Belirleyicileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 22, 245-276.
- Dollar, D., & Gatti, R. (1999). *Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times Good for Women?* Policy Research Report On Gender And Development Working Paper Series.
- Donovan, J. (2014). *Feminist Teori* (Çev. A. Bora, M. A. Gevrek ve F. Sayılan) İstanbul: İletişim Yayınları

- Dulum, S. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*. Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Dünya Bankası (WB) (2020). *Gelişmekte Olan Dünya Terimini Kullanmaya Devam Etmeli miyiz?* <https://www.worldbank.org/tr/news/press-release/2013/01/15/wb-urges-developing-countries-safeguard-economic-growth-road-ahead-remains-bumpy> Erişim tarihi 21 Ekim 2021.
- Ecevit, Y. (1997). Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği, *İktisat Dergisi*, 95-104
- Ecevit, Y. (2000). *Kadın Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*. İstanbul: Lebib Yalkın Yay. Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği. Yayın No. TÜSİAD-T/2000- 12/290.
- Ekin, N. (1971). *Gelişen Ülkelerde ve Türkiye' de İşsizlik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Ekin, N. (2002). *İşgücü ve Ekonomik Gelişme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları
- Elson, D. (2010). Labor markets as gendered institutions: Equality, efficiency and empowerment issues. *World Development*, 27 (3), 611–627.
- Engels, F. (1884/1992). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (Çev. Yücel H. A.). Ankara: İş Bankası Yayınları
- Er, Ş. (2012). Women Indicators of Economic Growth: A Panel Data Approach. *The Economic Research Guardian*, 2(1) 27-42.
- Eraydın, A. ve Erendil, A. T. (2002). Konfeksiyon Sanayinde Yeniden Yapılanma Süreci, Değişen Koşullar ve Kadın Emeği: Ne Kazandılar, Ne Kaybettiler? *İktisat Dergisi, Ev Eksenli Çalışma Özel Sayısı*, 430, 18-28
- Ercan, F. ve Özar, Ş. (2000). Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye'de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış, *Toplum ve Bilim*. 86, 22-7
- Ercan, Y. N. (2002). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. *Planlama Dergisi*, Özel Sayı, 129-138
- Erdoğan, S. ve Yaşar, S. (2018). Türkiye'de Kadın İstihdamının Gelişimi: Konya- Karaman Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(34), 18-28.
- Eren, A. (1999). *Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunları*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları
- Ertürk, E. (1999). *Makro İktisat-Küresel Ekonomide Makro Ekonomik Analize Giriş*. İstanbul: Alfa Yayını
- Eyüboğlu, D. (2000). *Bankacılık Sektöründe Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayını

- Gediz, B. ve Yalçınkaya, H. (2000). Türkiye’de İstihdam-İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Esneklik Yaklaşımı, *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 6, 161-184.
- Gerber, H. (1980). *Social and Economic Position of Women in the an Otoman City, Bursa (1600-1700)* (Çev: Hayri Erten). Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Günçavdı, Ö., & Küçükçiftçi, S. (2012). Türkiye ekonomisinde büyümenin kaynakları ve istihdam etkileri. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, Ankara.
- Güngör, K. (2014). *İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler*. Web: http://www2.aku.edu.tr/~kgungor/kamil_gungor.pdf: Erişim Tarihi: 2 Kasım 2020
- Gür, S. (2014). *Türkiye’de Vergi Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Uzun ve Kısa Dönemde İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürol, M. A. (2007). Türkiye’de İş Yaşamındaki Kent Kadınının Açmazı: Kariyer-Aile İkilemi. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi Yerel Ekonomiler*, 144-150
- Haller, A. P. (2012). Concepts of Economic Growth and Development. Challenges of Crisis and of Knowledge. *Economy Transdisciplinarity Cognition*. 15 (1/2012), 66-71
- Hançerlioğlu, O. (1997). *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Hartmann, H. (2006). *The Unhappy Marriage Of Marxism And Feminism*, (Çev.: G. Aygen). İstanbul: İmge Yayınevi
- Hıdıroğlu, S. (2006). *Sağlık İşkolunda Çalışan Kadınların Çalışma Yaşamı ile İlgili Sorunlarının Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Husz, M. (1998). *Human Capital, Endogenous Growth, and Government Policy*. New York: Peter LangPub. Inc.
- Hüseyinli, N. (2015). Uluslararası Sözleşmeler Işığında Aile ve Çalışma Yaşamının Uzlaştırılması Kapsamında Ebeveyn İzninin Uygulamadaki Yeri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1), 271-311.
- Ignat, I., Pohoată, I., Clipa, N., and Luțac Gh. (1998). *Political Economy*, Bucharest: Economic Publishing House,
- International Labour Office (2012). Global employment trends: Preventing a deeper jobs crisis, Geneva.
- İnce, M. (2011). The Role of Female Education in Economic Development: A Case For Turkey. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 227-238
- İncekara, A., ve Tatoğlu, Y. F. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Son Yıllarda Yaşanan Yüksek Oranlı Büyüme Rakamlarının İç Piyasa Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, Türkiye Ekonomisi Yayınları

- İşçi, Ö. ve Görgülü, H. (2006). *AB Sürecinde Türkiye'de Kadın İş Gücü İstihdamı*. 2nd International Conference On Women's Studies: Breaking the Glass Ceiling. KKTC. 1-15.
- İşler, R. ve Şentürk, C. (2016). Feminist İktisat Perspektifinden Türkiye Ekonomisinde Kadının Rolü. *International Journal of Social Sciences and Education Research*. 2(2), 613-624.
- İzgi B., B. ve Akdeniz, S. (2011). *Kadın İstihdamı Sorunsalı Nereden Doğuyor?* Econ Anadolu 2011: Anadolu International Conference In Economics II. Eskişehir. 1-26.
- Jones, C. I. (2001). *Introduction to Economic Growth*. New York: W. W. Norton & Company,
- Kabeer, N. ve Natali, K. (2013). *Women's Economic Empowerment and Inclusive Growth: Labour Markets and Enterprise Development*. Supporting Inclusive Growth (SIG) Working Paper No.1. IDRC and Dfid, Ottawa.
- Kapsos, S. and Bourmpoula, E. (2013). Employment and economic class in the developing world. International Labour Office Research Paper, No 6, Geneva.
- Kar, M., ve Taban, S. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (3), 146-169
- Karabıyık, İlyas (2012). İş Gücü Piyasasının Yapısal Özellikleri ve Türkiye'de Kadınların İş Gücüne Katılma Sorunu. *International Journal of Human Sciences*. 9(2), 1282-1310.
- Karabulut, A. (2008). *Türkiye'deki İşsizliği Önlemede Aktif İstihdam Politikalarının Rolü ve Etkinliği*. Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Karagül, M. (2002). *Beşerî Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*. Afyon: Anıt Matbaa
- Kasnakoğlu, H. (2001). *Eksik İstihdam Kavramı ve İstatistiksel Ölçümü*. Ankara: DİE Çalışmaları İstatistikleri
- Kasnakoğlu, H. (2001). *Eksik İstihdam Kavramı ve İstatistiksel Ölçümü*. Ankara: DİE Çalışmaları İstatistikleri
- Keating, J. W. (1990). Identifying VAR Models Under Rational Expectations. *Journal of Monetary Economics*, 25, 453-476.
- Kesici, M. R. (2010). Türkiye Ekonomisinin Yüksek Büyüme Evresinde İstihdam ve İşsizlik. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 7-26.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşerî Sermayenin Rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (3-4), 125-153.
- Kılıç, D. ve Öztürk, S. (2014). Türkiye'de Kadınların İş Gücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*. 47(1), 107-130

- Kıral, G. ve Karlılar, S. (2017). Türkiye'de Kadın İş Gücüne Katılımını Etkileyen Faktörler: Adana İli Üzerine Bir Uygulama. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 272-286.
- Kibritçiöğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşerî Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53 (1), 207-230.
- Klasen, S., & Lamanna, F. (2009). The Impact Of Gender Inequality In Education And Employment On Economic Growth: New Evidence For A Panel Of Countries. *Feminist Economics*, 15 (3), 91– 132
- Kocacık, F. (2000). *Çalışma Sosyolojisi*. İstanbul: Dilek Ofset Matbaacılık.
- Kocacık, F. ve Bilican G. V. (2005). Türkiye'de Çalışan Kadınlar ve Sorunları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-289.
- Kocacık, F. ve Gökkaya B. V. (2005). Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6 (1), 15-28
- Koen, J., Klehe, U. C., & Van Vianen, A. E. (2013). Employment among the long-term unemployed: A futile quest or worth the effort? *Journal of Vocational Behaviour*, 37-48
- Korkmaz, M., & Dilbaz-Alacahan, N. (2013). Türkiye'de Formel Piyasaya Yönelmede Kadın İşgücü Arzı ve GSYH Etkileri: Ampirik Bir Çalışma. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, 8 (7), 887-900.
- Köklü, A. (1976). *Makro İktisat* (İkinci Baskı). Ankara: Say Yayınları
- Kuznets, S. (1973). Modern Economic Growth: Findings and Reflections. *The American Economic Review*, 63 (3), 247-258.
- Layard, R., Nickell, S. and Jackman, R. (2005). *Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labour Market* (Second edition). U.K: Oxford University Press.
- Lordoğlu, K.ve Özkaplan, N. (2007). *Çalışma İktisadı* (Üçüncü Baskı). İstanbul: Der Kitabevi
- Lovrinovic, I. ve Benazic, M. (2004). A VAR Analysis of Monetary Transmission Mechanism in the European Union. *Zagreb International Review of Economics-Business*, 7(2), 27-42.
- Lucas, R. E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics* 22 (1), 3-42.
- Luci, A. (2009). Female labour market participation and economic growth. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 4 (2), 97-108.
- Majid, N. (2001). *The Size of the Working Poor Population in Developing Countries*, ILO Employment Paper, No 16, Geneva

- Makal, A. (2010). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği. *Çalışma ve Toplum*, 13-40.
- Malthus, T. (1798). *An Essay on the Principle of Population, as It Affects the Future Improvement of Society*. London: Johnson.
- Mercanlıoğlu, Ç. (2009). Cinsiyete Dayalı Eşitsizlik; Kadın Yöneticilerin İş ve Özel Hayatlarını Dengeleme Zorlukları ve Bedelleri. *Uluslararası Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi*, 35-44.
- Metin, Ş., Arabacı K., ve Rabia, A. (2013). TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu. *Her Alandaki Kadın İstihdamının Arttırılması ve Çözüm Önerileri Komisyonu Raporu*. Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Yayınları. No:12. 1-190.
- Mladen M. I. (2015). Economic Growth and Development. *Journal of Process Management – New Technologies, International*, 3 (1), 55-62.
- Mucuk, M. ve Alptekin, V. (2008). Türkiye’de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi VAR Analizi. *Maliye Dergisi*, 155, 159 – 174.
- Nurdoğan, A. K. (2018). Uluslararası Çalışma Örgütünün (UÇÖ-ILO) Yüzüncü Yıl Dönümü ve Türkiye İlişkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*. 3(4), 78-95.
- Osundina, K. C. (2014). Capital Accumulation, Savings and Economic Growth of a Nation – Evidence from Nigeria. *Global Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 3 (3), 151- 155.
- Önder, N. (2013). Türkiye’de Kadın İş Gücünün Görünümü. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1), 35-61
- Örs, E. S. (2021) Türkiye’de banka kredilerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Aydın
- Özbay, R. D. (2003). *19. Yüzyılda Osmanlı’da Devletin Emek İstihdamı*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul
- Özçatal, E. Ö. (2011). Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 18-33
- Özdemir, A., ve Bostan, A. (2011). *Makro İktisat* (Birinci baskı). Ankara: Üniversitem Kitapevi.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 63-72.
- Özer, M. ve Biçer, K. (2004). Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3 (5), 22-41

- Özer, M. ve Biçerli, K. (2004). Türkiye’de Kadın İş Gücünün Panel Veri Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 55-86
- Özgen, F. B. ve Güloğlu, B. (2004). Türkiye’de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniği ile Analizi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 31, 93-114.
- Palley, T. (2007). *Financialization: What it is and why it matters*. The Levy Economics Institute and Economics for Democratic and Open Societies, Washington
- Parasız, İ. (1988). *Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Parasız, İ. (2003). *Makro Ekonomi Teori ve Politika* (Sekizinci baskı) Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Parlaktuna, İ. (2010). Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 10 (4), 1217-1230
- Pekin, T. (1988). *Makro Ekonomi*. İzmir: Bilgehan Basımevi
- Peru, F. (1986). *For the Philosophy of New Development*. Serbia: European Center for Peace and Development
- Peterson, W. C. (1994). *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme*. (T. Güllap, Çev.) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları İİBF Yayınları.
- Pınarcıoğlu, M. M. (2006). Geographies of a silent transition: a geographically weighted regression approach to regional fertility differences in Turkey, *European Journal of Population*, 22(4), 399-421.
- Piçtak, L. (2014). Review of theories and models of economic growth. comparative economic research. *Central and Eastern Europe*, 17 (1), 45-60
- Pujol, M. A. (1992). *Feminism and Anti-Feminism In Early Economic Thought*. U.K.: Aldershot Elgar Pub.
- Ravallion, M. 2009. *The developing world’s bulging (but vulnerable) ‘middle class’*, Policy World Bank Research Working Paper No. 4816, Washington
- Ray, J. (1998). *Development Economics*. New Jersey: Princeton University Press
- Rebelo S. (1991). Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 99 (3), 500-521.
- Rostow W. (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non – Communist Manifesto*. UK: Cambridge University Press
- Rostow, W. (1971). *Politics and the Stages of Growth*. Cambridge, Mass: University Press
- Sağ, V. (2001). Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 2(1), 9-23.

- Sağlık, B. ve Çelik, H. Y. (2018). Küreselleşen Çalışma Hayatında Kadının Rolü. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 95-115
- Sala-i-Martin, X. (2001). La Apertura y la Flexibilidad son Ingredientes Importantes del Crecimiento Económico, *Boletín del FMI, Fondo Monetario Internacional*, 30 (16), 261-272.
- Samuelson, A., P. & Nordhaus, D., W. (1995). *Macro Economics* (Fifteenth edition). Amerika: McrawHill.
- Schultz, P. T. (1992). *The Role of Education and Human Capital in Economic Development: An Emprical Assessment*. Kiel: Institutfür Weltwirtschaft,
- Schumpeter J.A. (1934). *The Theory of Economic Development*. Cambridge: Harvard University Press
- Seguino, S. (2000). Gender Inequality and Economic Growth: A Cross- Country Analysis. *World Development*, 28 (7), 1211-1230.
- Selamoğlu, A. (2002). Gelişmiş Ülkelerde İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2) , 33-63
- Semmanda, F. (2020). *Factors Affecting Economic Growth in Sub-Saharan Africa A Panel Data Analysis of the Factors that Affect Economic Growth and the Development of Sub-Saharan African Countries*. Bachelor Thesis, Departmant of Economics, Södertörn University, Stockholm.
- Sever, E. (2009). *Finans, Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi*. Konya: Çizgi Kitabevi
- Seyidoğlu, H. (2011). *İktisat Biliminin Temelleri* (İkinci baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Snowdon, B., Vane, H., & Wynarczyk, P. (1998). *Contemporary Trends İn Macro Economic Theory*. Warsaw: PWN
- Songur, M. (2017). Türkiye’de Beşerî Sermaye ve Fiziksel Sermaye Arasındaki İkame Olanakları: Translog Üretim Fonksiyonu Yaklaşımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 201-224
- Standing, G. (1999). *Global Labour Flexibility - seeking distributive justice*. London: Macmillan Press Limited
- Stensnes, K. (2006). Trade Openness and Economic Growth: Do Institutions Matter? *Norwegian Institute of International*, 702.
- Şenol, D. ve Mazman, İ. (2013). Tarihi Bir Bakışla Çalışma Hayatında Kadın. *Aile ve Kadın Sempozyumu Bildiri Kitabı*. 151-162.
- Tan, M. (2000). Eğitimde Kadın-Erkek Eşitliği ve Türkiye Gerçeği. Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş. *Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset İçinde*, Ankara: TÜSİAD Yayınları.

- Tarı, R. (2010). *Ekonometri* (Altıncı baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- TİSK (2002). *Çağdaş İş Merkezlerinde Kadın İşgücünün Konumu: Bursa Örneği*, Yayın No: 219, Ankara.
- Toksöz G. (2012). *Kalkınmada Kadın Emeği*. İstanbul: Varlık Yayınlar
- Turan, T. (2008). *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş*. İstanbul: Yalın yayıncılık.
- Türkiye Çevre Sorunları Vakfı [TÇSV] (1984). *Türkiye'nin Yeni ve Temiz Enerji Kaynakları*. Ankara: TÇS Vakfı Yayını
- Tüzünkan, D. (2016). Kadın İş Gücüne Yönelik ILO Sözleşmeleri ve Uygulanırlığı: Mevzuatlar Açısından Türkiye-İtalya Karşılaştırması. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 12, 313- 324
- Uluslararası Para Fonu (IMF) (2020). Ülkelerin Kalkınma Düzeylerine Göre Sınıflandırılması: Nasıl Yapılır ve Nasıl Yapılabilir? Erişim tarihi 1 Ekim 2021.
- Uyar, E. (2005). *Türkiye'de uygulanan işsizlik ve istihdam politikalarının Avrupa Birliği uyum sürecine etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Ünsal, E. (2016). *İktisadi Büyüme* (İkinci baskı). Ankara: BB101 Yayınları
- Üstünel, B. (1983). *Makro Ekonomi*. İstanbul: Mısırlı Matbaacılık.
- Üstünel, B. (1990). *Makro Ekonomi: Modern Ekonomilerde Para, İstihdam ve Milli Gelir Teorisi, İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Gelişme Politikası ve Planlama, Dış Ticaret ve Dış Ödemeler*. Ankara: Mısır Matbaacılık.
- Varol, F. (2017). The Determinants of Labor Force Participation of Women in Turkey: A Binary Logit Analysis. *Journal of History Culture and Art Research*. 6(2), 92-108.
- Waud, N., R. (1989). *Macro Economics* (Forth edition). Amerika: HarperRow.
- Wichterich, C. (2012). The Other Financial Crisis: Growth and crash of the microfinance sector in India, *Development* 55(3), 406-412
- Yalman, İ. N. (2010). *Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Bir Kısım Latin Amerika ve Güney Doğu Asya Tipi Ülkelerin Karşılaştırılması*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Erzurum.
- Yaşar, O. (2007). Türkiye'de kadın Eğitimi, Kadınlara Ait Diğer Göstergeler ve Çanakkale İli Örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 4(1), 1-35.
- Yavuz, A. (2012). *İşgücü, İstihdam ve Kriz Olgusu*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları
- Yaylalı, M., ve Lebe, F. (2011). Beşerî Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 30 (1), 23-51.
- Yeldan, E. (2010). *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*. Ankara: Efil Yayınevi.

- Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2012). Makro Ekonomi (Onuncu Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Yılmaz, A. ve Bozkurt, Y. ve İzci, F. (2014). Kamu Örgütlerinde Çalışan Kadın İşgörenlerin Çalışma Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9(2). 89-114.
- Yılmaz, F. (2006). Türkiye’de Kadın Çalışanların Mesleki Sağlık ve Güvenlik Koşulları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (13), 65-81
- Yülek, A. M. (1997). İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine. *Hazine Dergisi*, 6, 1-18

